

Sari Mäki

Leipäjonon arki

Helsingin Yliopisto
Taloustieteen laitos
Selvityksiä nro 39
Kuluttajaekonomia
Helsinki 2005

HELSINGIN YLIOPISTO
TALOUSTIETEEN LAITOS
KULUTTAJAEKONOMIA

LEIPÄJONON ARKI

PRO GRADU - TUTKIELMA KULUTTAJAEKONOMIASSA MAATALOUS-
METSÄTIETEIDEN MAISTERIN TUTKINTOA VARTEN

Sari Mäki
Syyskuu 2005

SISÄLLYS

1 JOHDANTO.....	4
2 TUTKIMUKSEN TAUSTA.....	6
2.1 Tutkimuksen tarkoitus ja tutkimusongelma.....	6
2.2 Viitekehys.....	7
2.3 Keskeiset käsitteet.....	9
3 1990-LUVUN LAMAN MAKROTALOUDELLISESTA TARKASTELUSTA.....	12
3.1 Hyvinvointivaltio.....	12
3.2 Kansantalouden lama.....	14
4 ...SEURAUKSIIN MIKROTALOUDESSA.....	18
4.1 Kansalaiset nousukaudessa.....	18
4.2 Elintaso- ja tuloerojen aikakausi.....	21
4.3 Uuden alaluokan synty ja vaikutusmahdollisuudet.....	23
5 TUTKIMUSAINEISTO JA -MENETELMÄT.....	27
5.1 Tutkimusaineiston keruu ja edustavuus.....	27
5.2 Tutkimusmenetelmänä puolistrukturoitu haastattelu ja havainnointi.....	29
5.3 Aineiston analyysimenetelmänä teemoittelu ja tyypittely.....	32
6 RUOKA-AVUN JAKAMINEN.....	36
6.1 Pelastusarmeijan periaatteet	36
6.2 Leipäjonon asiakkaiden kuvailu.....	38
7 ÄÄNET LEIPÄJONOSTA.....	41
7.1 Selviytyjät.....	43
7.2 Sopeutujat.....	47
7.3 Pohjalla.....	51
7.4 Vertailevaa tutkimusta leipäjonosta.....	54
8 LEIPÄJONOHTEISÖN ONGELMAT.....	59
8.1 Työttömyys.....	59
8.2 Velkaantuminen.....	62
8.3 Sairaudet.....	66
9 POHDINTAA JA JATKOTUTKIMUSEHDOTUKSIA.....	70
LÄHTEET.....	78
LIITTEET.....	84

TAULUKKOLUETTELO

Taulukko 1. Ryhmien tyypittelyn perustekijöitä.....	54
---	----

1 JOHDANTO

” Englannista lahjoitetuilla varoilla järjestettiin Tampereella sadalle köyhälle päivällinen pitkänäperjantaina 1868. Kaupunkilähetyksen avunpyytäjät jonottavat 1930-luvulla. Pelastusarmeija jakoi leipää Helsingin Kalliossa 1993.” (Kiander & Vartia 1998, 8.) ” Leipäjono on lähes korttelin pituinen Helsingin Kalliossa tavallisena syysaamuna vuonna 2003. Päivässä leipää saa noin 600–800 ihmistä. Viime talvena leivän hakijoita oli joinakin päivinä jopa 1000.” (Kosonen 2003.)

Lainaukset osoittavat, että yhteiskunnallisen kehityksen myötä jotkin asiat eivät ole muuttuneet. Ihmiset tulevat hakemaan lahjoitettavaa leipää yhä uudestaan. Rauhanaikaiset lamat 1860-, 1930- ja 1990-luvuilla selittävät ihmisten ilmaisen ruuan jonottamisen tarpeen, mutta mikä selittää leipäjonon tarpeen 2000-luvun alussa? Tähän kysymykseen pyrin saamaan vastauksen tutkimukseni avulla. Raporttini alussa pohdin hyvinvointivaltion toimintamekanismia ja talouspoliittista historiaa. Näkökulmaksi olen valinnut sekä koko kansantalouden että kansalaisten olot hyvinvointi Suomessa. 1990-luvun laman sanotaan selittävän paljon nyky-Suomen ongelmista ja haluankin selvittää laman ilmeisiä seurauksia sosiaalipoliittisesta kirjallisuudesta ja testata näitä käsityksiä myöhemmin empiirisesti haastattelemalla leivän jonottajia.

Leipäjonoissa kävijöiltä ei yleensä kysellä mitään. Tästä syystä leipäjonoihin turvautuvien ihmisten persoonallisuus ja todelliset ongelmat ovat jääneet pimentoon. Haluan tutkimukseni avulla selvittää, minkälaisia ihmisiä ongelmiseen leipäjonosta löytyy. Minusta on tärkeää antaa leipäjonolle kasvot. Yleisesti puhutaan aina yhdestä jonosta ja toisarvoiseksi jätetään tietoisuus siitä, että yksilöt omine ongelmiseen muodostavat tämän jonon. Näiden yksilöiden ominaisuudet on näin ollen erittäin tärkeää saada julki, jotta pystyisimme paremmin ymmärtämään leipäjonon olemassaoloa. Arkojen asioiden salailu vain lakaisee ongelmat maton alle.

Yhteiskunnallisia ongelmia, kuten työttömyyttä, köyhyyttä ja syrjäytyneisyyttä ehdotetaan aina syyksi kaikkiin epäkohtiin, mutta luokittelun sijasta kiinnostavaa olisi tietää näihin ryhmiin kuuluvien ihmisten yksilöllisistä kokemuksista toimia hyvinvointi Suomessa. Tärkeää olisi tietää, miten arkipäivästä selviydytään ja miksi se on ongelmallista, jos on? Onko tässä yhteiskunnassa jotain, mikä ajaa ihmiset ongelmiin vai tekevätkö ihmiset sen itse? Voimmeko itse vaikuttaa hyvinvointiimme ja kuinka pitkälle se on mahdollista? Oleellista kysymyksissä tietenkin on, miten ne ihmisten keskuudessa koetaan. Sen, näkevätkö ihmiset itsensä omatoimisina toimijoina vai yhteiskunnan ohjailun uhrina, uskon vaikuttavan lopputulokseen omien ongelmiansa ymmärtämisessä.

Uskon, että leipäjonoon kietoutuu erittäin laajoja yhteiskunnallisia ongelmia, laajempia kuin työttömyys tai syrjäytyminen. Tähän ajatukseen minulle antoi viitteitä Ehrenreichin (2003) Nälkäpalkalla kirja, joka tosin kertoo Yhdysvalloista, mutta osiltaan on varmasti totta myös Suomessa. Köyhänä oleminen ei ole mitenkään yksinkertaista, varsinkaan kylmässä Suomessa, jossa lämmin paikka asua on hengissä pysymisen edellytys. Yhteiskunnassa vallitsevat toimintamallit estävät köyhää ihmistä ikinä nousemasta ”järkeväälle” elintasolle. Toisaalta aikakautemme tuloksenteon huuma jättää alleen kaiken muun. Suomessa olevan sosiaaliturvan tason vuoksi ihmisillä on kuitenkin varaa miettiä, kuinka paljon haluaa elämästään uhrata globaalille taloudelle ja ammattijohtajille. Protestanttisen etiikan mukaan työtä kuin työtä on tehtävä itsensä elättämiseksi, kärsimyksistä huolimatta. Valitettavan moni ”hyvän” työpaikan omaava ajattelee vielä näin.

Näistä pohdinnoista lähtöisin haluan selvittää, missä suomalaisen leipäjonon ”salaisuus” piilee. Onko tämä salaisuus saamattomuus, laiskuus, työttömyys, köyhyys, huono palkka, opiskelu, helppo ruoka, sairaudet vai joku muu niistä monista yhteiskunnassamme määriteltävistä ongelmista?

2 TUTKIMUKSEN TAUSTA

2.1 Tutkimuksen tarkoitus ja tutkimusongelma

Idean tutkimuskohteesta sain eräältä kuluttajaekonomian luennolta, jossa käsiteltiin kotitalouden voimavaroja. Halusin tutustua aihealueeseen tarkemmin ja selvittää tavallaan marginaalissa elävien ihmisten käsitystä itsestään yhteiskunnan jäsenenä. Tämän päivän Suomessa käydään paljon keskustelua työttömyydestä ja sen aiheuttamasta syrjäytymisestä, mutta tämän kohtalon kokemaan joutuneet pysyttelevät hiljaa. Tämäkin oli yksi syy siihen, miksi halusin tutkia leipäjonoja. Halusin selvittää kuka niissä käy ja mistä syistä. Kirjoista ja lehdistä lukemalla ei tavoita sitä tunnetta, mikä todellisuudessa vallitsee. Uskoin tutkimusta suunnitellessani, että leipäjonoon astuminen ja ihmisten haastatteleminen antaisi syvyyttä myös ongelmista raportoimiseen. Itsekkäästi voin todeta, että tutkimuksen yhtenä tärkeimpänä tarkoituksena oli oman uteliaisuuteni tyydyttäminen. Aihepiiri oli tuttu ainoastaan mediasta ja yhteiskunnan toiminnan ymmärtäminen on ollut kunnianhimoisena tavoitteenani jo pitkään.

Monesti mediassa säälitään ihmisiä, joilla menee jollain tavalla huonosti. Halusin testata tämän tutkimuksen avulla voiko asian tehdä toisin. Tutkimuksen tarkoituksena on siis osoittaa, mitä leipäjonon asiakkaat tuntevat, mistä heidän ilot ja surut muodostuvat ja mikä on ollut heidän mielestään suurin syy joutua avustusten varaan. Toivon tutkimustulosten antavan vähemmistön äänen yhteiskunnalliseen keskusteluun huono-osaisuudesta, varsinkin sen syistä, seurauksista ja ennaltaehkäisystä.

Niin kauan, kun menee hyvin, ei asioihin yleensä tarvitse puuttua. Tästä syystä aineellisuuden lisäämiseen viittaavat aiheet eivät ole tutkimuksellisessa mielessä kiinnostaneet. Tämän tutkimuksen myötä käsitykseni hyvinvoinnista ja onnellisuudesta saivat aivan uusia piirteitä. Tiivistetysti sanottuna halusin tutkimuksella selvittää miten huonossa taloudellisessa tilanteessa olevat

ihmiset, joiden täytyy turvautua ruoka-apuun voivat henkisesti ja fyysisesti ja mitkä asiat heidät pitää kiinni elämässä. Tarkoitukseni ei todellakaan ole ollut järkyttyä tai järkyttää ja mielestäni tämä tavoite on toteutunut hyvin. Toivonkin oman asenteeni näkyvän raporttini sivuilta ja antavan viitteitä tutkimukseen tutustuville leipäjonon asiakkaiden ainutkertaisesta elämästä tässä maailmassa.

Olen listannut alle yhteenvetona tutkimusongelman ja tutkimuskysymykset.

– Minkälaiset ihmiset jonottavat leipää ja hakevat ruoka-avustusta?

- Mitkä syyt ajavat ihmiset jonottamaan leipää?
- Minkälainen kuva näillä ihmisillä on omasta elämästään? Ovatko he täysipainoisia toimijoita vai uhreja?
- Millä tavoin leivän jonottajat selviytyvät arjesta taloudellisesti?
- Onko leipää jonottavissa ihmisissä eroavaisuuksia toisiinsa nähden?
- Miltä leipää jonottavien ihmisten tulevaisuus näyttää?

2.2 Viitekehys

Tutkimuksen viitekehys muodostuu leipäjonon asiakkaiden ympärille. Keskeisenä on pohtia leipäjonojen olemassaoloa. Viitekehys rakentuu lama-ajan tutkimuksen ja nykyajan hyvinvoinnin tarkastelun avulla. Leipäjono on reaalin liittymä historian ja nykyajan välillä. Lama-ajan tutkimus antaa perustietoa tapahtumista Suomessa 1990-luvulla, mutta niiden sovellettavuus 2000-luvulle on kyseenalaista. Tästä syystä nykypäivää eli 2000-lukua on tarkasteltava erikseen. Näiden kahden vuosikymmenen tapahtumien erilaisuudesta huolimatta leipäjonot ovat säilyneet katukuvassa. Tutkimuksen tärkeänä osana pidän makrotaloudellisen ohjailun vaikutuksien ymmärtämistä, etenkin ohjailun vaikutuksia yksilöihin. Tuon tutkimuksessani esille merkittävimmät yksilöiden elämää ohjanneet lama-ajan ongelmat. Niiden sisäistäminen ja ymmärtäminen on edellytys leipää jonottavien ihmisten tilanteen ymmärtämiselle.

Tutkimuskohteena Pelastusarmeijan leipäjono on hyvä, koska se on pysynyt paikallaan vuosikymmenten muutoksista huolimatta. Viitekehystä rakennettaessa on pidetty mielessä tiettyjä ennako-oletuksia tutkimuksen kulusta. Ensimmäinen niistä on se, että Suomen 1990-luvun lamalla oletetaan olevan jonkinlainen taloudellinen vaikutus leipäjonossa käyviin ihmisiin vielä tänäkin päivänä. Toisena oletuksena pidetään yhteiskunnan rakennemuutosta, jonka vaikutuksesta monet yhteiskunnassa 2000-luvulla ilmenevät ongelmat ovat mahdollisia. Viitekehyyksen päällimmäinen osa on koko kansantalous ja eri sektoreiden vaikutus leipäjonossa käyviin ihmisiin ja heidän hyvinvointiinsa.

Lama-ajan teoreettisesta lähestymistavasta huolimatta tutkimuksen tarkoitus on tuoda esiin leipää jonottavien ihmisten elämää omassa ympäristössään ja arjessaan. Lama-ajasta kertovien tutkimuksien avulla olen päässyt käsiksi historiallisiin tapahtumiin, mutta en halua juuttua historiaan vaan palata tarkasteluissani nykyaikaan ja ongelmiin siinä. Olkoonkin niin, että monet ongelmat ovat suoraa seurausta historian tapahtumista. Nykyajan tarkastelu ja tulevaisuuteen suuntautuminen on leipää jonottaville ihmisille paljon hyödyllisempiä kuin historian tapahtumissa rypeminen. Opiksemme täytyy historian tapahtumista ottaa, mutta se ei saa olla itsetarkoitus asioiden aikaansaamisessa.

Yksi merkittävimmistä viitekehyyksen osista on hyvinvoinnin käsite. Olen pyrkinyt tuomaan jokaisessa tutkimukseni luvussa esille hyvinvoinnin merkitystä ihmisille. Ihmisten hyvinvoinnin moniulotteisuus on erittäin mielenkiintoinen tutkimuksen kohde tai apuväline. Erityisesti hyvinvoinnin käsite tulee ilmi tutkimukseni empiirisessä osuudessa, jossa hyvinvoinnin tason vaihtelut ovat erittäin huomattavia. Kukaan ei voi yksiselitteisesti sanoa, mistä hyvinvointi koostuu. Tutkimuksen kuluessa olen todennut siihen johtavan monia erilaisia teitä. On mielenkiintoista huomata monien ihmisten olevan olosuhteiden armoilla ja pystyvän kuitenkin löytämään oman hyvinvoinnin osatekijät kaikista huolista huolimatta.

Tutkimusaiheeni on hyvinkin arkinen ja joidenkin mielestä jopa masentava. Itse en ole ehtinyt tutkimusaiheen ääreen masentua. Arkisessa aiheessa voi olla

riskinä, ettei se kiinnosta lukijaa ollessaan liian lähellä tutkimuskohdettaan. Toisaalta arkista aihetta on helppo lähestyä ja jokaisella voi olla oma mielipide asiaan. Sain omalle arkiselle tutkimusaiheelleni syvyyttä ja haastetta ottamalla mukaan taloudellisen ajattelun ja markkinatalouden piirteitä. Jonkun mielestä leipäjonon yksilön elämää on turha luodata 1990-luvun pankkikriisistä lähtien. Itse olen kuitenkin huomannut, että vasta tämän kokonaisuuden ymmärtäminen on avannut portit aivan uudelle keskustelumahdollisuudelle kansalaisten tilasta. Toivon, että tutkimukseni sivuilta välittyy tätä omaa ymmärrystäni myös muille. Teoreettinen lähestyminen talouden lähihistoriaan oli haaste, mutta se kannatti ottaa.

Tärkeinä nykyaikaa ja läheisesti leipää jonottavien ihmisten elämää kuvaavina tekijöinä on ollut työttömyys ja velkaantuminen. Olenkin paneutunut näihin aihepiireihin empiirisen osion yhteydessä. Konkreettiset esimerkit ovat tuoneet tarvittavaa elämäkokemusta teoreettiseen puoleen. Mielestäni juuri työttömyyden, velkaantumisen ja sairauksien yhteydessä voidaan pohtia loputtomiin asioiden syitä ja seurauksia. Tässäkään kohtaa ei ole yksiselitteistä vastausta sellaista haluavalle. Olenkin halunnut tuoda julki tutkimieni ihmisten kokemuksia vertaillen niitä aikaisempiin jo tehtyihin tutkimuksiin.

Näistä mainitsemistani lähtökohdista on tutkimukseni viitekehys rakentunut. Olen pyrkinyt pitämään kehyksen kasassa jokaisessa luvussa vaikka empiria ja teoria sekoittuvat välillä voimakkaasti. Arkista elämää ei useasti mielletä koko yhteiskunnan tasolla, joten olenkin halunnut tuoda esiin myös sen suuntaista tietoisuutta arkisella tavalla.

2.3 Keskeiset käsitteet

Arki pitää sisällään ihmisen jokapäiväisen elämän iloineen ja suruineen. Arki koostuu muun muassa työstä, vapaa-ajasta, perheestä ja kulutuksesta. Arki on historian hitaimmin muuttuva osa ja sivilisaatioiden perusta. Arkea voidaan pitää talouden perustekijänä, jonka päälle laskeutuvat markkinatalouden eri kerrokset. (Peltonen, Kurkela & Heinonen 2003.)

Hyvinvointi tarkoittaa Uuden suomen kielen sanakirjan mukaan hyvää terveydentilaa, vaurautta ja rikkautta (Nurmi 1998, 230). Hyvinvointia voi lähestyä monesta eri näkökulmasta kiinnittäen huomiota joko yksilöihin tai koko yhteiskuntaan. Yksilöiden hyvinvointia kuvaa selviytyminen arjesta, onnellisuuden aiheiden löytyminen elämästä ja tunne toimintakyvystä ja mahdollisuuksista (Sen 1993, Riihisen 2002, 180 mukaan). Nelson (1994, 120) luettelee muutamia hyvinvointia kuvaavia osatekijöitä yhteiskunnan tasolla: koulutuksen taso, sairastavuus, työttömyys, rikollisuus, lapsikuolleisuus ja ilmanlaatu. Hyvinvoinnin voidaan katsoa myös muodostuvan sen osatekijöiden kuten elintason, yhteisyyssuhteiden ja itsensä toteuttamisen hallinnasta (Heikkilä 1990, 40).

Työttömyys tarkoittaa työkykyisten palkkatyöläisten työn puutetta (Nurmi 1998, 1172). Kansainvälisen työjärjestön ILO:n mukaan työtön on sellainen ihminen, joka on 15 vuotta täyttänyt, vailla työtä ja hakenut työtä viimeisten neljän viikon aikana ja on työhön käytettävissä kahden viikon sisällä. (Työvoimatutkimus 2004.)

Köyhäksi määritellään uuden Suomen kielen sanakirjan mukaan ihminen, ”jolla ei (juuri) ole rahaa, omaisuutta tai muuta toimeentulon lähdettä”, hän on varaton (Nurmi 1998, 464). Nykyajan köyhyyden mittaamisessa olisi mietittävä muitakin kuin varallisuuden vaikutusta. Mielipiteet köyhyydestä vaihtelevat näkökulman valinnan mukaan. Yhteiskunnalliset olot ja niukka taloudellinen tilanne suhteuttavat köyhyyden määritelmää vallitseviin yhteiskunnallisiin oloihin sopivaksi. Ristiriitoja aiheeseen tuovat myös kysymykset siitä, minkä puutetta köyhyys todellisuudessa on ja mitä sen estämiseksi ja vähentämiseksi pitäisi tehdä? Köyhyyden määrittelyn ongelmana ovatkin tutkimusten erilaiset näkökulmat. (Salavuo 1996, 201–202.)

Lama eli talouden poikkeuksellisen syvä matalasuhdanne katsotaan olevan silloin, kun tuotannon taso on huomattavasti normaalia alempana. Lamaa edeltävä laskusuhdanne tuo esimerkiksi työttömyyden kaltaisia ongelmia esiin. Lamasta ja yleisesti suhdannevaihteluista vallitsee paljon erimielisyyksiä, koska

erilaiset ratkaisumallit vaikuttavat eri ihmisryhmiin eri tavalla. (Pekkarinen & Sutela 2000, 202–205.)

Leipäjono on keksitty termi kuvaamaan leipäavustuksen hakijoita, joiden suuren määrän vuoksi avustuksen jakopaikkaan muodostuu jono.

3 1990-LUVUN LAMAN MAKROTALOUDELLISESTA TARKASTELOUSTA...

Tässä luvussa tarkastelen suomalaista yhteiskuntaa lähihistorian valossa sekä kansantaloudellisesti että kansalaisten näkökulmasta. 1990-luvun laman varjo ja rakennemuutokset näkyvät kansalaisissa vielä tänäänkin. Mielestäni leipäjonon asiakkaiden ymmärtämisen edellytyksenä on tietää mitä Suomi kävi läpi 1990-luvulla. Historian ja tämän päivän yhteenliittymänä leipäjono on oiva esimerkki. Toisaalta leipäjono on asioita eteenpäin vievä auttaja, mutta toisaalta historiallisesti se edustaa myös pysyvyyttä niiden ihmisten kohdalla, jotka rakennemuutoksen ja laman myötä joutuivat tiukimmalle.

3.1 Hyvinvointivaltio

Hyvinvointivaltiolla tarkoitetaan vähimmäiselintason turvaamista valtion taholta henkilöille, jotka eivät syystä tai toisesta pysty sitä itse hankkimaan. Hyvinvointivaltio toimii kahdenlaisten tekijöiden parissa. Ensinnäkin valtion erilaiset tukitoimet yksittäisille henkilöille muodostavat tulojen tasaus- ja turvaamisjärjestelmän ja toiseksi valtion tarjoamat erilaiset palvelut muodostavat julkisten palvelujen kokonaisuuden. Hyvinvointivaltio on rakennettu pääasiassa kuuden tavoitteen puitteissa. 1900-luvun alussa hyvinvointivaltion rakennuksen alkuvaiheessa sen tavoitteena oli suoranaisen kurjuuden poistaminen, yhteiskuntarauhan säilyttäminen ja väestönkasvun turvaaminen. Toisen maailmansodan jälkeen julkisten palveluiden lisääntyessä tavoitteiksi asetettiin vielä täystyöllisyyden ylläpitäminen, talouden suhdannevaihteluiden tasoittaminen sekä teollisuuden ja taloudellisen kasvun edistäminen. (Sulkunen 1998, 273–274.)

Hyvinvointivaltiota on kritisoitu kolmella tapaa. Kaksi ensimmäistä ovat oikeistolaista kritiikkiä ja ne ovat omiaan pahentamaan jo huonommassa asemassa olevien kansalaisten asemaa. Ensinnäkin hyvinvointivaltion sanotaan ylläpitävän korkeita työvoimakustannuksia länsimaissa ja länsimaiden kilpailukyky heikkenee verrattuna halvan työvoiman maihin ja näin ollen

länsimaihin syntyy pysyvästi korkea työttömyys. Toiseksi hyvinvointivaltiota on arvosteltu julkisen vallan vahvasta asemasta kansalaisten elämässä. Markkinoiden haluttaisiin saada toimivan vapaasti ilman, että valtio puuttuu toimillaan niihin. Todellisen kilpailun puuttuessa pelätään, että valtion tarjoamat palvelut kärsivät huonolaatuisuudesta ja tehottomuudesta. Kolmas kritiikin laji on vasemmistolaista, sen mukaan hyvinvointivaltio edistää kapitalistista ajattelutapaa ja tuo markkinoille sellaiset tehtävät, jotka muutoin tehtäisiin markkinoiden ulkopuolella. (Sulkunen 1998, 277–278.)

Vielä 1980-luvulla Suomen valtionvelka oli olematonta ja valtiontalous ylijäämäinen. Suomessa oli 1990-luvun alussa ainoastaan 3500 pitkäaikaistyötöntä ja köyhyys oli kansainvälisissä vertailuissa vähäisintä maailmassa. 1990-luvun talouskriisi Suomessa johti kuitenkin hyvinvointivaltion ongelmiin. Hyvinvointivaltion ylläpito vaatii jatkuvaa taloudellista kasvua, jota ei laman aikana ollut. Säästötoimenpiteitä tehtiin ja julkisen sektorin toimia supistettiin. Monilta meni työpaikka ja samanaikaisesti valtio joutui vähenevistä verotuloista huolimatta huolehtimaan aiempaa suuremmasta osasta ihmisiä. Tällä hetkellä suomalainen hyvinvointivaltio on tienhaarassa ja yleisessä keskustelussa pohditaan, mikä tarkoitus hyvinvointivaltiolla on nyky-yhteiskunnassa. Suomen kansalaiset kuitenkin yleisesti kannattavat nykyisenlaista hyvinvointivaltiota korkeiden verojen arvoisina. Hyvinvointivaltion suurimpina haasteina onkin tulevaisuudessa väestön ikääntymisestä ja kasvavista sosiaalimenoista selviytyminen kohtuullisella verotuksella. Työstä syrjäytyminen ja köyhyys ovat myös todellisia ongelmia. (Kantola & Kautto 2002, 14–19.)

Hyvinvointivaltio toimiessaan kannustaa ihmisiä ottamaan vastuun itsestään ja määrittelemään itse oman hyvinvointinsa. Tämän määrittelyn pohjalta hyvinvointivaltion kansalaisten tulee ottaa itse vastuu valinnoistaan. Nyky-yhteiskunta painottaa yksilöllisyyttä ja yhteisölliset siteet eivät merkitse merkittävää tukea yksilölle niin kuin ennen. (Sulkunen 1998, 279.) Ongelmia hyvinvointivaltion kansalaiselle tulee siinä vaiheessa, kun pyrkimys yksilöllisyyteen ja omiin valintoihin ei jostain syystä onnistu. Hyvinvointivaltio pystyy tarjoamaan taloudellista ja henkistä tukea, mutta entä jos niitä ei osata

käyttää tai ne eivät vain ole riittävät? Teoriassa hyvinvointivaltio toimii hyvin, turvaten ihmisten peruselintason, mutta miten on käytännössä asian laita? Aiheesta herää väistämättä kysymyksiä: miksi hyvinvointivaltioon kuitenkin muodostuu ruoka-avustusten hakijaryhmiä ja miksi Suomen kaltaisessa hyvinvointivaltiossa on tarpeellista jakaa ruokaa?

3.2 Kansantalouden lama

Suomen 1990-luvun alun lama vaikutti suomalaisten elämään merkittävästi sekä koko kansantalouden että kansalaisten tasolla. Vaikutukset ovat näillä tasoilla hieman erilaiset ja aionkin lyhyesti raportoida molempiin vaikuttaneet keskeiset tekijät. Näkökulmana pidän erityisesti lamaa edeltäneet ja seuranneet tekijät. Lopullista analyysia ei voi tehdä, sillä osittain laman seuraukset näkyvät vieläkin, ainakin joidenkin kansalaisten elämässä.

Tämän luvun tekstit perustuvat viimeaikaiseen talous- ja sosiaalipoliittiseen kirjallisuuteen ja tutkimukseen. Uskon, että leipäjonojen suosio vielä 2000-luvulla juontaa juurensa laman ja sitä seuranneen nousukauden häviöihin. Tässä luvussa esittelen perusteita tälle uskomukselle.

1980-luvulla teollista maailmaa kohtasi lama, jonka Suomi kykeni välttämään keveän talouspolitiikan ja hyvän onnen avulla. Tämän laman jälkeinen nousukausi kuitenkin ylettyi Suomeenkin asti. Kasvu oli tasaista ja verotulojen lisääntyessä korotettiin muun muassa lapsilisiä ja työttömyyskorvauksia. Usko talouden positiiviseen kehitykseen oli voimakasta huolimatta työvoimapulasta, kiihtyvistä palkkainflaatiosta ja ulkomaisesta velasta. (Kiander&Vartia 1998, 54.) Julkunen (2001, 62) toteaa sosiaali- ja terveysministeriön asiakirjojen perusteella, että palvelujen voimakas laajentaminen oli vuosikymmenen vaihteessa toteutettu ja Suomi oli valmis ylläpitämään kansalaisten tarpeisiin vastaavaa palvelujärjestelmää. Minkäänlaisesta karsintapolitiikasta ei keskusteltu.

1980-luvun yleinen trendi rahoitusmarkkinoiden säännöstelyn purkamisesta saavutti myös Suomen. Säännöstelyn purkamista vauhdittavana kotimaisena tekijänä pidetään suomalaisten yritysten suuria varoja, joiden sijoittaminen oli vaikeaa säädellyillä rahamarkkinoilla. Markkinatalouden pelisäännöt valtasivat Suomea, johon mahdollisuuden antoi Neuvostoliiton heikkeneminen ja hajoaminen. Säännöstelystä puretuilla rahamarkkinoilla Suomen Pankilla ei ollut enää samanlaista valtaa hallita talouden suhdanteita. Ulkomainen velka kasvoi, sitä otettiin enenevässä määrin, jos kotimaasta ei saanut. Suomalaiset yritykset eivät täysin ymmärtäneet Suomen Pankin varotoimenpiteitä, kuten sijoitustodistustensa myymistä ja koron nostamista. Näiden kiristystoimenpiteiden vaikutus oli pieni, koska ulkomaista valuuttaa virtasi korvaamaan kiristykset. Lopulta Suomen Pankki pyrki tekemään sopimuksia suomalaisten pankkien kanssa tietyistä rajoista, joiden sisällä luotonannossa tuli pysyä. Ainakaan Säästöpankki ei tätä sopimusta noudattanut. (Kiander&Vartia 1998, 55&59-60.)

1980-luvulla yksityinen kulutus kasvoi keskimäärin 3,3 % vuodessa. Kulutusta lisäsi helppo luotonsaanti. Yksityinen kulutus kohdistui pitkälti kestokulutushyödykkeisiin ja varallisuusesineisiin, jonka vuoksi kotitaloudet kohtasivatkin laman myötä velkadeflaation. Kianderia ja Vartiata (1998, 229) lainaten ”velkadeflaatiolla tarkoitetaan tilannetta, jossa monet talousyksiköt samanaikaisesti myyvät varallisuuttaan lyhentääkseen velkojaan. Tällöin varallisuushinnat laskevat, jopa niin paljon, että velallisten varallisuusasema ryhmänä tarkasteltuna heikkenee velkojen lyhentämisestä huolimatta”. Pankkien luotot kaksinkertaistuivat kotitalouksille ja yrityksille 1980-luvun loppupuolella. Velkaantumishalukkuutta lisäsivät myös verotuksessa vähennyskelpoiset korkomenot. Investointeja tehtiin laajalti, etenkin rakennusallalla. Sen sijaan suotuisan viennin kannalta tärkeitä kone- ja laiteinvestointeja tehtiin vähemmän. Kansantalouden ylikuumentumisen yhtenä suurena edellytyksenä oli varallisuuskohteiden hintojen nousu. Pörssikurssit nousivat yli kolminkertaiseksi ja asuntojen hinnat kaksinkertaistuivat. Hintojen nousun syynä oli optimistinen usko varallisuuskohteiden arvon nousemisesta uudelle korkeammalle tasolle. (Kiander&Vartia 1998, 67-71.)

Varsinaista lamaa edelsi epävarmuuden aika, joka alkoi vuoden 1989 pörssikurssien laskulla ja muutamilla merkittävillä konkursseilla. Asuntojen kysyntä laski ja myyntiaikojen pidentyessä hinnat alkoivat myös laskea. Epävarmuudesta huolimatta kokonaistuotanto oli vielä edellisvuotta korkeampi, työvoimapolua esiintyi ja investoinnit olivat korkealla. Näihin tuotannontekijöihin orastava lama vaikutti viiveellä. (Kiander&Vartia 1998, 80-83.) Lamaa edeltävänä aikana ”suljetun” julkisen sektorin kritiikki kiihtyi ja sen kasvua pyrittiin kaikin keinoin pysäyttämään. Lamasta huolimatta julkista sektoria olisi lähivuosina rasittanut väestön ikääntyminen, Neuvostoliiton hajoaminen ja talouden kansainvälistyminen. Julkisen sektorin rahoituskriisi on ensimmäinen tekijä sosiaalipolitiikan uudelleensuuntaamiselle ja karsinnalle. Näin ollen lamasta tehtiin syntipukki ja päättäjät saivat tilaisuuden tehdä kansalaisia läheisesti koskettavia sosiaaliturvan leikkauksia melko rauhassa. (Julkunen, R. 2001.)

Laman iskiessä kunnolla tuotanto- ja vientiluvut heikkenivät ja työttömyys kasvoi. Korot pysyivät korkealla ja valtiontalouden ylijäämä muuttui nopeasti alijäämäksi. Laman aikana keskustelu devalvaatiosta ja vakaan markan linjasta kiihtyi. Varsinkin vientiteollisuus odotti devalvaatiota. (Kiander&Vartia 1998, 80-83.) Lamaan vaikuttaneet ulkoiset tekijät eli itäviennin romahdus, länsiviennin huono kehitys, vaihtosuhteen heikkeneminen ja kansainvälinen korkojen nousu, olivat ilmeisiä pahentamaan lamaa. Näiden seurauksena tuotanto supistui ja työllisyys heikkeni entisestään. (Kiander&Vartia 1998, 99.)

Aallonpohja lamassa saavutettiin vuonna 1991, jolloin vienti oli vähäistä, työllisyys heikkoa ja kokonaistuotanto jatkoi laskuaan. Työttömyys koetteli rajuihin rakennusalaan, joka menetti 40 % kaikista työpaikoistaan. Työttömyysaste oli pahimmillaan vuonna 1994 ollen 18,4 %. Työttömyys heikensi julkisen talouden tilaa, vähentäen verotuloja ja lisäten julkisia menoja. (Kiander&Vartia 1998, 112-114.) Julkista taloutta heikensi kasvava velka. Tilannetta pahensi tuotannon kasvun pysähtyminen ja kääntyminen laskuun vuonna 1990. Valtion talouden alijäämä lisääntyi vuonna 1992, jolloin budjettivaje oli 72 miljardia markkaa. Tästä alkoivat hallituksen säästötoimenpiteet ja niitä jatkui aina vuoteen 1994, jolloin tuotannon lasku

kääntyi tuotannon kasvuksi. Valtion säästöt kohdistuivat kuntien valtionapuihin ja kotitalouksien etuuksiin, kuten äitiyspäivärahaan, kotihoidontukeen ja eläkkeisiin. Verotusta kiristettiin ja ansiosidonnaista työttömyysturvaa pyrittiin leikkaamaan, sen kuitenkin epäonnistuessa. (Kiander&Vartia 1998, 146-148.)

Lamasta nousun ensimmäisiä automaattisia merkkejä oli tuonnin supistuminen. Investoinnit ja yksityinen kulutus oli pientä korkeiden korkojen vuoksi. Markan devalvoituminen nosti vientihintoja ja vienti alkoi toipua nopeasti. Kauppatase kääntyi ylijäämäiseksi vuosien 1990–91 vaihteessa ja vaihtotase oli tasapainossa vuonna 1994. Suomi muuttui nopeasti maailman kalleimmasta maasta yllättävän edulliseksi ulkomaalaisille. Päinvastoin taas suomalaiset saivat kokea esimerkiksi matkustelun erittäin kalliiksi lamaa edeltäneeseen aikaan verrattuna. Tuonnin supistuminen jäi loppujen lopuksi pieneksi, ja tuonnin nousu korkeammalle tasolle kuin ennen lamaa, korvasi laman aikana kannattamattomien pienyritysten kaatumista. (Kiander&Vartia 1998, 112-119.)

Kokonaistuotanto kääntyi kasvuun 1993 ja saavutti vuoden 1990 tason vuonna 1996. Kansantalouden eri osat sopeutuivat lamaan eri tavoilla. Työpaikkansa säilyttäneet kotitaloudet selvisivät lamasta pienillä säästötoimenpiteillä. Jäljellä olevat yritykset saivat taloutensa nopeasti kuntoon. Julkisen sektorin sopeutuminen oli hitaampaa. Työttömyys jäi laman myötä korkealle tasolle ja laski vain hyvin hitaasti. Merkittävimpänä tekijänä nopeaan selviytymiseen oli viennin kasvu ja alhainen inflaatio, joka merkitsi parempaa reaalitylokehitystä. Kotimaisen kysynnän kasvu käynnisti koko kansantalouden elpymisen nopeassa tahdissa. (Kiander&Vartia 1998, 154-157.)

Loppujen lopuksi kansantalous selvisi lamasta nopeasti, mutta osa kansalaisista ei. Lamasta käytetyt toteamukset (Kiander&Vartia 1998, 323-324) kuten, ”kriisi on mahdollisuus” ja ”luova tuho” eivät ole suureksi avuksi niille, jotka joutuivat alistumaan ja jäämään pitkäaikaistyöttömyyden ja köyhyyden armoille. Seuraava luku valaiseekin yksityiskohtaisemmin kansalaisten selviytymistä 1990-luvun lamasta.

4 ...SEURAUKSIIN MIKROTALOUDESSA

Kansalaisten lamasta selviytyminen on ollut eritasoista sekä toisiinsa että kansantalouteen nähden. Kansantalouden ohjailu laman aikana aiheutti tietyille kansalaisryhmille enemmän ongelmia. Keskustelu hyvinvointivaltion riittävän turvan määrästä tuli myös erittäin ajankohtaiseksi. 1980-luvun nousukaudessa opittu hyvinvointi muuttui nopeasti nälkäräjällä kituuttamiseksi. Mielenkiintoista on myös todeta se tapa, jolla tehtyjä päätöksiä perusteltiin. Vaikeat ammattitermit ja puhe Suomen kilpailukyvyn rapistumisesta ja velan kasvusta eivät konkreettisesti auttaneet vaikeuksiin joutuneita ihmisiä vaan osaltaan vaikeuttivat heidän elämäänsä. Saan vahvistusta käsitykselleni Heinosen yms. 1996 tekemästä valtiovarainministeriön budjettiesitelmiä koskevasta tutkimuksesta. Heidän yksi mielestäni erittäin merkittävä huomio oli se, että kuluttajaa ja kotitalouden hyvinvointia ei mainittu budjettiesitelmissä lainkaan. Tästä herää kysymys siitä, mitä tai ketä varten valtiovarainministeriö näitä esitelmiä laatii. Eli mikä ihmisryhmä nähdään niiden yleisönä.

Tässä luvussa käyn lyhyesti läpi kansalaisten selviytymisen piirteet ja suurimmat ongelmakohdat. Pohdin miten kansantalouden lamasta nostaminen ei kaikille kansalaisille merkinnyt hyvinvointia. Julkisen talouden kuormittuminen merkitsi vähenevän taloudellisen tuen jakamista useamman kansalaisen kesken. Toisaalta osalle kansalaisista lama ei aiheuttanut pysyviä toimeentulo-ongelmia eikä hyvinvoinnin vähentymistä.

4.1 Kansalaiset nousukaudessa

1990-luvun perinteinen talouspolitiikka onnistui nostamaan Suomen ylös laman kourista. Talouskasvu oli voimakasta, viennin kehitys oli suurta ja sen myötä tuotantorakenne monipuolistui ja yritykset valtasivat uusia markkina-alueita. Vaihtotaseen alijäämä muuttui pysyvästi ylijäämäksi ja ulkomainen velka saatiin maksettua. Yritysten kannattavuus nousi, työn tuottavuus kasvoi ja julkinen talous vahvistui. Suomen talouskehitys oli siis harvinaisen ripeää. Osaltaan lamasta eron pääsemistä auttoi sähkötekninen teollisuus, joka lamasta

huolimatta oli valtaamassa alaa. Talouskasvun myötä myös työttömyys väheni. Laman jälkeen työllisyys parani 310 000 henkilöllä. (Sauramo 2002, 134–135.) Sosiaalipolitiikka piti jo laman aikana suhteuttaa uusiin oloihin sopivaksi ja merkittävimmät sopeuttajat olivat korkea työttömyys, entistä epävakaaamat ja valikoivimmat työmarkkinat, korkea valtion velka ja sen seurauksena korkomenot. Näistä tekijöistä lähti eriarvoistumisen tie. (Julkunen 2001, 64.)

Voimakas talouskasvu toi mukanaan paljon myönteistä. Ihmisille löytyi taas työpaikkoja ja elintaso nousi. Näin ei kuitenkaan käynyt kaikille kansalaisille vaan 1990-luvun lopun nousukausi alkoi jakaa kansalaisia voittajiin ja häviäjiin. Tuotantorakenteen muutos eli sähköteknisen teollisuuden yleistymisen osaltaan vaikutti polarisaatioon. Talouskasvusta oli hyötyä vain niille, jotka pääsivät nauttimaan siitä. Lama oli aiheuttanut tulonjaon muutoksen palkkatulojen tappioksi ja pääomatulojen eduksi. Ilman pääomatuloja ei talouskasvulla ollut juuri merkitystä. Eniten talouskasvusta hyötyivät yleensä yrittäjät ja ylemmät toimihenkilöt ja muut suurituloiset kansalaiset. Tavallisia palkkatuloja vastaanottaviin kansalaisiin ei kasvulla ollut suurta vaikutusta. (Sauramo 2002, 136.)

Suurin eriarvoisuutta luova laman seuraus oli työttömyys. Parhaiten pärjäsivät ne työttömät, jotka olivat saaneet työpaikan voimakkaan talouskasvun vuosina. Vielä silloinkin työttömäksi jääneet, olivat huonossa asemassa. He olivat talouskasvussa häviäjiä. Häviäjien ryhmään kuului yleensä iäkkäät, vähän koulutusta saaneet työttömät. Yhteiskunnan tuotantorakenteen muutos olisi vaatinut ammatinvaihdosta, mikä oli heille käytännössä erittäin hankalaa. Nuoret kärsivät myös voimakkaasti laman seurauksista. Alhainen koulutus vaikeutti nuorten työn saantia ja näin ollen he eivät hyötäneet talouden kasvusta. Lama viivästytti monen nuoren työuran alkua ja näin ollen vaikeutti myös laman jälkeistä työn saantia. (Sauramo 2002, 137.)

Mitä tapahtui kansalaisille 1990-luvun lamassa? Talouden kehityksestä on kirjoitettu paljon ja on saatu johtopäätös, että Suomen talous selvisi lamasta yllättävän nopeasti. Talouden kehitys ei kuitenkaan kerro kaikkien kansalaisten hyvinvoinnista tarpeeksi. Kasvun hedelmistä pääsivät nauttimaan vain tietyt

kriteerit omaavat kansalaiset. Merkittävin tekijä oli työpaikan säilyttäminen ja mitä korkeammat tulot sen parempi taloudellinen hyvinvointi kohtasi laman jälkeisinä kasvun vuosina (Kiander 2001, 83).

Taloudellisen hyvinvoinnin kannalta huonoimmassa asemassa olivat yhteiskunnan niin sanotut heikot kansalaisryhmät. Tähän ryhmään kuului osa työttömistä, sairaat, eläkeläiset, nuoret, lapsiperheet ja köyhät. Ammattiyhdistysliikkeeseen kuuluvat työttömät saivat nauttia ansiosidonnaisesta työttömyysturvasta, vaikka sitä yritettiin usein leikata. Ay-liikkeen voima oli silloiselle Ahon hallitukselle liian kova vastus. Näin ollen hallituksen piti leikata sieltä, mistä se oli helpompaa. (Kiander 2001, 90–91.)

Julkisten menojen ja etuuksien leikkaukset olivat arkipäivää lama-ajalle. Lama antoi myös uutta voimaa ajattelutavan muutokselle, jonka mukaan julkisia menoja olisi leikattava joka tapauksessa. Lama oli tämän ajattelutavan luonnollinen toteuttaja. Muissa teollisuusmaissa jo 1980-luvulla tapahtunut muutos rantautui näin ollen laman myötä myös Suomeen. Merkittävää ajattelutavassa oli universaalisuuden poisto ja kansalaisten oman vastuun lisääminen. Toteutus tapahtui sosiaalimenoja karsimalla, sopeuttamalla ja rajoittamalla. (Kiander 2001, 86.)

Suomalainen sosiaalipolitiikka oli 1980-luvun kasvun jäljiltä erittäin vakaalla pohjalla. Valtion talous oli ylijäämäinen, työllisyys oli korkealla ja huoltosuhde edullinen. Näiden perustekijöiden vuoksi julkista sektoria silloin laajennettiin. Lama aiheutti kuitenkin peruspilarien järkkymisen ja vaati toimenpiteitä. Ilman vankkaa julkisen sektorin asemaa suomalaiset olisivat olleet laman iskiessä vieläkin huonommassa asemassa. (Kiander 2001, 87.)

Leikkausten kohteiksi joutuivat siis ne, jotka vastaanottivat valtion etuuksia tai tukia. Kaiken kaikkiaan työttömyysturvaa, asumisen tukea, perhetukea, eläkkeitä, sairausvakuutusta ja kuntien rahoitusta jollain tavalla supistettiin tai poistettiin valtion velvoitteita. Leikkauksilla tavoiteltiin säästöjä, jotka samalla heikensivät tukien saajien taloudellista hyvinvointia. Ristiriitaista tässä on se, että tukia ei voi poistaa niiltä, jotka eivät niitä vastaanota. Säästötoimenpiteistä

veronkiristykset kohdistuivat myös työssäkäyviin kansalaisiin ja hävittivät keskivertopalkansaajan ansionnousun kokonaan vuosina 1992–1996. Hyvinvointisuhdeluku kuvastaa tilannetta laman aikana. Laman alussa työssäkäyvällä ei-hyvinvointietuuksia nauttivalla kansalaisella oli keskimäärin 1,9 hyvinvointipalveluja tai sosiaalipoliittisia tulonsiirtoja nauttivaa henkilöä elätettävänä. Laman pahimpana vuotena 1994 tämä luku oli 2,8 henkeä. Vuoteen 1997 mennessä luku oli vielä 2,37 eli huomattavasti suuremmalla tasolla kuin laman alkaessa. (Kiander 2001, 90–93.)

Konkreettisia vaikutuksia hyvinvointimenojen leikkauksilla oli terveydenhuoltoon, koulutoimeen ja päivähoitoon. Sairaaloissa piti vähentää työntekijöitä, mikä tarkoitti sairaalahenkilöstölle pidempiä päiviä ja potilaille aikaisempaa kotiutusta. Vanhusten hoidossa supistettiin myös laitospaikkoja 20 prosentilla. Päivähoitomenot supistuivat myös 20 prosentilla työttömänä olevien vanhempien lasten jäädessä kotiin hoidettaviksi. Päivähoitomenot lähtivät kuitenkin nopeaan kasvuun laman jälkeen, kun työllisyys parani ja lapset palasivat hoitopaikkoihin. Kouluissa menojen supistukset näkyivät suurempina ryhmäkokoina, opettajien lomautuksina ja erityisopetuksen vähentämisenä. (Kiander 2001, 94.)

4.2 Elintaso- ja tuloerojen aikakausi

Kotitalouksien elintaso laski laman aikana. Elintason lasku johtui käytettävissä olevien tulojen alenemisesta ja näin ollen ostovoiman vähentymisestä. Sekä yksityinen että julkinen kulutus vähenivät laman aikana. Palkat laskivat myös laman aikana; niiden nousu oli laman pohjan jälkeen hitaampaa kuin tuottavuuden kasvu. Tämä tarkoitti sitä, että yritysten toimintaylijäämät ja voitot kasvoivat rajusti palkkojen kustannuksella. (Kiander 2001, 109–112.) Palkkakehityksessä on näkyvillä laman jälkeisen ajan taloudellinen suunta ja kenen hyödyksi se tapahtui.

Kaikki kotitaloudet eivät joutuneet taloudelliseen ahdinkoon alentuneista tuloista huolimatta. Monet säilyttivät työpaikkansa tai olivat osan aikaa lomautettuna ja

pystyivät jatkamaan elämäänsä totutuissa uomissa. Tosiasia on, että kaikkien kotitalouksien tulot alenivat, mutta laman taittuessa ja talouden kääntyessä nousuun alkoivat tuloerot näkyä selvemmin. Laman aikana poistetut työpaikat eivät tulleet talouden nousun myötä jakoon. Taloudellinen kasvu edellytti viennin kasvua ja yritysten kannattavuuden nousua ja näin tapahtuikin. Ne yritykset, jotka lamasta selvisivät, pääsivät talouden elpymisen mukana kiinni suuriin voitto-osuuksiin. (Kiander 2001, 113–114.)

Merkittäviä tekijöitä tuloerojen muodostumisessa on muutamia. Suurituloisimmat kotitaloudet hyötyivät tulonjaon muuttumisesta pääomatulojen hyväksi sekä samanaikaisesti tehdystä verouudistuksesta, jossa pääomatulojen verotus keveni huomattavasti. Näin ollen suurista brutto-omaisuustuloista seurasi käytettävissä olevien tulojen kasvu. Toinen tekijä tuloerojen muodostumisessa oli tuotannontekijätulojen erojen kasvu. Laman aikana työttömäksi joutuneiden palkkatulot olivat olemattomat ja he elivät tulonsiirtojen avulla. Tilanne parani laman jälkeen, jolloin työllisyyden kasvu hillitsi tuloerojen kasvua. Hyvinvointivaltion tehtävä, tuloerojen tasoittaminen, toimi välittömän verotuksen ja tulonsiirtojen avulla hyvin. Merkittävää tuloeroissa oli ylimmän desiilin edelleen rikastuminen ja alimman desiilin suhteellinen aseman heikkeneminen. Alimman desiilin kotitaloudet vastaanottivat paljon erilaisia tulonsiirtoja ja laman aikana näiden kotitalouksien määrä kasvoi ja julkinen talous joutui epätasapainoon. Säästötoimenpiteiden vuoksi etuuksien kasvua ja tasoa leikattiin ja niiden ehtoja kiristettiin. Huonoimmassa asemassa olivat pitkäaikaistyöttömät, jotka menettivät työttömyyden pitkittyessä ansiosidonnaisen työttömyysturvan ja joutuivat matalan perusturvan piiriin. 1990-luvulla tulonsiirtoja ei nostettu reaalisesti ja ne jäivät palkkakehityksestä jälkeen. Verohelpotuksilla oli samansuuntainen ansiotuloihin vaikuttava merkitys. Näin ollen tuloerot kasvoivat työssäkäyvien hyväksi työelämän ulkopuolelle joutuneisiin tulonsiirtoja vastaanottaviin verrattuna. (Kiander 2001, 115–116.)

Kotitalouksien ja yritysten eritasoinen velkaantuminen aiheutti myös elintaso- ja hyvinvointieroja. Laman vaikutukset olivat erityisen merkittävät velkaisille pk-yrityksille ja perheyrityksille. Työttömyys oli monen yrityksestään luopumaan

joutuneen yrittäjän kohtalona. Vakuusarvojen lasku ja korkomenojen nousu aiheuttivat monelle vararikon ja ajoivat ylivelkaantumiseen. Henkilökohtaisista takauksista johtuen ulospääsyä tilanteesta ei ollut. Palkansaajiksi lopettaneista yrittäjistä siirtyi huonoimpanakin vuotena 1992 jopa 27 %, joten heidän kilpailukykyensä työmarkkinoilla oli kuitenkin varsin hyvä. Kiander (2001, 128) mainitsee Lampela-Kivistön (2001) tutkimuksen, jonka mukaan parhaiten lamasta ja konkurssista selvisivät ne, jotka löysivät keinoja jatkaa yrittäjyyttään. Uskonnollisesti suuntautuneet yrittäjät selvisivät toiseksi parhaiten ja kolmanneksi parhaiten selvisivät kunnollisen sosiaalisen verkoston omaavat yrittäjät. (Kiander 2001, 128.)

Yrittäjien toimeentulon taso laski laman alussa, mutta nousi 1990-luvun loppua kohden huomattavasti. Toimeentulon nousu oli tasapuolista kaikissa yrittäjäryhmissä, sillä maatalousyrittäjyydessä käynnissä oleva rakennemuutos aiheutti pienituloisten pienviljelijöiden suuremman poistuman isompiin viljelijöihin nähden. Muiden yrittäjien kohdalla tasainen toimeentulon nousu johtui samanlaisesta syystä. Heikompien yrittäjien karsiutuminen laman aikana ja laman jälkeinen yrittäjä- ja pääomatulojen voimakas kasvu suhteessa muihin tuloihin edesauttoivat jäljellä olevien yritysten selviytymistä ja jatkamista markkinoilla. Näistä yrittäjistä tuli laman vaikeuksista huolimatta laman jälkeisen ajan parhaiten toimeentuleva ryhmä. (Kiander 2001, 128.)

4.3 Uuden alaluokan synty ja vaikutusmahdollisuudet

”Talouskasvuhype, orgastinen nousukausioptimismi on jotain paljon vakavampaa. Luulo siitä että maailma vaurastuu kun rikkaat rikastuvat, on kohtalokas harha... Valtaosalle meistä kuudesta miljardista raha pysyy välineenä, jota ilman tulee kylmä ja nälkä. Väestön suurelle enemmistölle, niille, joita raha ei viihdytä, on jo selvinnyt se, mikä näiltä kahden pennin talousfilosoifeilta on unohtunut. Uudessa talousjärjestelmässä, jota voi kutsua vaikka maailmantaloudeksi, yhä useammalla on nälkä. Tuloerot kasvavat. Yritykset keskittyvät. Kolmas maailma taantuu. Nopeasti nousseiden maiden talous kaatuu ketterästi.” (Toiminen 1999, Lindin 2002, 341 mukaan.)

Aloitettaessa keskustelemaan uudesta alaluokasta ja alaluokasta ylipäätään on tuotava esiin määrittelyjä. Mikä katsotaan alaluokaksi? Bauman (1998, 66) tuo kirjassaan esiin määritelmän, jonka mukaan alaluokkaan kuuluvat ihmiset, jotka ovat "tippuneet" pois muista korkeammista luokista. Nämä ihmiset eivät pysty tarjoamaan suurtakaan hyödyllistä panosta muulle yhteiskunnalle vaan he joutuvat vastaanottamaan yhteiskunnan tarjoamia avustuksia. Tähän ihmisryhmään on helppo nimetä eri osia. Työttömät, yksinhuoltajat, huumeiden käyttäjät, alkoholistit, rikolliset, kodittomat, sairaat. Yleensä myös termi köyhä on asetettu kuvaamaan tätä ihmisryhmää.

Bauman (1998, 66) kuitenkin kysyy mitä yhteistä on yksinhuoltajalla ja rikollisella? Miten nämä ihmiset niin helposti lyödään saman leiman alle? Vastaus löytyy suuresta työskentelevästä enemmistöstä, joka kokee alaluokan rasitteena elämälleen. Heidän puolesta olisi parempi, että tällaiset kauniin elämän pilaajat katoaisivat kokonaan. Näin ollen maailma olisi turvallisempi paikka elää. Toisaalta ilman tätä alaluokkaa ei olisi määrittelyä normaalille. Alaluokan käsitteen synty kohdistuu samoihin aikoihin, kuin kylmän sodan loppu. Bauman (1998, 67) korostaakin, että ulkopuolisen vihollisen kadotessa sisäiset asiat nousevat merkittäviksi. Kommunismin kaatuessa piti sosiaalisen järjestyksen ylläpitämiseksi luoda uusia vihollisia. Pelko joutua leimatuksi alaluokkaan pitää järjestystä yllä. Tarinat "pahoista" alaluokan kansalaisista ja yhteinen kategorinen päätös tähän ihmisryhmään kuuluvista ihmisistä nostaa muut kansalaiset ylempiin luokkiin. Tietämättömyys alaluokkaan leimattujen ihmisryhmien yksilöllisistä piirteistä vahvistaa ylempien luokkien pelkoa heitä kohtaan ja näin ollen edistää heidän syrjäyttämistään yhteiskunnasta. (Bauman 1998, 67.)

Alaluokka on ilmiönä mielenkiintoinen ja sen toteutuminen riippuu pitkälti yhteiskunnallisista asenteista. Suomen 1990-luvun lama kärjisti asenteita heikommin toimeentulevia kohtaan. Heidän asemansa heikkeni nousukaudesta huolimatta. Työttömyys suomalaisessa protestanttisen etiikan henkeen vannomassa maassa aiheuttaa häpeää. Yleinen asenne suosii palkkatyötä ja koko koulutusjärjestelmä valmistaa nuoria tulevaisuuden palkkatöihin (Kasvio 1994, 255). Tällaisen asenteen ilmastossa poikkeavan kansalaisen on hyvin

vaikea saada hyväksyntää. Alaluokasta keskusteltaessa olisi hyvä muistaa esimerkiksi työttömien kohdalla ajankohtainen markkinoista riippumaton työ. Yleinen hyvinvointi ei yksiselitteisesti lankea parhaiten tienaavan hyväksi. Käsite uusi arki antaa ideoita myös asenteen muutoksen avuksi. 1980-luvulla syntyi arkielämän pirstoutumiseen kyllästynyt naistutkimusryhmä, mikä kehitteli mallin uudenlaisen arjen järjestämiseksi yksityisen ja julkisen välille. Heidän mielestään oli tärkeää luoda välitaso, jossa sekä yksityisen että julkisen palkalliset ja palkattomat työt sekoittuvat. Kansalaisten yhteisöllisyyttä olisi lisättävä konkreettisesti naapureiden, sukulaisten ja ystävien välillä niin, että nämä ihmiset pystyisivät hyödyntämään toistensa osaamista turvautumatta markkinatalouden tarjoamiin palveluihin. (Pietilä 2000, 142–143.) Tällä tavoin myös alaluokan käsite joutuisi uuden pohdinnan kohteeksi.

Arjen uudenlaisen organisoinnin myötä ihmisille avautuisi parempi mahdollisuus vaikuttaa omaan elämään ja toisaalta vähentää markkinatuotteiden kulutusta, joihin yksilöllä ei vaikuttamismahdollisuuksia juuri ole. Yhteisössä toimiminen antaisi yksilölle mahdollisuuden kokeilla tehtäviä, joita palkkatyössä ei koe. Myös liiallinen erikoistuminen pysyisi hallinnassa yhteisöllisen toiminnan avulla. Tärkeintä olisi kuitenkin sellaisen sosiaalisen kanssakäymismuodon luominen, jolla ei ole mitään tekemistä ansiotyön ja tuotannon kanssa. Tällaiset verkostot olisivat elintärkeitä sosiaalisen elämän ylläpitäjiä ja hyvinvoinnin turvaajia myös ongelmatilanteiden kuten työttömyyden kohdatessa. (Pietilä 2000, 143–144.)

Luvun otsakkeessa mainitsemani käsite uusi alaluokka tavoittaa mielestäni tämän hetkisen yhteiskunnan käsityksen alaluokkaisuudesta. Työttömyyden ja erityisesti pitkäaikaistyöttömyyden korkea taso kertoo siitä, että ensimmäistä kertaa työttömyys on aktiivi-ikäisen kaupunkiväestön ongelma. Köyhyys ja alaluokan käsite on ennen ymmärretty monilapsisten maaseudun viljelijäperheiden ja eläkeläisten ongelmaksi. Yhteiskunnan rakennemuutos on tässäkin kohtaa ollut mukana. Maaseudun muuttoliike kaupunkiin ja automatisoitumisesta johtuvat työntekijöiden vähennykset ovat antaneet köyhyydelle uusia merkityksiä jo 1980-luvulla. Toisaalta 1980-luvun kansantalouden nousuhuumassa ei köyhyyttä tunnustettu ja se luultiin jo voitettun. Käänteentekeväenä piirteenä oli 1990-luvun lama, jonka myötä

leipäjonot pitenivät ja köyhyys astui konkreettisesti uudenlaisena katukuvaan. (Kangas & Ritakallio 1996, 3.)

Tänä päivänä on mietittävä tarkkaan, kuka todella on köyhä ja riippuuko köyhyys toimeentulon vai henkisen kypsyden tasosta. Alaluokan käsitteestä keskusteltaessa ei siis enää voi sokeasti tuijottaa tilastoja ja toimeentulon tasoa. Erittäin merkittäviksi kohdiksi nousevat sosiaaliset verkostot, itsensä kokeminen tarpeellisena, toivon säilyttäminen ja kehittymisen mahdollisuus, eteenpäin meno. Näihin tekijöihin olenkin pyrkinyt tarttumaan tutkimukseni avulla. Seuraavassa luvussa käyn läpi tutkimusaineistoa ja - menetelmiä. Tällä tavoin esittelen oman lähestymistapani tutkimusaiheen tarkasteluun.

5 TUTKIMUSAINEISTO JA -MENETELMÄT

5.1 Tutkimusaineiston keruu ja edustavuus

Kvalitatiivisessa tutkimuksessa tutkijan on hyvä pyrkiä, luotettavuutta lisätäkseen, kertomaan tarkasti tutkimuksen kaikista vaiheista. Esimerkiksi haastattelututkimuksissa pitäisi tuoda tarkasti ilmi olosuhteet, missä haastattelut suoritettiin. Samassa yhteydessä on hyvä kertoa haastatteluihin käytetty aika ja mahdolliset häiriötekijät ja virhelähteet. Tutkijan olisi raportissaan hyvä pohtia myös omaa onnistumistaan tutkimuksen tekemisessä. (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2000, 214.) Laadullisen tutkimuksen ydinasioita ovat henkilöiden, tapahtumien ja paikkojen kuvaukset (Janesick 2000, Hirsjärven ym. 2000, 214 mukaan).

Ensimmäisen kerran otin yhteyttä Pelastusarmeijaan syksyllä 2003. Haastattelin silloin Pelastusarmeijan avustavaa sosiaalisihteeriä Gun-Viv Glad-Jungneria. Haastattelun avulla kartoitin Pelastusarmeijan ruoka-avun jakoperusteita ja mahdollisuutta tehdä yhteistyötä Pelastusarmeijan kanssa. Tutkimussuunnitelman valmistumisen jälkeen keväällä 2004 Glad-Jungner ohjasi minut Pelastusarmeijan Helsingin avustustoimiston johtajan Raili Nurmisen luokse. Hänen kanssaan kävin läpi tutkimuksen tarkoitusta ja tutkimusongelmaa. Haastatteluajankohdaksi sovimme muutaman viikon ajan torstait ja perjantait. Tämä siitä syystä, että avustustoimisto on auki keskiviikkoisin, torstaisin ja perjantaisin. Keskiviikkoisin toimistolla on venäläinen työntekijä venäläisasiakaskunnan suuresta lisäyksestä johtuen. Nurminen totesi päivän olevan hyvin kiireinen ja kielimuurin takia ei soveltuisi haastatteluiden tekoon. Leivän jako tapahtuu joka päivä, mutta haastattelu paikaksi sovimme Pelastusarmeijan avustustoimiston yhden huoneen ja näin ollen alkuvuikosta haastattelut olisi joutunut tekemään ulkona. Tarkoitukseni oli haastatella leipäjonon asiakkaita, mutta en hakenut haastateltavia jonosta. Nurminen sanoi, että samat asiakkaat, jotka jonottavat leipää, hakevat avustustoimistolta muutakin ruoka-avustusta. Näin ollen

pysyttelin haastattelupäivät avustustoimiston tiloissa ja haastattelin sinne tulevia ihmisiä.

Ensimmäisenä haastattelupäivänä yritin itse olla aktiivinen haastateltavien keräämisessä. Hyvin nopeasti huomasin, etten ole saanut yhtään haastateltavaa. Vapaaehtoistyöntekijät huomasivat tämän ja totesivat syyksi luottamuksen puutteen. Asiakkaat eivät tunteneet minua, eivätkä halunneet tulla keskustelemaan vieraan ihmisen kanssa asioistaan. Raili Nurminen halusi minun ensimmäisen päivän havainnoivan ja aistivan avustustoimiston tunnelmaa. Seuraavana päivänä hän esitteli minut asiakkaille ja kertoi, mitä olen tekemässä. Tällä tavoin luottamus heräsi ja sain paljon haastateltavia. Nurminen on työskennellyt asiakkaiden kanssa niin kauan, että tuntee jokaisen ongelmien laadun. Näin ollen hän pystyi valikoimaan minulle erilaisia asiakkaita haastateltavaksi. Ilman tätä välikäden apua en olisi haastatteluja saanut aikaiseksi. Haastattelujen välillä osallistuin vapaaehtoistyöntekijöiden opastuksella avustustoimiston toimintaan. Avustustoimiston tapahtumien seuraaminen antoi minulle paljon havaintomateriaalia haastattelujen tueksi. Vapaaehtoistyöntekijöiden kanssa keskusteleminen antoi paljon vinkkejä asiakkaiden kohtaamiseen käytännössä.

Kaiken kaikkiaan haastattelin 16:ta asiakasta ja 2:ta työntekijää. Haastattelu-aika vaihteli seitsemästä minuutista neljäänkymmeneen minuuttiin. Haastateltavista asiakkaista 11 oli naisia ja 5 miestä. Haastattelut suoritin yksilöhaastatteluina yhtä pariskuntaa lukuun ottamatta. Haastateltavat olivat iältään 30–81 vuotiaita. Nurminen pyrki valitsemaan minulle haastateltavaksi ihmisiä avustustoimiston erilaisista asiakasryhmistä. Erilaisuuden kriteereinä olivat muun muassa ongelmien erilaisuus, eri ikäryhmät, erilaisen siviilisäädyn omaavat, yksinasuvat ja perheelliset. Erilaisista taustoista johtuen haastatteluajat vaihtelivat paljon. Osa haastateltavista puhui vapautuneesti omasta elämästään, osa selvästi vähätteli omaa tilannettaan ja heistä oli vaikea saada mitään irti. Haastattelujen kuluessa oli paljon tilanteita, joissa haastateltava joutui puhumaan itselleen erittäin vaikeista asioista. Moni haastateltavista alkoi itkeä tai hermostui sen verran voimakkaasti, että minun oli pakko vaihtaa nopeasti aihetta. Haastattelujen kokonaisarvoa alentaa hieman oma kokemattomuuteni tällaisten

asioiden edessä. Joidenkin haastateltavien kohdalla säikähdin tulevaa reaktioita niin, etten uskaltanut jatkaa asiasta keskustelua. Myös haastattelujen kuluessa ilmitulevat asiat säikäyttivät sen verran, että oma suhtautumiseni ei ehkä aina ollut rennoin mahdollinen ja saatoinkin turhaankin kiirehtiä seuraavaan aihealueeseen.

Tutkimusaineistoni siis koostuu erilaisia taustoja omaavista aikuisista naisista ja miehistä. Kuitenkin jälkeinpäin tarkasteltuna haastateltavista löytyy yhdistäviä tekijöitä avun tarpeen erilaisuudesta huolimatta. Mielestäni aineisto edustaa hyvin leipäjonon asiakaskuntaa tekemäni havainnoinnin ja avustustoimiston työntekijöiden kanssa käymieni keskustelujen perusteilla.

5.2 Tutkimusmenetelmänä puolistrukturoitu haastattelu ja havainnointi

Tutkimusmenetelmänä käytin puolistrukturoitua haastattelua ja havainnointia. Puolistrukturoidussa haastattelussa kysymykset ovat kaikille haastateltaville samat, mutta valmiita vastausvaihtoehtoja ei anneta. Haastateltavat saavat vastata kysymyksiin vapaasti. (Eskola & Suoranta 1999, 87.) Valmistelin ennen haastatteluja kysymysrunгон (liite 1), jonka avulla ohjailin haastattelujen kulkua. Tarkoitukseni oli antaa haastateltavien puhua itsestään mahdollisimman vapaasti omin sanoin. Kysymysten aiheiksi valitsin tämän hetkisen elämäntilanteen ja siinä toimeen tulemisen. Tarkastelin elämäntilannetta taloudellisesta ja hyvinvoinnin näkökulmasta. Pysin leivänjakelun kautta selvittämään ihmisten elämänhallinnan kykyä. Tärkeimmät yhteenkuuluvat aiheet olivat loppujen lopuksi taloudellisen toimeentulon taso ja sen kautta oman hyvinvoinnin ylläpito. Näkökulmaksi ja ennako-oletukseksi otin laman aiheuttamat taloudelliset ja sen myötä myös muut ongelmat kansalaisille. Halusin nähdä mitä syitä avustustoimiston asiakkaat kokevat tilanteelleen löytyvän ja halusin selvittää kokevatko asiakkaat laman varjon elämässään vai aiheuttaako avun tarpeen jokin muu syy.

Ensimmäisissä haastatteluissa tuli mielestäni esiin kokemattomuuteni tutkimustyön tekijänä. Aristelin esittää jatkokysymyksiä vaikeista aiheista ja tavallaan yritin koko ajan lukea haastateltavan mielentilaa. Muutaman avustustoimistolla viettämäni päivän jälkeen rentouduin ja pystyin puhumaan vapaammin haastateltavien kanssa. Tämä näkyi jonkin verran aineistossa varsinkin sellaisten ihmisten kohdalla, jotka eivät kertoneet kysymättä mitään ylimääräistä.

Olen erittäin tyytyväinen puolistrukturoituun haastattelumenetelmään aineiston keruussa. Menetelmä antaa tutkimusta harjoittelevalle paljon. Vapaa keskustelu tuo sellaisia asioita esiin, mitä ei olisi osannut odottaa ja itse kysyä. Kuitenkin valmiit kysymykset auttavat kokematonakin tutkijaa pysymään aihepiirissä. Toisaalta menetelmä asettaa tutkijalle suuren vastuun aineiston laadusta, jos haastateltavalla ei ole paljon sanottavaa.

Osallistuva havainnointi tarkoittaa tutkijan osallistumista aitoihin kenttätilanteisiin tutkimusympäristössään. Pelkällä havainnoinnilla tarkoitetaan tutkijan ulkopuolista tutkimuskohteen seuraamista. Usein näitä kahta tapaa käytetään yhdessä. (Eskola & Suoranta 1999, 100.) En käyttänyt havainnointia mitenkään systemaattisesti vaan lähinnä seurasin leipäjonon ja avustustoimiston tapahtumia sellaisina, kuin ne tulivat eteen. Haluaisin jo tässä vaiheessa tuoda esiin yhden merkittävän omakohtaisen havainnon leipäjonosta. Monella ihmisellä saattaa olla kuva, että leipäjonosta hakee avustusta sellaiset ihmiset, jotka eivät sitä oikeasti tarvitse. Väitteessä saattaa olla perää, mutta asiaa ei ole tutkittu ja oman kokemukseni perusteella kynnyks lähteä jonoon on kuitenkin aika suuri. Ensimmäisenä haastattelupäivänä kävelin avustustoimistoa kohden vähän ennen sen aukeamista. Jo kaukaa näin ihmisten kerääntyneen jonottamaan leivän jaon aloittamista. Oloni oli niin kiusallinen, että jouduin jäämään Kallion kirkon nurkille odottamaan, että jono alkaisi edetä ja pääsisin liivahtamaan avustustoimistoon ilman, että kaikki jonossa olevat katsoisivat menoani. Päätin kuitenkin edetä jo tutkimusmielessäkin paikan päälle ja ”ilokseni” huomasin, että reppuselkäisenä ja tavallisesti pukeutuneena en juuri erottunut joukosta. Silti oloni oli hyvin kiusaantunut ja voin vain kuvitella minkälainen tunne on ihmisillä, jotka tulevat sinne todellisessa hädässä.

Vietin avustustoimistolla aina melkein koko päivän, joten ehdin nähdä aamun ja iltapäivän erilaisuuden. Osallistuin osittain avustustoimiston tehtäviin. Vastaanotin asiakkaita ovella ja keskustelin heidän kanssaan vapaasti avustustoimiston yleisissä tiloissa. Näkemistäni asioista muutamat jäävät mieleeni hyvinkin pitkäksi aikaa. Haastateltavien kohdalla tein niin, että kirjasin heidän olemustaan vihkoon heti haastattelun jälkeen. Havainnointi oli suurimmaksi avuksi itselleni analysoidessani aineistoa, havaintojen avulla pystyin palauttamaan mieleeni vallitsevan tunnelman ja yksityiskohtia tapahtumista. Olin jokaisen avustustoimistolla viettämäni päivän jälkeen uupunut. Uupumus tuli vasta, kun olin bussissa menossa kotia kohti. Tämä kertoo tapahtumien vaikuttavuudesta itseeni.

Aineiston keruu onnistui siis hyvin. Haastateltavat suhtautuivat minuun avoimesti ja keskustelua syntyi suurimmassa osassa tapauksia hyvin. Osaltaan tähän vaikutti varmasti haastattelupaikka eli Pelastusarmeijan tilat ja se, että asiakkaat tulivat luokseni heti henkilökohtaisen avustuskäynnin jälkeen. Minut on saatettu mieltää osaksi Pelastusarmeijan työntekijöitä, vaikka tein haastattelujen alussa selväksi, kuka olen ja mitä olen tekemässä. Asiakkaat ovat valmistautuneet kertomaan Pelastusarmeijan työntekijöille avoimesti ongelmistaan ja ovat tavallaan pitäneet tämän avoimuuden yllä myös minun kanssani, varmasti tilan ja ajankohdan vaikutuksesta (Metsähuone 2001, 21). Asiakkaiden suopeassa suhtautumisessa auttoi varmasti myös oma olemukseni. Joko minun olemuksestani tai asiakkaista kertoo toinen päivä, kun kävelin avustustoimistosta sisään. Tuttu työntekijä pysäytti minut ovella ja kysyi onko minulla avustuksenhakuaika varattuna, että ei tänne vaan kävellä sisään. Hän toimi niin kuin olisi toiminut kenen tahansa avustustoimistoon tulevan avustusta hakevan asiakkaan kohdalla toimitaan. Kasvoni tunnistettuaan työntekijä hymyili minulle hieman hämmentyneenä. Itsevarmuuteni haastattelujen kokoon saamisesta nousi saman tien.

5.3 Aineiston analyysimenetelmänä teemoittelu ja tyypittely

Kvalitatiivisessa tutkimuksessa on aineiston analyysivaiheessa tärkeää valita jokin tulkintateoria, jonka avulla laajaa aineistoa lähestytään. Vaihtoehtoja on erittäin paljon ja analyysia ennen olisikin tärkeätä palata miettimään, mitä aineistosta haluaa nostaa esiin. Minun aineistoni koostuu suuresta määrästä hyvinkin vapaata puhetta. Tästä syystä ajattelin lähestyä aineistoa tyypittelyn ja teemoittelun avulla.

Aineiston lähestyminen tapahtuu usein tematisoinnin kautta, jossa tutkija nostaa aineistostaan esiin tutkimusongelmaa valaisevia teemoja. Tällä tavoin hän pääsee alkuun aineiston pilkkomisessa pienempiin osatekijöihin ja voi vertailla näitä tekijöitä toisiinsa ja pyrkiä erottamaan olennaiset tekijät. Teemoittelu tarvitsee onnistuakseen teorian ja empirian yhdistämistä, jotta analyysi ei jäisi sitaattikokoelman tasolle. Tämä tarkoittaa sitä, että tutkimusraportissa tulee teorian ja empirian limittyä luontevasti toisiinsa. Teemoittelun yhteydessä tulee eteen ristiriita tasapainon löytämiseksi aineiston sitaattien ja tutkijan tulkinnan välillä. Toisaalta runsas sitaattien esittäminen kuvailee aineistoa hyvin, mutta ei osoita tutkijan kykyä tehdä syvällisiä tulkintoja tutkimusongelmasta. (Eskola & Suoranta 1999, 174–180.)

Tyypittely on toinen perinteinen aineiston lähestymistapa, jossa analyysia viedään tematisoinnin kautta vähän pidemmälle. Tyypittelystä aineistosta muodostetaan sitä hyvin kuvaavia tyyppejä, yleensä samankaltaisuuden periaatteen mukaan. Tyypittely tiivistää tutkimustietoa, mutta niissä pyritään säilyttämään aineiston laajuus ja mielenkiinto. (Eskola & Suoranta 1999, 181.)

Aineiston analyysin aloitin jakamalla haastatellut ihmiset taulukkoon haastatteluissa ilmenneiden ominaisuuksien mukaan. Listasin määrälliset ja muutamat laadulliset tekijät helpommin käsiteltäviksi kokonaisuuksiksi. Taulukon avulla oli kätevämpää yrittää löytää erilaisia erottavia ja yhdistäviä tekijöitä haastateltujen kesken. Loppujen lopuksi paras anti taulukolla oli haastateltujen yleisessä kuvailussa, joka löytyy seuraavasta luvusta.

Luin aineistoa läpi useita kertoja ja poimin sieltä esiin nousevia teemoja. Haastattelukysymykseni olivat alkuperäinen runko teemoittelulle. Olin kiinnostunut tekijöistä kuten työttömyys, velkaantuminen, perhesuhteet, leipäjonossa käyntien syyt ja määrät. Näiden teemojen lisäksi aineistosta nousi esiin sairaudet, sosiaaliset suhteet ja tulevaisuuden suunnitelmat. Ajattelin lähestyä taloudellista puolta ensin. Merkittäväksi tekijäksi aineistossa siis nousi taloudellisen tilanteen huonous. Kysellessäni haastatelluilta syytä tulla hakemaan leipää useimpien vastaus oli suoraan alla olevan kaltainen:

”Koska mulla ei ole rahaa” (4, mies)

Asia on hyvin ymmärrettävissä syy-seuraus suhteena: omaa rahaa ei ole, joten ulkopuoliseen apuun on turvauduttava. Taloudellisen tilanteen huonouden huomioimisen jälkeen aloin kiinnittää huomiota syihin, miksi rahaa on liian vähän. Luin haastatteluja läpi ja poimin niistä asiakkaiden kertomusten perusteella syitä rahan vähyydelle. Keskeisiksi tekijöiksi nousivat työttömyys eli palkkatulojen puute, velkaantuminen eri syistä ja erilaiset fyysiset ja psyykkiset sairaudet. Tällä tavoin pystyin yhdistämään kolme teemaa toisiinsa, jotka jollain tavalla näkyivät kaikkien leipäjonossa haastattemieni ihmisten elämässä. Näin sain nostettua aineistosta keskeiset teemat käsittelyä varten. Tässä innostuksessani kuitenkin huomasin, että aineistoni sisälsi muutamia muita usein toistuvia teemoja, mutta ne eivät päteet jokaisen haastatellun kohdalla.

Olin siis nyt löytänyt aineistostani punaisen langan eli taloudellisen huono-osaisuuden ja sitä edeltävät tekijät. Toisaalta haastatteluja lukiessani esiin nousi yksilöllisten ihmisten tarinoita yhdistävistä tekijöistä huolimatta. Halusin jatkaa analyysiani selvittämällä, miten velkaantumisen, työttömyyden tai sairauksien kohtaamat ihmiset pystyivät suhtautumaan elämään niin eri tavoilla. Elämän myönteisyyden pystyi näkemään itse haastattelutilanteesta ja haastatteluja lukemalla myös yleisestä suhtautumisesta tapahtuviin asioihin. Vastauksen kysymykseeni antoivat haastatteluista nousseet teemat, jotka eivät sopineet yhtä aikaa kaikkiin haastateltuihin. Aineiston tyypittelyn perustaksi tulikin näin ollen suhtautuminen tulevaisuuteen, elämänasenteen sekä toivottomuuden tunteen taso ja sosiaalisen verkoston olemassaolo. Näiden

tekijöiden eriasteinen näkyvyys haastateltujen puheessa auttoi tyypittelemään haastatellut kolmeen eri ryhmään. Erityisesti tässä kohtaa pohdin hyvinvoinnin käsitettä ja köyhyyttä. Heikkilä (1990, 41) toteaa tutkimuksessaan kuinka köyhyys ei ole ainoastaan materiaalista deprivatiota, vaan se on ennen kaikkea deprivatiota materian hallinnassa. Tämä tarkoittaa sitä, että köyhyys voi olla sitä, että ihminen ei hallitse hyvinvointinsa osatekijöitä – elintaso (having), yhteisyyssuhteita (loving) ja itsensä toteuttamista (being), jotka ovat vuorovaikutuksessa keskenään. Näiden tekijöiden hallinnan puutteesta syntyvät kasautuvat ongelmat, joiden avulla sain tehtyä erotteluja haastateltujen välillä omiin ryhmiin.

Tässä vaiheessa ei voi kieltää kaikkien teemojen näkyvyyttä jokaisen haastatellun elämässä eri tavoilla. Tässä kohtaa tutkijan onkin luotettava omaan havaintokykyynsä ja intuitioon asioiden oikeasta kulusta. Aineiston ollessa loppujen lopuksi suppea, ei yleistyksiä voi jonkin tietyn tekijän suhteen tehdä. Keskeistä on se, että taloudellinen teema on selvästi näkyvillä kaikkien haastateltujen elämässä. Taloudellinen niukkuus johtuu erilaisista tekijöistä, joiden eroavuuksista huolimatta ei haastateltuja voi tyypitellä ryhmiin. Toisaalta haastateltujen puheen perusteella tehdyt tulkinnat osoittavat, että taloudellinen puoli ei muodostu tärkeimmäksi elämää ohjaavaksi tekijäksi. Ainakaan sitä ei suurin osa haastateltavista maininnut. Erityisesti tämä pätee niiden kohdalla, joilla oli muutakin ajateltavaa elämässään. Usein ne ihmiset, joiden elämästä puuttuivat läheiset ihmiset ja tulevaisuuden odotukset, keskittyivät enemmän omaan huonoon tilanteeseensa, myös taloudelliselta kannalta. Tähän ajatukseen sain vahvistusta Heikkilän (1990) tutkimuksesta, jossa hän oli todennut elinolojen vaikutusta koettuun hyvinvointiin. Hän oli vertaillut huono-osaisia ei-huono-osaisiin sosiaalisten suhteiden, terveyden, asumisen, yhteiskunnallisen aktiivisuuden ja vapaa-ajan kannalta ja todennut, että näillä saroilla menee huono-osaisilla huonommin kuin ei-huono-osaisilla. Omasta aineistostani nousivat selkeästi esiin sosiaaliset suhteet, terveys ja vapaa-aika ryhmiä erotteleviksi tekijöiksi, vaikka tekijöitä tarkasteltiin ainoastaan huono-osaisien keskuudessa.

Taloudellisen tilanteen eritasoinen käsittely on mielestäni tutkimukseni punainen lanka, jota olen pyrkinyt seuraamaan lama-ajan kirjallisuuteen tutustumisen ja nykyajan tilastotiedon valossa. Analyysini lähtökohtana on ajattelu, että kaikki ihmiset ovat käyneet läpi yhtäläiset rakenteelliset muutokset yhteiskunnassa. Niistä selviytymiseen on taas tarvittu erilaisia strategioita. Aineiston analyysi onkin näin ollen pohjautunut taloudellisten tekijöiden löytämiseen haastateltavien elämästä ja samalla on saatu erittäin mielenkiintoista tietoa näiden ihmisten suhtautumisesta itseensä ja yhteiskuntaan.

Analyysini raportoinnin perustaksi tuli teemoittelun ja tyypittelyn yhdistäminen. Haluan tehdä sen näin, koska pelkästään teemojen mukaisten ilmiöiden raportointi ei tuo esiin sitä ihmisten kirjoa, jonka haastatteluja ja havainnointia tehdessä näin. Taloudellisen huono-osaisuuden pilkkominen osiin ei myöskään tuo paljon uutta tietoa jo tehtyyn tutkimukseen. Mielestäni merkittävin anti analyysillani olikin leipäjonon ”pilkkominen” yksilöiksi sen sijaan, että vain todettaisiin taloudellisessa niukkuudessa elävien jonottavan leipää.

6 RUOKA-AVUN JAKAMINEN

Toimeentulotuki- ja pienituloisuustilastojen (esim. Stakes tilastotiedote 2003, Tilastokeskuksen tulonjakotilasto 2001 ja Pienituloisuusindikaattoreita 1990-2001) valossa voidaan todeta Suomessa olevan paljon yhteiskunnan avun varassa eläviä ihmisiä. Tutkimukset toimeentulotuen riittävästä tasosta, osoittavat tukijärjestelmässä olevan aukkoja ja sen on todettu olevan paikka paikoin riittämätön (Forma ym. 1999, 51 ja Aatola 2001). Tilanteisiin, joihin yhteiskunnallinen apu ei riitä tai joissa sitä ei osata käyttää tarvitaan vapaaehtoisia avustusjärjestöjä, jotka paikkaavat toimeentulon aukkoja ja auttavat suurimmassa hädässä olevia. Avustusjärjestöt ovat usein lähempänä kansalaisia kuin byrokraattiset valtion virastot ja näin ollen avun saanti avustusjärjestöiltä käy nopeammin. Nälkä on merkittävä tekijä köyhien keskuudessa, sillä esimerkiksi lapsille ostetaan kunnolliset vaatteet mieluummin kuin tarpeeksi ruokaa. Tällä tavoin köyhyys säilyy salassa mahdollisimman pitkään. (Maavirta & Palojoki 1995, 45.)

Ruuan puuttuminen kotitaloudesta on näkymättömämpää ulospäin kuin esimerkiksi kunnollisten vaatteiden puuttuminen. Ruuan tarve on kuitenkin välttämätön ja tämä perustarpeen tyydyttymättömyys saa monet ihmiset turvautumaan avustusjärjestöjen apuun.

6.1 Pelastusarmeijan periaatteet

”Soppaa, saippuaa, sielunhoitoa on tunnuslause, joka on yhdistetty Pelastusarmeijaan sen alkuajoista lähtien” sanotaan pelastusarmeijan avustustoimiston tiedotuslehtisessä. Pelastusarmeija toteuttaaakin toiminnassaan perustajansa William Boothin ajattelua siitä, ettei ihmisille kannata saarnata hengellisistä asioista, jos heillä on nälkä. (Pelastusarmeijan Helsingin avustustoimiston tiedotuslehtinen.)

Helsingin avustustoimisto antaa ruoka-apua vähävaraisille pääkaupunkiseudun asukkaille. Ruokaa jaetaan eri menetelmillä avun tarpeen mukaan. Asiakkaat

voivat varata ajan avustustoimistosta henkilökohtaista elämäntilanteen ja avuntarpeen kartoitusta varten. Henkilökohtaisen käynnin perusteella määritellään annettava apu ja tällöin myös todetaan asiakkaan vähävaraisuus, esimerkiksi Kelan tukipäätöksen perusteella. Vähävaraisuudesta tulee siis olla näyttää todistus Pelastusarmeijan työntekijälle. Asiakkaiden on mahdollista saada ruoka-avun lisäksi vaatteita ja jonkun verran rahallista apua. Toinen ruoka-avun jakomenetelmä on leivän ja muiden elintarvikkeiden jako niin sanotussa leipäjonossa. Pääosin leipäjonossa jaetaan leipää, muiden elintarvikkeiden jako on vähäistä. Leipää jaetaan joka päivä sunnuntaita lukuun ottamatta klo 9.00 alkaen niin kauan kuin sitä riittää. Leipäjonoon tulijoilta ei kysellä mitään vaan heille vain jaetaan leipä. ”Leipäjonoon tulemisen kynnyks on niin suuri, ettei tiedusteluja jonottajista tarvitse tehdä” perustelee Pelastusarmeijan avustava sosiaalisihiteeri. Kolmas ruuanjakomenetelmä on aterialipukkeet, joita jaetaan asunnottomille. Heille ei voi jakaa peruselintarvikkeita, koska heillä ei ole mahdollisuutta jalostaa niitä ruuaksi. Pelastusarmeijalla on palvelukeskus, jonka ruokalassa lipukkeet käyvät maksuksi. Ruokalassa on pari ateriovaihtoehtoa päivittäin. (G-V. Glad-Jungner, henkilökohtainen tiedonanto 11.11.2003.)

Pelastusarmeija saa jaettavat ruuat lahjoituksina liikkeistä, osa saadaan EU:lta ja osan Pelastusarmeija ostaa itse keräämillään varoilla. Pelastusarmeijalla on koordinoitu elintarvikkeiden haku viikoittain omilla pakettiautoilla eri liikkeistä. Pelastusarmeijan Helsingin avustustoimisto jakoi vuonna 2002 yhteensä 442 243 euron edestä ruokatavaraa vastaanotolla käyneille ja heidän perheenjäsenilleen, joita oli yhteensä 37 439. Leipäjonossa Helsingin avohuoltoasemalla jaettiin 202 300 henkilölle yhteensä 1 292 934 euron edestä elintarvikkeita. Joulukuussa jaettiin suuri määrä avustuksia, euromääräisesti huomattavasti enemmän kuin muina kuukausina. Tämä ei johdu avuntarpeen kasvusta, vaan Pelastusarmeijan joulupata keräyksestä, jonka ansioista jaettavaa on enemmän. Leipäjonossa vilkkaimmat kuukaudet olivat sekä käyntimäärältään että euromääräisesti heinä- ja elokuu. Ruokatavaroina tulleita lahjoituksia pelastusarmeija sai pääosin toukokuuta lukuun ottamatta loppuvuodesta loka-, marras- ja joulukuussa. Pelastusarmeijan Helsingin

avustustoimiston vuonna 2002 vastaanottamien ruokalahjoitusten arvo oli euromääräisenä yhteensä 6 870 euroa. (Pelastusarmeijan vuositilasto 2002, 1.)

Leipäjonon ja avuntarpeen suureen määrään Glad-Jungner arvelee olevan syynä huono taloudellinen tilanne, joka juontaa juurensa 1990-luvun lamasta. Nykyaikana ongelmana on myös, että jotkut ihmiset eivät tiedä miten tehdä hyvää ruokaa halvalla. Lopuksi hän toteaa Suomen olevan kallis maa. Ne pienituloisista, jotka osaavat käyttää tietotaitoa kotitalouden hoitoon, selviävät muita paremmin. (G-V. Glad-Jungner, henkilökohtainen tiedonanto 11.11.2003.)

6.2 Leipäjonon asiakkaiden kuvailu

Haastatteleistani ihmisistä ainoastaan kahdella oli työpaikka, mutta kumpikaan ei ollut haastatteluhetkellä työkykyinen. Työkyvyttömyys johtui sairauslomasta. Toisella sairausloma johtui tapaturmasta ja toisella leikkaukseen valmistautumisesta. Neljä haastateltavaa oli eläkkeellä. Yksi oli vanhuuseläkkeellä, kaksi sairaseläkkeellä ja yksi työkyvyttömyyseläkkeellä. Työkyvyttömyyseläke johtui pahasta tapaturmasta ja sairaseläkkeet jatkuvista vakavista sairaalahoitoa vaativista sairauksista. Haastateltavien aikaisemmat ammatit liittyivät puutarhaan, kuljetusalaan, konttoritehtäviin ja hoitoalaan. Haastateltavat työskentelivät aikaisemmin korkeintaan alemman toimihenkilön tehtävissä. Työttömien haastateltujen työttömyyden kesto vaihteli vajaasta vuodesta 15 vuoteen. Tällä välillä suurin osa oli ollut kymmenen kuukauden työllistämistöissä parin vuoden välein. Moni oli käynyt myös erilaisia ammattiin liittyviä työllistymiskursseja.

Haastateltavia löytyi eri siviilisäädystä. Naimattomia oli kuusi henkeä ja heistä kaksi oli yksinhuoltajia. Avoliitossa oli kolme haastateltua ja heistä kahdella oli lapsia, joko omia tai sitten puolison edellisestä liitosta. Avioliitossa oli kolme haastateltua ja heillä kaikilla oli lapsia, yhdellä sekä omia että puolison aikaisemmasta liitosta. Leskeksi oli jäänyt kolme haastateltua, heilläkin kaikilla oli lapsia.

Haastateltavien tulot muodostuivat suurimmaksi osaksi valtion tuista. Käytettävissä olevat tulot vaihtelivat 300 eurosta 1250 euroon kuukaudessa. Haastatelluista kahdeksalla tulot olivat alle 600 euroa ja kolmella yli 1000 euroa kuukaudessa. Lopuista neljästä haastatellusta ei ole tarkkaa tulotietoa. Tulolähteinä haastateltavat mainitsivat kansan-, työ-, työkyvyttömyys-, lesken- ja perhe-eläkkeen ja rintamalisän, toimeentulotuen, asumistuen, työttömyyskorvaukset, lapsilisät, omaishoitajatuen, vammaistuen, elatusavun ja sairaan lapsen hoitotuen. Käytettävissä olevia tuloja lisäsivät osalla haastateltavia sosiaalitoimen maksamat vuokrat ja Kelan lääkekorvaukset. En saanut kaikilta haastateltavilta tarkkoja tulotietoja, joten hajontaa on luultavasti todellisuudessa enemmän. Velkatilanteesta minulla ei ole tarkkoja ja vertailukelpoisia tietoja, mutta ainakin kolmella olivat suuret takauslainat maksettavanaan perintönä lamavuosilta. Kahdella oli asuntolainaa, nekin laman peruja ja yhdellä opintolainaa. Monella oli myös vippilainoja kavereilta ja kulutusluottoja. Ainakin kuudella haastatellulla olivat luottotiedot menneet maksamattomien velkojen takia.

Haastateltavien leipäjonossa käyntien määrät vaihtelivat kerrasta viikossa kahteen kertaan vuodessa. Ensimmäinen käyntikerta aineistossani oli vuonna 1990 ja viimeisin oli ensimmäisen kerran käynyt huhtikuussa 2004. Suurin osa oli kuullut leipäjonosta joltain ystävältään tai sukulaiseltaan, joka oli itse käynyt ensin. Yksi oli nähnyt paikallislehdessä jutun ja tullut sen perusteella ja kaksi oli kulkenut jonon ohi muissa asioissa.

Kuvailun perusteella voi ihmetellä leipäjonon ihmisten arkipäiväistä selviytymistä. Taloudellinen tilanne on erittäin huono johtuen sairauksista, huolimattomasta taloudenpidosta, pitkäaikaisesta työttömyydestä, suurista perheistä ja joissakin tapauksissa näistä kaikista yhdessä. Monelle käynti leipäjonossa on elintärkeä selviytymisen edellytys. Vaihtoehtoisiksi avunhaku paikoiksi haastateltavat mainitsivat kirkon diakoniatyön, sosiaalitoimen, varastelun ja kahdella ihmisellä ei ollut omasta mielestään minkäänlaisia vaihtoehtoja. Mielenkiintoista on se, että yksikään ei tässä yhteydessä maininnut ystäviä ja sukulaisia. Jotakin sosiaalisista suhteista ja tilanteesta kertoo myös se, että ystävät ja sukulaiset olivat ohjanneet haastateltavat

Pelastusarmeijan avun piiriin. Tässä vaiheessa arvailun varaan jää se onko ystävien ja sukulaisten tilanne yhtä huono vai koetaanko taloudellista apua pyytävät ystävät ja sukulaiset pohjattomana kaivona? Joidenkin haastattelujen yhteydessä selvisi myös sosiaalisten verkostojen vähyys.

Alhaisesta taloudellisesta tilanteesta johtuen monet haastateltavat sanoivat tekevänsä kaikki ruuat itse. Osa on tehnyt aina ja osa sanoi joutuneensa opettelemaan ruuan laittoa. Varsinkin 300–400 euron tulonsaajat ja monilapsiset haastatellut sanoivat tekevänsä ruokaa päivittäin saamistaan ja ostamistaan elintarvikkeista. Muutama haastateltava sanoi joskus ostavansa valmiita ruokia kaupasta, näihin kuului yli 1000 euron käytettävissä olevat tulot omaavat. Merkittävää käytettävissä olevissa tuloissa ja ruuassa on se, että melkein kaikki sanoivat olevansa vähintään viikon kuukaudesta ilman rahaa. Tällöin on pärjättävä niillä ruuilla mitä kaapista löytyy. Vaatteita ei kukaan sanonut tekevänsä itse, myöskään Pelastusarmeijan vaateapuun ei ollut turvauduttu.

7 ÄÄNET LEIPÄJONOSTA

Tässä luvussa esittelen aineistoni pohjalta tekemäni jaottelun leipäjonon asiakkaista. Jaottelun avulla pystyy pohtimaan asiakkaiden selviytymismahdollisuuksia tulevaisuudessa ja sitä, milloin yhteiskunnallisten toimien olisi hyödyllisintä tulla väliin, jotta selviytymismahdollisuudet olisivat paremmat. Tässä vaiheessa en ota kantaa yhteiskunnallisen väliintulon keinoihin vaan haluan osoittaa oman tulkintani pohjalta väliintuloa mahdollistavia ja estäviä tekijöitä leipäjonon asiakkaissa. Analyysin yhteydessä aineistosta on noussut tiettyjä keskeisiä tekijöitä, joita käsittelen jokaisen ryhmän kohdalla erikseen. Tekijät kuten työttömyys, velkaantuminen ja sairastelu yhdistivät jokaista ryhmää jollakin tavalla. Toisaalta toivon/toivottomuuden taso, eteenpäin yrittäminen ja sosiaalisten verkostojen säilyttäminen erottivat ryhmät toisistaan.

Kolmijaolle olen saanut tukea Kososen (1993, 107) artikkelissaan esiin tuomasta jaottelusta. Hän tekee kolmijaon kansalaisista: etenijät, pärjääjät ja putoajat. Etenijät ovat suhteellisen hyvin koulutettuja ihmisiä, jotka pystyvät etenemään urallaan ja löytävät jatkuvasti uusia haasteita. Etenijöiden ryhmä pyrkii tekemään pesäeroa alempiin yhteiskuntaryhmiin ja heidän halukkuutensa tulojen uudelleenjakoon on heikentynyt. Pärjääjät ovat yhteiskunnan rakennemuutosten myötä säilyttäneet asemansa, mutta he eivät enää etene. Pärjääjien tulevaisuutta kuvailee epävarmuus ja vaikeudet perusturvallisuuden ylläpitämisessä. Putoajat ovat rakennemuutoksen myötä yhteiskunnan ulkopuolelle jäävien ryhmä. Putoajia luonnehtii alhainen koulutustaso ja työtilaisuuksien niukkuus ja näiden myötä suojaverkon heikkeneminen. Tämä kolmijako pätee omalla tavallaan myös leipäjonoyhteisön sisällä. Käytänkin jaottelua avuksi vertailemalla nykytilannetta leipäjonossa Kososen (1993, 107) tekemään jaotteluun.

Kerron jokaisen ryhmän kohdalla heidän elämäntilanteesta ja suhteesta työttömyyteen, velkaantumiseen ja sairauksiin. Erittelen eri ryhmien selviytymiskeinoja elämästä vaikeassa tilanteessa. Selkein avun tarpeen syy

aineistossani oli rahan vähyys. Kaikilla haastatelluilla oli omakohtaisia kokemuksia rahan riittämättömyydestä. Se oli siis yhteistä kaikille. Erotteluja haastateltujen välillä pääsi tekemään vasta huonon taloudellisen tilanteen toteamisen jälkeen. Merkittävin syy rahan vähyteen oli palkkatulojen puute eli työttömyys. Ihmisten oli vaikea pitää kulutustasoaan riittävällä tasolla ilman palkkatuloja. Toinen tekijä rahan vähyteen oli velkaantuminen, johon monet olivat joutuneet aikaisemman elämän holtittomuuden tai sitten riskien ymmärtämättömyyden vuoksi. Kolmantena merkittävänä taloudelliseen tilanteeseen vaikuttavana tekijänä olivat erilaiset sairaudet, joiden hoitokulut vaikuttivat haastateltujen talouteen suoraan ja henkiset tekijät välillisesti. Karkeasti jaoteltaessa voidaan sanoa, että selviytyjien suurin ongelma ja syy tulla leipäjonoon on velkaantuminen, sopeutujien suurin ongelmien aiheuttaja on pitkittynyt työttömyys ja sen aiheuttamat seuraukset ja pohjalla ihmisten elämää vaikeuttavat sairaudet. Työttömyys, velkaantuminen ja sairaudet näkyvät kuitenkin kaikkien ryhmien elämässä jollain tavalla, mutta ne painottuvat edellä mainitsemaani tavalla.

Kahdella ensimmäisellä tekijällä eli työttömyydellä ja velkaantumisella on läheiset yhteydet yhteiskunnalliseen ohjailuun ja vallan käyttöön. Toisaalta niihin vaikuttaa myös hyvin paljon persoonaan liittyvät tekijät, kuten minkälaisena ihmiset kokevat epäonnistumiset ja alkavatko ongelmat tästä syystä kasautua. Sairauksien yhteydessä voidaan puhua myös oman persoonan vaikutuksesta. Sairastavuuteen liittyy elämäntapojen laatu ja yleisesti tietous terveellisestä elämästä. Toisaalta sairastavuuden yhteydessä voidaan myös puhua riskin käsitteestä sillä minkäänlaisilla varotoimenpiteillä ei voi suojautua täydellisesti sairauksia vastaan. Merkittäväksi tulee tällöin suojaverkkojen olemassaolo koko yhteiskunnan tasolla ja niiden käyttömahdollisuudet.

Lähtökohdaksi tutkimukseen otin, että leipäjonon asiakkaiden elämä on täynnä epäonnea, sairauksia, syrjäytymisvaaraa ja huonoa elämänhallintaa ja näin totesin tutkimuksen kuluessa osittain olevan, mutta totesin sen olevan paljon muutakin. Haastattelujen ja ihmisten kohtaamisen jälkeen leipäjonon asiakkaista muodostui silmissäni yhteisö omine normeineen. Jotkut asiakkaat

muodostavat ydinjoukon ja toiset käyvät ainoastaan kääntymässä. Mieli on jokaisella, jolta sitä kysytään. Ja elämä hymyilee tai sitten ei. Rahaa on sen verran vähän käytettävissä, että elämä on täytynyt rakentaa (tai rakentunut) muiden asioiden ympärille.

Seuraavat alaluvut raportissani muodostuvat kaikki samanlaisen rakenteen mukaisesti. Aluksi kuvailen löytämäni kolmen erilaisen tyyppin keskimääräistä edustajaa. Kuvailen jokaisen ryhmän niin sanottua ideaalityyppiä. Kuvailun apuna ovat ikä, sukupuoli, työtausta, perhesuhteet, tulevaisuuden odotukset ja sosiaalisen verkoston koostumus. Juuri tyyppikuvauksen avulla voi nähdä eri tyyppien erot toisistaan. Kuvauksen jälkeen keskityn talouden teemaan ja siihen, millä tavalla huonoon taloudelliseen asemaan on jouduttu ja mistä syistä se pysyy yllä. Kahdeksannessa luvussa pilkon taloudellisen teeman pienempiin osiin käsittelemällä työttömyyttä, velkaantuneisuutta ja sairastelua ja niiden ilmenemistä yleisesti leipäjonossa ja muodostamieni ryhmien keskuudessa. Molemmissa luvuissa nostan haastatteluaineistostani sitaatteja vahvistamaan näkemystäni ja elävöittämään tekstiä.

7.1 Selviytyjät

Esimerkki selviytyjä on 38-vuotias neljän lapsen äiti. Hän on onnellisesti avioliitossa, ollut jo monta vuotta. Hänellä ei ole mitään ammatillista koulutusta. Nainen aloitti lasten teon jo hyvin nuorena ja sanoo tästä syystä menettäneensä kosketuksen muuttuneeseen koulutusjärjestelmään. Nainen on ollut työllistämistyössä yhden kerran kymmenen kuukauden ajan ja sen jälkeen taas työttömänä. Tällä hetkellä hän on etsimässä jonkinlaista työ- tai kouluttautumista paikkaa, toimistoala kiinnostaisi. Perhe on saanut toimeentulotukea lyhytaikaisesti äidin jäädessä työttömäksi. Perheen isä on vakituisessa työssä. Leipäjonon apuun on turvauduttava isojen velkojen takia. Perhe joutui lama-aikana myymään omistusasuntonsa rahoitusvaikeuksien takia, josta jäi velkaa maksettavaksi. Velkajärjestelyyn perhe ei päässyt. Vanhemmilla ei ole varaa ylläpitää suurta perhettä ilman leipäjonon apua. Yhden viikon ajan kuukaudesta perheen tilillä ei ole yhtään rahaa. Nainen on

elämäänsä tyytyväinen. Velat saadaan maksettua lähiaikoina kokonaan pois ja omat luottotietomerkinnot ovat pysyneet kaikesta huolimatta kunnossa. Naisella on elämässään asioita, joita arvostaa suuresti: omat henkilökohtaiset saavutukset, onnellinen avioliitto ja omat lapset. Taloudellisen ahdingon hän on pystynyt siirtämään taka-alalle. Lopuksi naisen omin sanoin: ”Monestihan sanotaankin, että eihän se raha onnea tuo. Ne onnellisuudet pitää löytää jostain muusta.” (10, nainen)

Selviytyjien tilannetta kuvaa eräänlainen epätietoisuus omasta asemasta yhteiskunnassa. Itse he tuntevat olevansa täysipainoisia toimijoita, mutta joutuvat kuitenkin turvautumaan ulkopuoliseen apuun ja se aiheuttaa hämmennystä. Tästä on hyvänä esimerkkinä se, kuinka tähän ryhmään kuuluvat monesti vertasivat itseänsä muihin asiakkaisiin, joiden kuvitteli todellisuudessa tarvitsevan apua enemmän tai ainakin eri syistä. Tällä tavoin ehkä vähäteltiin omaa tarvetta, vaikka se kuitenkin oli voimakkaasti taustalla. Ihmisen identiteetille on myös tärkeää voida tuntea olevansa arvokas ja arvokkuuden tunteen saa vertaamalla itseänsä muihin ihmisiin, joilla menee vielä huonommin. Tällainen vertaaminen on yleistä varsinkin marginaali- eli rajaroleissa, jossa oma rooli jää kahden eri tavalla arvostetun roolin väliin. (Sulkunen 1998, 114–116.) Mielestäni selviytyjien ryhmän ihmisten roolit ovat marginaalisia. He kokevat olevansa arvokkaita ja pystyvät toimimaan täysipainoisesti elämässään, mutta silti joutuvat hakemaan apua tämän tasapainon säilyttämiseksi. Tällaisessa rajaroolin tapauksessa on helppo muistaa vain rooliin liittyvät positiiviset puolet. Toisaalta selviytyjien tasapainoisen elämän kannalta positiivisten rooliodotusten mukaiset toimet eivät ole ollenkaan kiellettyjä.

Selviytyjiä voi pitää Kososen (1993, 107) jaottelun mukaisesti leipäjonoyhteisön etenijöinä. Jako ei kuitenkaan ole aivan yksiselitteinen. Asiaa tarkastellessa täytyy muistaa se, että Kosonen sisällytti kolmijakoon koko yhteiskunnan ja minä taas vertailen sitä ainoastaan leipäjonoyhteisön sisällä. Selviytyjät ovat omalla tavallaan putoajan roolissa koko yhteiskunnan mittakaavassa, mutta suhteutettuna leipäjonoon he ovat etenijän roolissa. Selviytyjät ovat seuraavien sitaattien mukaisesti käsitelleet marginaaliseen rooliinsa liittyviä tekijöitä ja

pystyneet selittämään asian myönteisessä valossa itselleen. Tämän he pystyvät tekemään oman tason eli leipäjonoyhteisön korkeimmalta paikalta. Selviytyjien puheesta välittyy tietynlainen realismi omaa nykytilannetta kohtaan ja etenijöille tyypillinen erottautuminen alemmista ryhmistä.

”Kun mä aattelen suurempia asiakkaita niin tunnen itseni, että en kuulu kastiin, mutta pakko tätä on jostain hakea, kun ei riitä rahat sen perheen elättämiseen.” *Millä tavalla susta tuntuu, että eroat näistä muista?* ”No mulla ei ole tämmöstä alkoholiongelmaa.” (10, nainen)

Selkeimmin selviytyjiä kuvaa jokin konkreettinen tapahtuma, jonka avulla selviytyjä on huomannut olevansa toimintakykyinen ja arvokas ihminen. Selviytyjien elämän asennetta kuvaavat toiminnon ja kyvyn käsitteet. Toiminnon käsite viittaa kaikkeen sellaiseen, jota ihminen kokee voivansa tehdä tai jollaisena ihminen kokee voivansa olla. Kyvyn käsite syventää tätä ajatusta ollen hyvinvoinnin perustana ja toimivan niiden toimintojen yhdistelmänä, joiden synnyttämiseen ihminen kokee omaavansa mahdollisuuden tai vapauden. Näin ollen jo kyvyn tunne itsessään luo hyvinvointia. (Sen 1993, Riihisen 2002, 180 mukaan.)

”Mä olen viime jouluna erittäin pahan psyykkisen ja alkoholiongelman takia niin tai ei siis niiden takia vaan niiden jälkeen raitistunut.” (13, nainen)

Tämä nainen oli ollut pohjalla ja päässyt nousemaan kovistakin koettelemuksista ylös. Tällaisen selviytymisen jälkeen usko omiin kykyihin palasi.

”Mä käyn nyt joka ikinen päivä AA-palavereissa, niin mä oon ottanut vähän aikaa omaan kuntoutukseen. Et mä en oo vielä hakenut töitä, mut tuun sit hakemaan kyllä.” (13, nainen)

Myös arvomaailmaan on tullut muutos ja rahalle ei anneta suurta merkitystä hyvinvoinnissa. Tämä näkyi kaikkien selviytyjien puheessa. Merkityksellisiä asioita olivat etenkin perhe ja terveys. Syynä tähän voi olla naisten suuri osuus

selviytyjistä ja Eskolan (1999, 153) esiin tuomat paremman elämän arvot naisten näkökulmasta. Artikkelissaan hän toteaa erään tutkimuksen perusteella, että naiset arvostivat ympäristöystävällisiä, sosiaalisia, tasa-arvoisia ja yleensäkin henkisiä tekijöitä elämässä. Miehillä ei löytynyt mitään tiettyä paremman elämän arvoa. Arvomaailman muutos oli monen selviytyjän kohdalla tapahtunut oman tai läheisen vakavan sairauden takia. Kaikki haastattelemiini selviytyjät olivat hakeutuneet hoitoon sairauksiensa takia ja tasapaino sairauksien kanssa oli löytynyt.

Toinen merkittävä selviytyjiä kuvaava tekijä on sosiaalisten suhteiden laatu. Kaikilla selviytyjien ryhmässä oli sosiaaliset suhteet mielestään tyydyttävällä tasolla. Sosiaalista verkostoa osattiin arvostaa tärkeimpänä asiana arkisessa selviytymisessä.

”Me ollaan koko ajan aika onnellisia. Meillä on hyvä avioliitto ja ihana lapsi ja hyvä koti, asunto on ihan sopiva meille ja kaikki on muuten järjestyksessä, mutta varat on vähissä. (7, nainen)

Lähdekirjallisuuteen tutustuessa vastaan tulee paljon tekstejä (esim. Heikkilä, Karjalainen & Malkavaara 2000, 180–181 ja Kortteinen & Tuomikoski 1998), joissa puhutaan sosiaalisen verkoston puutteiden vaikutuksista. Niissä usein vain todetaan, että paremmassa asemassa ovat ne, joilla on vielä sosiaalisia suhteita työttömyydestä ja sairauksista huolimatta. Itsensä aktiivisena pitäminen esimerkiksi vapaaehtoistyöllä helpottaa sopeutumista työttömän elämään ja vallitsevaan työkeskeiseen kulttuuriin.

Selviytyjille on merkittävää, että he ovat löytäneet itselleen tavan jatkaa elämäänsä eteenpäin. Monen kohdalla tulevaisuus on suunnitelmista huolimatta kuitenkin avoin. Yhteiskunnallisilla päätöksillä on hyvin paljon merkitystä näille ihmisille. Löytyykö töitä niistä haluaville, pääseekö hoitoon tarvittavan nopeasti, säilyykö oma ja läheisten terveydentila hyvänä ja minkälaisia toimenpiteitä vaaditaan jos ei säily? Selviytyjiksi kutsun heitä sen vuoksi, että useista vastoinkäymisistä huolimatta he jaksavat yrittää. Tässä vaiheessa en osaa sanoa, miten laaja on se rajankäynti missä nämä ihmiset jaksavat vielä uskoa

elämään ja missä usko loppuu? Mielenkiintoinen kysymys on myös se, millä tavalla uskonsa menettäneet ihmiset käyttäytyvät itseänsä ja ympäristöään kohtaan? Esiin nostamani ongelmat eivät ole siis ainoastaan leipäjonossa jonottavien ihmisten ongelmia. Selviytyjien ryhmässä on suuri potentiaali. Tärkeintä heille olisi oikeanlainen ohjaus, kannustus ja mahdollisuuksien tarjoaminen.

7.2 Sopeutujat

Esimerkki sopeutuja on 46-vuotias mies. Hänellä ei ole puolisoa eikä lapsia. Hänellä ei ole mitään virallista ammattia, hän kuvailee itseään työmieheksi, hanttihommien tekijäksi. Sopeutuja on parhaillaan työttömänä, ollut jo vuodesta 1990 asti. Hän on tehnyt lyhyitä työllistämistyökeikkoja, mutta ”oikeata työtä ei ole ollut kohta viiteentoista vuoteen”. Sopeutuja käy leipäjonossa joka viikko, koska tulot eivät riitä kattamaan menoja. Sopeutujalla ovat luottotiedot menneet ja tästä syystä hän joutuu ottamaan ”vippilainoja” kavereiltaan. Hän joutuu yleensä elämään kaksi viikkoa kuukaudesta täysin ilman rahaa. Sopeutujan elämänpiiri pyörii jäljellä olevien kavereiden ympärillä. Päivät kuluvat oleillessa ja alkoholia nauttiessa. Sopeutuja ei odota tulevaisuuden työelämältä mitään, vaan toteaa oman elämänsä olevan sillä tolalla, ettei hänestä ole enää työn tekijäksi. Sopeutuja perustelee leipäjonossa käymistä sillä, että leivät maksavat niin paljon kaupassa. Sopeutuja toteaa myös sen, että on erittäin hyvä olla Pelastusarmeijan kaltaisia avustuspisteitä, ettei tarvitse huolehtia siitä kuoleeko nälkään vai varastaako jostain. (6, mies)

Sopeutujien elämä on omiin uomiin asettunutta oleilua. He ovat olleet leipäjonon asiakkaita kahdesta vuodesta yli kymmeneen vuoteen. Nämä asiakkaat ovat tottuneita avustuksen käyttäjiä ja säätelevät avustuksen avulla omaa jokapäiväistä elämäänsä. Elämää eletään päivä kerrallaan. Suuria tulevaisuuden suunnitelmia ei tehdä. Avuntarvetta ei perustella oman toiminnan kautta vaan helposti syyksi annetaan jokin ulkoinen itsestä riippumaton tekijä. Nämä ihmiset ovat tavallaan menettäneet kosketuksen tai kiinnostuksen vaikuttaa omaan tilanteeseensa. Kososen (1993, 107) jaottelun mukaisesti

sopeutujia voisi pitää putoajina. He ovat rakennemuutoksen uhreja. Sopeutujat ovat putoajien lailla joutuneet yhteiskunnan ulkopuolelle alhaisen koulutustason ja sitä kautta pitkittyneen työttömyyden takia.

”No ei täs oo pahemmin tekemistä muutenkaan, et mä tuun tänne keskustaan tai muutenkin ja onhan leipä kuitenkin aika kallista jos kaupasta ostaa, pidemmän päälle.” (3, mies)

”Avun hakeminen johtuu ihan siitä, että on liian pieni korvaus. Niin eihän ne (rahat) riitä millään, että kyllähän mä sosiaalitoimistosta haen kanssa, niinku sieltähän ne auttaa kanssa. Niinku vuokraan.” (14, mies)

Edelliset sitaatit osoittavat, kuinka itsestäänselvyytenä avunantoa pidetään näiden ihmisten mielestä. He eivät kyseenalaista omaa avuntarvettaan vaan ottavat sen, mikä heille mielestään kuuluu. Se, että leipä on pidemmän päälle kaupasta ostettuna kallista ja korvaukset ovat liian pieniä, osoittavat näiden henkilöiden yhteiskuntaan sitoutuneisuuden tason. Työttömyys on yhteiskunnan aiheuttama epäkohta ja näin ollen yhteiskunta saa sen myös oikaista.

Sopeutujat ovat elämäänsä tyytyväisiä. Kenelläkään ei ole tarvetta muuttaa asioiden kulkua. Onnellisuuden aiheet ovat hyvin konkreettisia, jos niitä mainitaan. Sopeutujien on uskoteltava itselleen tyytyväisyyttä, koska ovat huomanneet kauan aikaa sitten, että asioita on vaikea muuttaa. Monet ovat huomanneet voivansa elää tälläkin tavalla ja huomanneet sen ehkä olevan helpompi tapa.

”Mä vähän luulen, että mä oon niin pilalle menny tässä viidestoista vuodessa, että ainakin tällä hetkellä tuntuu aika vaikeelle (töiden hakeminen). Jonkun näkönen elämäntapamuutos sit pitäis olla, uskoon tulo tai jotain tämmöstä, mikä sit mahdollistais sen, että tää työkyky paranis, mut et nyt kylmiltään, mullehan tulee hiki jo kun mä kannan tätä leipäkassii himaan.” (6, mies)

Sopeutujien ryhmässä on merkitsevää yhteisöllisyys ja samassa tilanteessa olevat muut avunhakijat. Sopeutujat kokevat kuuluvansa vahvasti leipäjonon

yhteisöön. Ihmiselle on tärkeää kuulua johonkin yhteisöön ja työyhteisön puuttuessa on luonnollista etsiä jokin muu. Kuikka (2000, 180) toteaa artikkelissaan, että esimerkiksi työttömille muodostuu uusia yhteisöjä auttavista järjestöistä ja niissä käyvistä ihmisistä. Näin on myös käynyt sopeutujille.

”Tänne se tuntuu et oli helpompi tulla, kun esimerkiksi mä oon käynyt kirkollakin pyytämässä, niin sinne oli tosi vaikea mennä, tänne oli kyllä helppo tulla. En mä tiä mikä siinä oli, ehkä kai se, että täällä oli samaan aikaan niin paljon porukkaa.”(14, mies)

Sopeutujien suhde rahankäyttöön on sekin huoletonta. Onnellista aikaa on, kun tuet tulevat tilille, loppukuukausi pitääkin elää ruoka-avustusten ja velan varassa. Sopeutujien talous ei ole tasapainossa tulojen ja menojen suhteen. Monet elävät yli varojen ja tämä onkin mahdollista silloin, kun vuokra maksetaan sosiaalitoimiston toimesta. Katto pysyy pään päällä ja ruokaa voi hakea Pelastusarmeijalta, joko kuivaelintarvikkeita, leipää tai sitten ruokalippuja Pelastusarmeijan ruokalaan. Sopeutujilla on joka kuukausi sama rahamäärä käytössä ja sen suhteen heidän ei tarvitse miettiä pakollisia menoja, vaan kaikki on vapaaseen kulutukseen. Rahojen riittävyys on arvioitu yhteiskunnan puolesta ja siihen on tyytyminen. Näin ollen ainoa vapaus on rahojen omaehtoinen käyttö. Seuraavasta esimerkistä huomaa, ettei rahankäyttöön liiemmästi suunnitelmallisuutta käytetty.

”Mä oon erittäin kypsytön rahankäytössä, et mulla on hyvin impulsiivista silloin, kun mulla sitä on muutamana päivänä kuukaudessa.” (6, mies)

Tämän ryhmän jäsenet ovat kartoittaneet vaihtoehdot Pelastusarmeijan tarjoamalle avulle sen sijaan, että pyritäisiin aktiivisesti pois avun piiristä. Sopeutujilla oli erilaisia tapoja selviytyä siinä tapauksessa, jos Pelastusarmeijalta ei saisi apua. Juuri sopeutujien kaltaisille asiakkaille leipäjonon voi sanoa olevan elinehto. Ironista on myös se, että sopeutujien ruokavalio ei voi olla käytettävällä rahamäärällä, taloudellisen suunnittelun alhaisella tasolla ja hiilihydraattipitoisilla avustuksilla kovin monipuolinen. Silti yksi haastateltu oli valmis tinkimään vielä lisää syömästään ruuasta. Yksi

haastateltu oli valmis asettumaan yleisen moraalin vastakkaiselle puolelle varmasti siksi, että kokee sen helpommaksi kuin normien mukaisen elämän saavuttamisen.

Tässä yhteydessä nousee esiin vapaaehtoisten järjestöjen ja hyvinvointivaltion suoman avun tärkeys niitä vastaanottamattomille kansalaisille. Heikosti toimeentulevia kansalaisia auttaessaan valtio takaa yleisen turvallisuuden korkean tason. Ruuan ja pienen toimeentulon tarjoaminen pitää sopeutujatkin kaidalla tiellä. Ilman tätä apua erilainen rikollisuus olisi varmasti yleisempää ja kaikki ihmiset joutuisivat kärsimään.

Sopeutujat elävät tässä hetkessä. Yrittämisestä palkitaan, onko näin? Yhteiskunta ei pysty tarjoamaan heille enempää kuin satunnaiset kurssimahdollisuudet ja lyhyet työllistämistyöt, joihin on niihinkin vaikea päästä. Sopeutujat ovat sopeutettu elämään niukasti ja kova yrittäminen on poistunut elämäntavoista. Selviytyjien ryhmään näillä ihmisillä ei riitä motivaatio. Ehkä yrittämistä ei ole enää pitkään aikaan palkittu millään hyvällä, kuten työpaikan saannilla. Näin ollen sitä tyytyy elämään annettujen mahdollisuuksien mukaan. Tämän ryhmän ihmisiä olisi varmasti töissä, jos elettäisiin aikaa ennen 1990-lukua. Rakennemuutos on poistanut tietynlaisia suorittavia työpaikkoja ja kovat korkeakoulutusvaatimukset ovat estäneet sopeutujien mahdollisuuden yhteiskunnan toimintaan, muuten kuin vastaanottajana. Minua mietityttää se, että annetaanko näiden ihmisten elää yhteiskunnan "siivellä" kuolemaansa saakka ja uusista nuorista sukupolvista kasvatetaan kaikista korkeakoulutettuja, fiksuja, töitä saavia ja veroja maksavia kansalaisia? Pystyykö mikään yhteiskunta tällaiseen? Epäilyäni lisää puhe huono-osaisuuden periytymisestä ja opitusta avuttomuudesta. Toistaiseksi "suuri suunnitelma" näyttää toimivan, sillä sopeutujien ryhmässä ainoastaan yhdellä oli lapsia. Toisaalta enhän haastatellut kuin murto-osan leipäjonon asiakkaista.

7.3 Pohjalla

Pohjalla ryhmän edustajana on 56-vuotias leskinainen. Hän on sairaseläkkeellä postivirkailijan työstä. Hänellä on yksi lapsi, joka asuu muualla. Naisella on leipäjonoyhteisöön suhteutettuna hyvät kuukausitulot, mutta hän kokee sairauksiensa takia ne riittämättömäksi tullakseen toimeen. Nainen käy leipäjonossa muutaman kerran vuodessa silloin, kun on oikein tiukkaa. Pohjalla nainen on hyvin tyytymätön elämäänsä, eikä pysty löytämään siitä ilonaiheita. Päällimmäisenä huolenaiheena ovat monet sairaudet ja niiden takia taloudellinen ahdinko. Nainen ei saa rahojaan kattamaan sairauskuluja ja näin ollen tällä hetkellä esimerkiksi vuokra on rästissä. Nainen kokee miehensä kuoleman raskaana, eikä hän näe omalle pahalle ololleen minkäänlaista ulospääsyä. Nainen kunnioittaa saamaansa apua, mutta ei pysty nimeämään vaihtoehtoja omalle selviytymiselleen pois avun piiristä. (15, nainen)

Kososen (1993, 107) jaottelussa pohjalla olevat ovat pärjääjiä. Heillä on ihan hyvät tulot, joiden avulla on mahdollisuus tulla toimeen. Pärjääjiä heistä tekee se, että he eivät pysty etenemään vaan pysyttelevät paikoillaan tai ovat vaarassa suistua putoajiksi. Pärjääjän rooli on juuri syrjäytymisvaaran kannalta totuuden hetki ja siinä mitataan ihmisen kyky selviytyä. Kososen (1993, 107) mukaisena pärjääjänä voi pysyä pitkäänkin, mutta aineistoni pohjalla ryhmässä ei. Siinä on merkittävä ero näiden kahden välillä. Pohjalta voi nousta tai sitten suistua vieläkin alemmaksi, mutta sen aiheuttaman tuskan kanssa ei voi elää loputtomiin. Pohjalla olevat ihmiset käyvät läpi elämänsä muutosvaihetta ja osa heistä siirtyy selviytyjiin ja osa sopeutujiin. Sopeutumista olisi pyrittävä ehkäisemään kaikin keinoin.

Pohjalla olevat ihmiset erottavat selkeimmin muista ryhmistä kyvyn ja toiminnon käsitteet, joita jo selvensin selviytyjien kohdalla (Sen 1993, Riihisen 2002, 180 mukaan). Pohjalla ryhmän ihmisillä ei ole käsitystä omista kyvyistään tai nämä käsitykset ovat negatiivisia ja tästä johtuen myös toiminta kykyjen mukaisesti on vajavaista. Heillä on päällimmäisenä ajatus, että he eivät pysty vaikuttamaan itselleen tapahtuviin asioihin. Tämä seikka lisää ahdistusta sairauksien ja

taloudellisten ongelmien täyttämään elämään. Sosiaalisten suhteiden merkitystä on korostettu selviytymisessä ongelmatilanteista elämässä (Kuikka 2000, 180). Pohjalla ryhmän ihmiset ovat kaikki syrjäytyneet tärkeistä yhteisöistä. He ovat työttömiä ja/tai työkyvyttömiä, joten työyhteisön sosiaalinen vaikutus ei heihin ylety. Otetaan vielä huomioon, että työ on suomalaisten mielestä keskimäärin toiseksi tärkein elämänalue heti perheen jälkeen (Julkunen, Nätti & Anttila 2004, 167) ja kaikilla heillä on myös omassa perheyhteisössään ongelmia. Yksi on jäänyt hiljattain leskeksi, toisen lapsi sairastaa vakavasti eikä puolisoista ole tueksi, kolmannen omat sairaudet ovat ylitsepääsemättömiä perheen puuttuessa kokonaan. Nykyinen tilanne pohjalla ryhmän ihmisillä on monien asioiden summa, jossa tärkeintä roolia näyttelee heikko terveys, sosiaalisen elämän vähäisyys ja taloudellinen ahdinko. Sitä, mikä näistä on negatiivisen kierteen laukaiseva tekijä, en osaa sanoa.

Pohjalla ryhmän ihmisten ongelma ei sinällään ole köyhyys vaan resurssien oikeanlainen suuntaaminen. Näyttäisi siltä, että pohjalla ryhmän ihmiset eivät pysty nykyisessä tilanteessaan keskittymään arkisten asioiden hoitoon. Merkittävää on myös se, että monelle pitkäaikaistyöttömälle muiden auttaminen antaa sisältöä elämään (Kaikkonen 2000, 172). Pohjalla ryhmän ihmiset ovat fyysisesti ja henkisesti sen verran huonossa kunnossa, etteivät pysty auttamaan muita, joten tästä seikasta ei heidän kohdallaan ole apua.

Pohjalla ryhmän ihmiset ovat suurin osa pahasti velkaantuneita. Velkasummat ovat sen verran suuria, että niiden miettiminen on lopetettu.

"No mites ootko joutunut ottamaan velkaa? Minä vai? niin. No en mä oo vasta kun kaks miljoonaa velkaa, mutta se on menneen talven lumia, että silleen."
(nainen 12)

Käsittelen velkaongelmaa tarkemmin omassa alaluvussa, mutta mainitsemisen arvoista on se, että usein velkaongelmaisilla on muuhun väestöön verrattuna paljon enemmän fyysisiä ja henkisiä sairauksia. He myös käyttävät paljon enemmän tupakkaa, alkoholia ja rauhoittavia lääkkeitä. Toisaalta on huomionarvoista kysyä, johtuvatko pahenevat taloudelliset

ongelmat siitä, että rahat laitetaan nautintoaineisiin? (Muttalainen 2002, 59.) Pohjalla ryhmän heikkoa asemaa todistaa vielä toinenkin velkaantumiseen liittyvä tosiasia. Muttilainen (2002, 141) toteaa, että ylivelkaantuminen kohdentuu pitkälti alhaisesti koulutettuihin, yksinäisiin, eronneisiin ja työttömiin ihmisiin. Näihin tekijöihin lisättynä pohjalla ryhmän ihmisten sairaudet ja heikko sosiaalinen verkosto huomataan, että edessämme on suuri sekä yksilöllinen että yhteiskunnallinen ongelma.

Pohjalla ryhmän ihmisissä on sekä ensikertalaisia juuri ilmitulleine ongelmineen ja sitten pidempään käyneitä, joilla ongelmat ovat kasautuneet. Ensikertalaiset ovat läpikäymässä selviytymisprosessia ja siksi joutuvat turvautumaan ulkoiseen apuun. Pidempään käyneet eivät löydä ulospääsyä ongelmistaan. Sairastavuutta ja leskeksi jäämistä ei nimenomaisella tapahtumahetkellä voi estää mitenkään, silloin on jo myöhäistä. Tilanteiden ennakointi, elämänhallinnan vahvistaminen ja tietynlaisen tietouden lisääminen omiin asioihin vaikuttamisesta olisi tämän ryhmän ihmisille tarpeen. Näihin asioihin vaikuttaminen yhteiskunnan tasolla on aika vaikeaa. Paljon lähtee kasvatuksesta ja siitä minkälaiset asenteet ja tietovarannot ”perii” vanhemmiltaan. Tässä tapauksessa yhteiskunnan tehtäväksi jää seurauksista huolehtiminen. Asioiden ennakointiin vaikuttaa varmasti koulutuksen, vanhempien tukemisen ja muunlaisten yhteiskunnan tukiverkkojen tehokas suunnittelu ja toiminta. Tehokas ensiapu, kun ”vahinko” on jo sattunut, on jäänyt pitkälti avustusjärjestöjen tehtäväksi.

Olen seuraavassa taulukossa tehnyt yhteenvedon muodostamistani ryhmistä. Olen kerännyt taulukkoon merkittävimpiä ryhmiä kuvaavia ja erottelevia tekijöitä. Olen laatinut taulukon hyvin yleisellä tasolla ja olen tarkoituksella jättänyt pois leipäjonon ihmisten yksityiskohtaisemmat tiedot. Taulukko on tekstini tueksi ja sen avulla voi nopeasti palata ryhmien pääkohtiin.

Taulukko 1. Ryhmien tyypittelyn perustekijöitä.

	SELVIITYJÄT	SOPEUTUJAT	POHJALLA
Ensisijainen syy tulla	Velkaantuminen	Pitkittänyt työttömyys	Sairaudet
Sosiaalinen verkosto	Koostuu puolisoista, lapsista ja ystävistä.	Rakentunut leipäjonoyhteisön ympärille. Ei perhettä.	Vähäinen tai ei ollenkaan. Kokenut suuria negatiivisia muutoksia.
Suhde rahaan	Tasapainoilua velkojen maksun ja arjen pyörittämisen välillä.	Huoleton ja välinpitämätön. Käytetään silloin, kun sitä on.	Elämän ahdistavuus vaikeuttaa raha-asioista huolehtimista.
Suhde työhön	Toiveena päästä takaisin työelämään.	Pitkittänyt työttömyys musertanut haaveet ja työkunnon.	Sairastaminen vie voimat työn ajattelemiselta.
Elämänasenne	Ongelmista huolimatta yritys selviytyä ja saavuttaa parempaa elämää.	Tässä ja nyt. Elämä on asettunut niukkoihin raameihin ja sopeutuminen on tapahtunut.	Elämänhalu on vähentynyt. Elämässä on ainoastaan onnettomuutta.
Tulevaisuuden näkymät	Valoisat ja positiiviset.	Ei muutosta tai taantuminen.	Epäselvät, tuen tarve suuri. Mahdollisuus selviytyä tai sopeutua.

7.4 Vertailevaa tutkimusta leipäjonosta

Tässä vaiheessa raporttiani ottaisin esille Piia Metsähuoneen (2002) tekemän pro gradu työn Köyhyyden häpeä. Hän käsittelee raportissaan Pelastusarmeijan ruoka-avun hakijoiden kokemuksia köyhyydestä 1990-luvun suomessa. Pro gradu työ on tehty sosiaalityön laitokselle. Ruoka-avustuksia on käsitelty siinä hieman eri valossa ja tutkimustulokset eroavat jonkin verran minun saamistani tuloksista. Yhdeksi erottavaksi tekijäksi nousee haastattelujen ajankohta. Metsähuone teki haastattelut syksyllä 1999.

Metsähuone (2002) toteaa häpeän nousseen merkittävimmäksi käsitteeksi pro gradu työssään. Minun haastatteluissa häpeä ei noussut erityisesti esiin. Häpeän tunteita olivat tunteneet pohjalla ryhmän asiakkaat silloin, kun kävivät ensimmäisiä kertoja hakemassa avustusta. Nykyhetkessä kukaan ei sanonut häpeilevänsä avunhakemista. Ehkä tämä seikka todistaa leipäjonon vakiintumista yhteiskuntaan. Leivän hakeminen koetaan monen asiakkaan kohdalla niin luonnollisena osana elämää, ettei häpeän tunteita enää synny. Toisaalta monen leipäjonossa käyneen sukulaiset ja ystävätkin turvautuvat samaiseen apuun. Siten leipäjonon asiakkaan ei tarvitse pelätä, että joku tuttu näkee ja tuomitsee. Metsähuone (2002) toteaa häpeän tunteen puuttumisen merkiksi yhteiskunnan ulkopuolelle asettumisesta. Tämä pätee aineistoni sopeutujiin, joille ei ollut yhteiskunnan piirissä muuta roolia kuin vastaanottajan.

Metsähuone (2002, 28–29) löysi tutkimuksessaan kaksi avustusten hakijaryhmää, perinteiset köyhät ja pudonneet. Perinteisten köyhien elämään on kasaantunut ongelmia koko elämän ajan ja pudonneet ovat laman uhreja. Näistä ryhmistä on merkkejä omassa aineistossanikin, mutta en olisi voinut tehdä näin selkeää jakoa ryhmien välille. Löysin analyysissäni näiden ryhmien edustajia jokaisesta kolmesta muodostamastani ryhmästä. Erilainen tutkimuksellinen lähestymistapa vaikuttaa varmasti tulosten erilaisuuteen. Muodostin kolme ryhmää haastateltujen elämänasenteesta ja mahdollisuuksista käsin. Metsähuone (2002) taas on tehnyt jaottelun menneisyyden tapahtumien avulla.

Aineiston analyysivaiheessa olen pohtinut paljon leipäjonon sisällä tapahtuvaa liikkuvuutta. Liikkuvuudella tarkoitan kolmen eri ryhmän sisällä tapahtuvaa aseman vaihtoa. Esimerkkinä voin mainita pohjalla ryhmän asiakkaan, joka Pelastusarmeijan avun turvin saa selkeyttä omiin ongelmiinsa ja aloittaa aktiivisen asioiden hoidon. Tällöin hän periaatteessa siirtyy selviytyjien ryhmään. Jos leipäjonoa tarkastellaan yhteiskunnasta erillisenä, muodostuu ongelmaksi kuilu vapaaehtoisten avustusjärjestöjen ja ”virallisten” yhteiskunnallisten toimien välillä. Leipäjonosta pois pääsy sinne kerran joutuessaan tuntuu olevan hyvin hankalaa. Tähän vaikuttaa monet tutkimuksessani esille tulleet seikat. Ensinnäkin kynnys avun hakemiseen

laskee ja toinen käyntikerta on jo paljon helpompi. Toiseksi yhteiskunnan tarjoamat mahdollisuudet eivät riitä kaikille niitä haluaville ja yleensä ne ovat lyhytkestoisia ja näin ollen leipäjonon apuun on turvauduttava yhä uudestaan. Kolmantena tekijänä voi pitää lamaa ja rakennemuutosta, joiden seurauksena ihmiset jäivät työttömäksi. Yhteiskunnalla ei ollut tarjota näille ihmisille mitään vaihtoehtoja jatkaa elämäänsä protestanttiseen etiikkaan suuntautuneessa maassa.

Metsähuone (2002, 64) toteaa raportissaan riittävän tehokkaasti sen, etteivät hyvinvointivaltion tarjoamat rahalliset avustukset ole riittäviä. Mielestäni merkittävää on myös se, ettei pelkkä rahallinen apu ole riittävä avustusmuoto. Tutkimustulosteni perusteella voi todeta sosiaalisen tuen ja tietouden lisäämisen olevan aivan yhtä tärkeitä avustusmuotoja. Pelkän rahan tarjoaminen ihmisille antamatta ohjausta sen käyttömahdollisuuksista ei riitä. Ihmisiä pitäisi myös motivoida elämään paremmin. Ongelmaksi muodostuvat sopeutujien kaltaiset ryhmät, joiden välinpitämättömyys on noussut suureksi. Sopeutujien paremman elämän edellytykseksi tuskin riittää asioiden syiden toteaminen eli se, että yhteiskunnassa tapahtuneisiin muutoksiin ei oltu varauduttu tarpeeksi hyvin. Ennaltaehkäisevästi heistä voi kyllä oppia, mutta millä tavalla kauniisti ilmaistaan se, että yhden ihmisryhmän olemassaolon tarkoituksena on olla tulevaisuuden sukupolville opettavana esimerkkinä epäonnistumisesta ja sen välttämisestä?

Metsähuone (2002, 63–64) pohtii raportissaan samanlaisia asioita. Hän tuo esiin kaksi tulkintaa köyhyyden näkyvyydestä, joihin sain havainnoinnin avulla vahvistusta. Avunhakijat pukeutuvat hyvin piilottaakseen köyhyyden näkymisen ja siististi pukeutumalla he myös osoittavat olevansa kunnollisia ihmisiä ja oikeutettuja apuun. Muut avunhakijat ja avun antajat saattavat tulkita tämän eri tavalla ja kokevat, ettei noin siististi pukeutunut ihminen voi oikeasti tarvita apua. Havainnoidessani avustustoimiston toimintaa, totesin suurimman osan ihmisistä näyttävän hyvin pukeutuneelta ja ihan tavallisilta ihmisiltä. Aineistoni selviytyjissä oli mies, joka kiinnitti huomiota pukeutumiseen ja pystyi reflektoimaan itseään muihin ja sen kautta myös antamaan ymmärrystä kaikille avuntarvitsijoille.

”No jollain tapaa mä ajattelin, et ihmiset kattoo et toikin tulee tuolta suorat housut jalassa ja kun siellä on kaikennäköstä kulkijaa, mut ihan hyvää, suurin osa ihan hyvin pukeutunutta ja enkä nyt niitä heitäkään, jotka on on vähän repposissa vaatteissa. Siellähän voi olla kaikennäköstä professoria ja vaikka mitä. Olkoon sitten titteli ja ammatti mikä hyvänsä, kyllä ihmisen tarvii tohon suuaukosta saada jotain.” (4, mies)

Metsähuone (2002, 63–64) tuo esiin maailman hallittavuuden käsitteen, jonka mukaan köyhän on näytettävä köyhältä ja näin ollen siististi pukeutuneesta ihmisestä näkee, että hän pärjää omillaan. Hänen toisen tulkintansa mukaan nuhriset köyhät toimivat varoittavana esimerkkinä paremmin toimeentuleville, jotta he jaksavat uutterasti yrittää. Tässä on taustalla ajatus siitä, että köyhyys ja menestyminen ovat molemmat itse aiheutettuja asiantiloja. Näin ollen köyhien on kärsittävä nahoissaan oma saamattomuus ja yrityksen puute. Mielestäni nämä ovat hyviä tulkintoja ihmisten asennoitumisesta. Haluaisin kuitenkin kritisoida sitä, että tietoisuuden lisääminen näistä asioista ei ole poistanut köyhyyttä. Luulisi julkisen keskustelun ottavan enemmän kantaa todellisiin köyhyyttä aiheuttaviin seikkoihin. Leipää jonottavien ihmisten tapauksessa ei ole mitään merkitystä toisten ihmisten asenteilla vaan siinä on kysymys yhteiskunnallisesta ohjauksesta. Asenteilla on merkitystä vasta sitten, jos niitä halutaan tuoda julki. Tällä tarkoitan sitä, että tämänkaltaisessa asenteita luotaavassa keskustelussa käydään läpi jo tapahtuneiden asioiden seurauksia eikä puututa niiden syihin. Mielestäni on tarpeetonta pohtia ihmisten asenteita köyhyyteen silloin, kun tiedetään suurimmat köyhyyden aiheuttajat. Tällä tavoin ollaan vain ”haaskan syöjiä”. Toisaalta, jos Metsähuoneen toinen tulkinta pitää paikkansa, on yhteiskunnalla paljon vähemmän huolta kansalaisten pitämisestä kontrollin alla silloin, kun he tällaiseen uskovat.

Mielestäni Metsähuone (2002, 60–65) on tulkinnut leivän jonottajia ansiokkaasti. Päätelmissään hän esittää hyvinkin tarkasti erilaisia näkökulmia leivän jonottajien elämään. Hän toteaa myös, että monen leipäjonon asiakkaan ruokaavun tarve poistuisi kokonaan, jos heidät armahdettaisiin suurista laman aikaisista veloista. Tästä olen kuitenkin eri mieltä. Leipäjonon asiakkailla oli monella suuret velat. Kukaan aineistoni asiakkaasta ei ollut töissä ja osa oli

kuitenkin pystynyt hoitamaan velkoja pois vähitellen ja toisaalta osa ei edes halunnut muistaa, kuinka paljon velkaa oli kertynyt. Vaikka velat armahdettaisiin, ei se poistaisi sitä todellisuutta, että sopivaa työpaikkaa ei löydy. Jos taas työpaikka löytyisi, voisi myös velkoja lyhentää normaaliin tapaan. Velkojen armahtaminen olisi näin ollen vain näennäinen toimenpide, ellei sitten ole kyse velallisten ihmisten työmotivaation puutteesta, kun he tietävät, etteivät käytettävissä olevat tulot työn teosta huolimatta kuitenkaan nouse velkataakan takia. Mielestäni julkinen keskustelu tulisi kuitenkin aloittaa niiden mahdollisuuksien kartoittamisesta, joiden avulla velat voitaisiin hoitaa, esimerkkinä työpaikkojen luominen.

8 LEIPÄJONOYHTEISÖN ONGELMAT

8.1 Työttömyys

Kansainvälisen työjärjestön ILO:n mukaan työtön on sellainen ihminen, joka on 15 vuotta täyttänyt, vailla työtä ja hakenut työtä viimeisten neljän viikon aikana ja on työhön käytettävissä kahden viikon sisällä. Työttömyysaste oli lokakuussa 2004 tilastokeskuksen työvoimatutkimuksen mukaan 8,0 %. Määrällisesti työttömiä Suomessa on 203 000. (Työvoimatutkimus 2004.)

1990-luvun laman aikana avoin työttömyys viisinkertaistui 80 000 henkilöstä yli 400 000 henkilöön. Vuoden 1993 jälkeen työpaikkoja alkoi taas ilmestyä ja työttömyys alkoi laskea. Silti työttömien määrä on yhä noin 140 000 henkilöä suurempi kuin ennen lamaa. Syynä tähän ovat rakenteelliset muutokset yhteiskunnassa. Teknologian ja automaation kehitys on vähentänyt työvoiman tarvetta. Toisaalta teknologia-alat ovat luoneet uusia työpaikkoja, mutta niiden vaatimat taidot eivät ole kohdanneet niiden taitoja, jotka ovat työttöminä. Tämä työttömyyden muoto on selkeästi näkyvillä osassa leipäjonoon asiakkaita, myös selviytyjien ryhmässä.

”Yhekskyt kaks jäin tuotannollisista syistä työttömäksi” (9, nainen)

Kyseinen nainen on välillä ollut kymmenen kuukauden työllistämistöissä, mutta omaa työpaikkaa ei ole löytynyt. Nykyään ei ole pulaa työntekijöistä vaan nimenomaan sopivista työntekijöistä. Moniin paikkoihin on usein palkattu korkeasti koulutettuja nuoria ihmisiä, kun taas matalasti koulutetut iäkkäämmät ovat jääneet vaille työpaikkaa. Ilmiötä kutsutaan rakenteelliseksi työttömyydeksi. Se tarkoittaa sitä, että työttömät työntekijät eivät täytä avoimena olevien työpaikkojen osaamisvaatimuksia. Tällöin työntekijät ja avoimet työpaikat eivät kohtaa, ja yhteiskunnassa on työttömyyttä ja työvoimapulaa samanaikaisesti. Useat rakennetyöttömyydestä kärsivistä ovat pitkäaikaistyöttömiä. Pitkäaikaistyöttömäksi määritellään henkilö, joka on ollut yhteen menoon yli vuoden ilman työpaikkaa. Heidän asemansa työhaussa on

kehno, usein avoimeen työpaikkaan valitaan ainoastaan vähän aikaa työttömänä olleita henkilöitä. (Kantola & Kautto 2002, 69–72.)

Suurin osa selviytyjistä oli haastatteluhetkellä pitkäaikaistyöttömänä. Yksi haastateltu oli omaishoitajana ja yksi työkyvyttömyyseläkkeellä. Monella selviytyjistä kuitenkin oli haaveena päästä vielä työelämään mukaan. Suurimmat syyt työttömyyteen olivat tarpeellisen koulutuksen puute, pitkittynyt työttömyys ja sairauksien puhkeaminen. Monille työn tai koulutuspaikan saanti tuotti todellisia vaikeuksia yrittämisestä huolimatta. Vaikeuksista välittämättä selviytyjät pyrkivät yritteliäisyyteen. Ongelmaksi muodostui kuitenkin omien kykyjen näyttäminen mahdollisille työnantajille. Lyhyet työllistämistyöt ja kurssit eivät olleet antaneet toivottua tulosta työllistymisestä.

Sopeutujilla on selvästi mielessään ne kerrat, jolloin työtä on haettu, mutta jääty ilman. Irrottautumalla velvollisuudestaan hakea työtä, he suojelevat jäljellä olevaa omanarvon tunnetta ja kerta kerran jälkeen tapahtuvaa epäonnistumista. Seuraava sitaatti osoittavaa myös sen, että sopeutujat uskottelevat itselleen omaavansa mahdollisuuden ja valinnanvapauden työnhakuun. Tämäkin on varmasti yksi oman identiteetin suojaamiskeino. He eivät halua myöntää itselleen olevansa tarpeettomia nykyisessä yhteiskunnassa.

”Vielä, kun tässä jaksais mennä töihin, mä oon nyt miettinyt, että mä pidän kesälomaa. Vähän kurssiakin ois. Et sinnehän mä hain viimeks, mut siel oli vähän toista sataa hakijaa ja vajaa kolmekymmentä ne otti sinne ja kyllä mä sinne haastatteluun asti pääsin, mutta sitten tuli etten päässyt.” (14, mies)

Työttömyyden alentamiseksi on pohdittu vaihtoehtoina sekä verojen alentamista että niin sanottujen kannustinloukkujen purkamista (Puoskari & Taimio 2002, tiivistelmä). Myös matalan osaamisen työpaikkojen luomisesta on keskusteltu (Kantola & Kautto 2002, 77). Työttömyyskorvausten saajien ei kannata ottaa vastaan lyhytaikaisia töitä, koska he menettävät sosiaalietuuksia palkkaa saadessaan ja tällöin tulotaso voi alentua. Toisaalta on epävarmaa, kuinka paljon tällainen ratkaisu todellisuudessa vähentäisi työttömyyttä, sillä hyvin suuri

osa työttömistä on menettänyt työmarkkinakelpoisuutensa ja tarvitsee paljon kuntoutusta ja koulutusta päästäkseen takaisin työelämään.

Puoskarin ja Taimion (2002) mukaan työttömyysprosentti näyttäisi kuitenkin alentuvan lähivuosina suurten ikäluokkien alhaisen koulutustason työttömien jäädessä eläkkeelle. Matalan osaamisen työpaikkojen luomista on kritisoitu siitä, etteivät ne ole ratkaisu köyhyysongelmaan. Köyhyysongelma vain siirtyisi työtä tekevän väestön piiriin. Ongelmaa on nimitetty working-poor ongelmaksi (Kantola & Kautto 2002, 77.) Tästä ongelmasta ja ihmisarvon menettämisestä working poor-kansalaisena Yhdysvalloissa antaa hyviä esimerkkejä Ehrenreichin (2003) kirja. Tästä ongelmasta antaa viitteitä myös sopeutujien asema yhteiskunnassa. Sopeutajat ovat omista kokemuksista oppineena kiinnittyneet yhteisöihin, joissa kokevat saavansa ansaitsemansa hyväksynnän ja ihmisarvoisen kohtelun. Tällaisia yhteisöjä ovat esimerkiksi leipäjono ja ”ryyppyporukat” puistoissa. Työelämään sopeutuminen ei ole heidän kohdallaan enää mahdollista.

Työttömyyskeskustelun yhteydessä olisi hyvä tuoda esiin myös muita työelämästä poistumisen syitä. Monelle työntekijälle poistuminen työelämästä tapahtuu vapaaehtoisesti erilaisten seikkojen seurauksena. Toimintakyvyn heikkeneminen ja tavoite päästä mahdollisimman terveenä eläkkeelle on yksi syy ja toisena seuraa työhön liittyvät kuormitus- ja järjestelytehtävät, jotka koetaan raskaina. Työelämästä poistuminen ennen eläkeikää sekä työttömyyden että vapaaehtoisen työstä luopumisen myötä on ongelmallista yhteiskunnan tasolla. Yksilölle työttömyyden ja työstä luopumisen merkitykset muodostuvat niiden syiden pohjalta, miten tilanteeseen on jouduttu. (Ilmarinen 2001, 187.) Tällaista vapaaehtoista työelämästä poistumista ei ollut näkyvillä leipäjonossa haastateltujen kohdalla. Ehkä tässäkin on näkyvillä yhteiskunnan kahtiajakautuneisuus ja epätasaiset valinnan mahdollisuudet yksilöiden välillä. Kansantalouden ja yhteiskunnan tasolla yli 55-vuotiaiden työttömyys vähentää bruttokansantuotetta huomattavasti ja siirtää työkuormaa nuorille. Varsinkin suurten ikäluokkien työssä pitäminen mahdollisimman pitkään on tärkeää. Asiaa voi tarkastella huoltosuhteen avulla, jonka mukaan tällä hetkellä Suomessa on jokaista 100 työntekijää kohden 50 huollettavaa työelämän ulkopuolella olevaa

kansalaista. Jos yhteiskunnan tahti pysyy samana ja laskelmat tehdään niin, että työelämän ulkopuolella on kaikki alle 20-vuotiaat ja kaikki yli 60-vuotiaat, niin vuonna 2025 huoltosuhde on 100/100. Tämä tarkoittaa sitä, että hyvinvointiyhteiskunnan ylläpitämiseen ja kehittämiseen ei ole varaa vaan rahat menevät taskusta taskuun. Samanaikaisesti alenevan eläkeiän kanssa eliniänodote on noussut. Ihmiset mieltävät tämän eliniän lisäyksen vapaa-ajaksi eläkkeellä enemmän kuin työelämän jatkoajaksi. Näihin ongelmiin on jo puututtu säättämällä uudet eläkelait, jotka mahdollistavat yksilöllisiä vaihtoehtoja. (Ilmarinen 2001, 188–189.)

Hyvinvointiyhteiskunnan ylläpidon kannalta olisikin erittäin merkittävää pystyä pitämään kansalaiset työelämässä mahdollisimman pitkään. Nykyisen työelämässä vallitsevan tehokkuuden nimissä tämä ei varmasti onnistu. Työelämän viihtyvyyttä ja ihmisten työkykyä olisi ylläpidettävä, jotta motivaatio työtä kohtaan säilyisi. Työkyvyn säilyttämiseen liittyvät ihmisen fyysinen, psyykkinen ja sosiaalinen toimintakyky, elinikäinen oppiminen, motivaatiotekijät, arvot, asenteet ja itse työelämän tarjoamat haasteet. (Ilmarinen 2001, 174.)

Näiden ylläpitäminen työelämässä olevan ihmisen hyväksi tapahtuu usein työpaikan avulla. Se, miten työttömien kohdalla pystyttäisiin näitä taitoja ylläpitämään, on jo vaikeampi kysymys. Valtio tarjoaa erilaisia lyhyitä työllistymistöitä ja – kurssseja, mutta onko niiden vaikutus vakituisen työn saantiin varma? Oman aineistoni perusteella tässä tehtävässä ei ole juuri onnistuttu.

8.2 Velkaantuminen

Velkaantumisen käsitettä voidaan lähestyä eri näkökulmista. Velkaantumista tapahtuu silloin, kun lainataan rahaa, joka on tarkoitus maksaa takaisin tulevaisuudessa. Velka ei itsessään ole ongelma, jos maksukyky säilyy koko tarkoitetun velanmaksu ajan. Velkaongelma syntyy silloin, kun maksukyky häiriintyy. Maksukyvyn häiriintymiselle on annettu kahdenlaisia selityksiä. Toisaalta maksukyvyn häiriintymistä katsotaan maksukyvyttömyydeksi, mutta taas toisaalta maksuhaluttomuudeksi. Suurin osa velkaongelmallisista on

kuitenkin katsottu olevan maksukyvyttömiä olosuhteiden uhreja. (Muttalainen 2002, 54.)

Työttömyydellä on merkittävä rooli velkaongelmien synnyssä. Työttömyyttä on pidetty suurimpana maksukyvyn häiritsijänä. Epätyypilliset työsuhteet ja lomautukset voivat myös häiritä tiukassa taloudellisessa tilanteessa olevia kotitalouksia. Varsin ongelmallisia ovat myös työttömyyden pitkittyminen ja ansiosidonnaiselta turvalta putoaminen sekä oman yritystoiminnan loppuminen ja tätä kautta henkilökohtainen vastuu suurista yritysveloista. (Muttalainen 2002, 54.)

Olosuhdemuutosten vuoksi velkaantuneet on jaettu kriisivelallisiin ja köyhyysvelallisiin. Kriisivelalliset ovat joutuneet ongelmiin jonkin yhtäkkisen tapahtuman vuoksi, jota ilman he eivät olisi kohdanneet ongelmia. Tästä on esimerkkinä haastattelemani selviytyjä nainen.

”Vaikka mies onkin hyvässä palkkatyössä niin, mutta tota niin meillä on sitten se tilanne, että me on menetetty omistusasunto, josta jäi velka päälle.”
(nainen 10)

Haastatteluaineistossani suurin osa on kriisivelallisia. Heidän velkaongelmansa ovat alkaneet takauksista, oman yrityksen kaatumisesta, äkillisestä sairastumisesta ja lama-ajan varallisuuksien laskusta.

Köyhyysvelalliset ovat taas joutuneet ongelmiin pidempiaikaisten pienten tulojen tai epävakaa työmarkkina-aseman takia. Tällaiset velkaongelmat voivat syntyä ilman äkillisiä muutoksia taloudellisessa tilanteessa. Haastatteluaineistossani sopeutujien ryhmään kuului paljon köyhyysvelkaisia, jotka pienistä tuloista johtuen elivät jatkuvasti yli varojensa. Tästä esimerkkinä sopeutuja mies, joka pohtii omaa taloudenpitoaan.

”No mites tämmönen arkielämä sitten, että miten sä koet taloudellisesti selviäväs päivittäin? No ei kyllä se aina silloin, kun on korvaus päivä se tuntuu hyvältä jonkun aikaa. Mites kauan ne rahat riittää sitten? No se riippuu kuinka paljon on tullut lainattua. No kyllä nyt taas tuntuu, että taas eletään yli varojen. Mistä se sitten johtuu? No se voi olla, että se johtuu aika pitkälti tosta alkoholin käytöstä.” (mies 14)

Esimerkistä nähdään millä tavalla ongelmat kietoutuvat toisiinsa. Pitkittyneen työttömyyden ja alkoholin suurkulutuksen vuoksi köyhyysvelkaongelma ei ainakaan tämän miehen kohdalla ole selviämässä. Päinvastoin luultavasti hitaasti edetään kohti moninaisempia ongelmia.

Nämä kaksi velkaongelmien muotoa voivat esiintyä myös rinnakkain. Se tarkoittaa sitä, että taloudellisesti niukasti elävälle kotitaloudelle tapahtuisi jokin äkillinen kriisi, joka laukaisisi vielä pahemmat taloudelliset ongelmat. Omassa aineistossani esimerkkinä voisi olla sopeutujaryhmän miehet, joiden sairastuminen romuttaisi heidän taloutensa lopullisesti.

Römer-Paakkanen ja Pentikäinen (2003) ovat tutkimuksessaan käsitelleet velkaantumista velkajärjestelyn raukeamisen kautta. He jakavat haastattelemansa henkilöt kahteen ryhmään. Ensimmäinen ryhmä on kuilun partaalla olevat ja toinen on pärjääjät. Kuilun partaalla olevien ihmisten ihmissuhteet ovat heikkoja tai negatiivisia. He kokevat terveydentilansa huonoksi ja taloudellinen tilanne nähdään huonona myös tulevaisuudessa. Kuilun partaalla olevat ovat huolissaan itsestään. Tämä kuvaus sopii sellaisenaan oman tutkimukseni pohjalla ryhmään.

Toinen ryhmä eli pärjääjät ovat tottuneet elämään pienellä rahalla ja kokevat, että heidän elämässään on tyydyttäviä ihmissuhteita. Heidän läheisensä tietävät ongelmista ja pyrkivät auttamaan heitä. Pärjääjät kokevat terveytensä riittävän hyväksi. He ovat kuitenkin vaarassa suistua kuilun partaalle, jos terveydentila tai sosiaaliset suhteet heikkenevät. Tämän ryhmän ihmisiä löytyy oman tutkimukseni selviytyjistä ja sopeutujista. (Römer-Paakkanen & Pentikäinen 2003, 57.)

Velkaantumisen aiheuttamat seuraukset ihmiselle ovat siis paljolti riippuvaisia muun muassa elämäntilanteesta, sosiaalisten suhteiden tasosta ja tulevaisuuden odotuksista. Olen käyttänyt näitä samoja jakoperusteita omassa aineistossani tehdessäni jakoa selviytyjiin, sopeutujiin ja pohjalla ryhmään. Tämäkin osoittaa, että ongelmat kasaantuvat samojen ihmisten kannettaviksi ja tällöin ei pelkästään riitä taloudellisen avun tarjoaminen vaan enneminkin kokonaisvaltainen asioiden tarkastelu ja niihin puuttuminen.

Monet velkaantuneet niin omassa aineistossani kuin Römer-Paakkasen ja Pentikäisen (2003, 55) tutkimuksessa suhtautuivat velkoihin epäluottamuksella ja kokivat menettäneensä oman hallinnan asioihin. Tutkimuksista tuli myös ilmi, että monet velkaantuneet kokivat, etteivät ole itse vastuussa velkojen muodostumisesta ja halusivat näin ollen kosta epäoikeudenmukaiselle velkojalle. Pankkeihin kohdistettiin myös vihaa molemmissa aineistoissa. Römer-Paakkasen (2003, 55) tutkimuksessa eräs haastateltu syytti tilanteestaan pankkia ja totesi, ettei halua nähdä mitään pankkien mainoksia tai konttoreita. Oman tutkimukseni selviytyjä nainen oli myös muodostanut mielipiteen omaa velkaa ja pankkeja kohtaan.

"No ooksä joutunut ottaa velkaa sitten? No mullahan on tossa velkaa ihan älyttömästi, että mä en viitti huh, oven kiinni vaan sinne, että mähän, silloin kun mä olin työelämässä silloin pankit suoltaa rahaa, että tuu tänne pankin puolelle et tehdään paperit, paljos sä haluat? okei paa nimi vaan tohon, hyvä ettei sun tarvinnut sydämiä pirtää et sait rahaa. että tota tuli otettua sitä velkaa ja kyllähän mulle tulee ulosottovirastosta mulle tulee näitä laki näistä perintäjutuista, mut mä oon sinne laittanut, että ulosotossa ne on siellä odottamassa, et ne tekee sitten et sehän mulla on sellanen kompastuskivi, jos lähen työelämään et velkaa oon ottanut silloin työelämässä et nää on mul ei oo mitään kortteja semmosia ja hyvä ettei oo, että jos rahalla sitä ei saa niin oon ostamatta. Se on se." (nainen 9)

Sitaatista näkee naisen katkeruuden pankkeja kohtaan ja samalla hän tavallaan myös kieltää oman vastuunoton. Omaa epäonnistumista ei haluta myöntää vaan vastuu on helpompi siirtää ulkopuolisille tahoille. Ehkä tämä on hänen

ainoa keino selviytyä eteenpäin. Toisaalta sitaatista näkee sen, että nainen on prosessoinut omaa toimintaansa ainakin jollain tasolla, sillä hän toteaa, että on parempi elää ilman kortteja ja lisäluoton ottamista. Tästä seikasta huolimatta hän ei välttämättä ole ymmärtänyt omaa vastuutaan velanotossa, vaan oppimisen kautta ”syyttää” nyt kortteja mahdollisuudesta kerätä uutta velkaa. Tästä tilanteesta lähtöisin on vaikea sanoa, miten naiselle käy, jos hän saa työpaikan. Ehkä suuret velat taakkana käytettävissä olevat tulot pysyvät pieninä ja rahan käyttö kurissa. Toisaalta naisen voi olla vaikea löytää motivaatiota työn tekoon, jos tulot eivät juuri parane nykyhetkestä.

Velkaantuminen on todellinen ongelma leipäjonossa käyville ihmisille. Velkaantumiseen suhtautumisesta voidaan päätellä ihmisen mahdollisuuksia selviytyä omien asioiden hoitajaksi, pois riippuvuudesta. Useimmat selviytyjät olivat velkaantuneita, mutta he olivat saaneet asiansa hoidettua niin, että velat oli mahdollista hoitaa. Sopeutujilla ei ollut suuria velkoja maksettavanaan ja näin ollen heidän pienet tulonsa olivat kokonaan käytettävissä omaan mielihyvään, useimmiten alkoholiin. Pohjalla ryhmän ihmisistä osalla olivat luottotiedot menneet ja heillä oli kulutusluottoja, lainoja pankilta, työpaikalta ja ystäviltä. Huonoin tilanne velkaantumisen kannalta oli pohjalla ryhmän ihmisillä, sillä heillä ei ollut resursseja hoitaa omia taloudellisia asioitaan kuntoon.

8.3 Sairaudet

Heikkilä (1990, 192) toteaa tutkimuksessaan, että huono terveys, heikko sosiaalinen kiinnittyminen ja passiivinen vapaa-aika muodostavat vakavan puuteryväksen. Näiden kolmen yhteys oli näkyvillä haastateltujeni elämässä, varsinkin pohjalla ryhmässä, jossa ne esiintyivät samanaikaisesti. Alkoholismi oli näkyvintä sopeutujien ryhmässä, kun taas muu sairastelu oli näkyvintä selviytyjät ja pohjalla ryhmissä. Huumeiden käytön nosti esiin yksi haastateltu, jonka sijoitin pohjalla ryhmään.

Leipäjonossa haastateltujen omaan tai läheisten elämään liittyi ainakin seuraavanlaisia fyysisiä ja psyykkisiä sairauksia: vatsahaava, sokeritauti,

nivelrikko, selkäkuluma, syöpä, epilepsia, astma, alkoholismi, masennus, burn out, skitsofrenia, paniikkihäiriö ja muut selvittämättömät henkiset ahdistukset ja tunne-elämän häiriöt. Näiden lisäksi muutamalla haastatellulla oli haastatteluhetkellä jalka tai käsi murtunut/venähtänyt. Monella haastatellulla oli useampi sairaus itsellään tai läheisellään. Osalla haastatelluista ei ollut sairauksia tai ainakaan ne eivät olleet niin pahoja, että ne olisi mainittu. Monen haastatellun sairaudet vaativat pitkäaikaista hoitoa ja monia sairaalakäyntejä. Lääkkeisiin ja hoitoihin upposi haastateltujen mukaan paljon rahaa ja sairauksilla oli selvä negatiivinen vaikutus omaan hyvinvointiin sekä taloudellisen että toiminnallisen suoriutumisen kannalta.

Heikkilä (1990, 217) on tehnyt tutkimuksessaan johtopäätöksen, jonka mukaan ne yhteiskuntaryhmät, joiden muut elinolot ovat muita huonommat, ovat myös keskimääräistä sairaampia. Tutkimukseni haastatellut olivat taloudellisesta tilanteesta katsottuna elinoloiltaan heikossa asemassa. Siihen lisättyä erilaiset sairaudet aiheuttivat elinolojen heikkenemistä entisestään. Tähän ryhmään tekee eron muutamat sopeutuja miehet, jotka eivät maininneet sairauksia ollenkaan. Haastattelujen kuluessa kävi kuitenkin ilmi, että alkoholin käyttö on heidän keskuudessaan runsasta.

Alkoholin käytön aiheuttamat haitat on syytä ottaa esiin, vaikka kyseiset henkilöt aineistossani eivät kokeneet alkoholin käyttöä mitenkään ongelmalliseksi. Alkoholin aiheuttamat haitat voidaan jaotella äkillisiin ja pitkäaikaisiin haittoihin. Äkillisiä haittoja ovat alkoholimyrkytykset, säilöönnotot, liikennejuopumus ja alkoholiehtoinen väkivaltarikollisuus. Pitkäaikaisia haittoja ovat alkoholin pitkäaikaisesta käytöstä johtuvat haitat esimerkiksi sairastavuus ja kuolevuus. (Hein, Partanen & Virtanen 1999, 23–25.) Alkoholihaittojen taloudelliset seuraukset ovat mittavat koko yhteiskunnalle. Näiden lisäksi on hyvä muistaa alkoholiin konkreettisesti kuluva raha, jonka haastateltuni olivat pienistä tuloista huolimatta valmiit sijoittamaan ja jonka takia yksilöiden taloudellinen tasapaino järkkyy joka kuukausi niin paljon, että elämää elettiin myös velaksi.

Huumausaineista oli aineistossani ainoastaan yksi maininta, mutta vapaaehtoistyöntekijähaastattelujen pohjalta voi sanoa, että ongelma on

leipäjonoyhteisössä tätä laajempi. Huumausaineiden haittoihin kuuluu niiden laittomuuden vuoksi rikollisuustekijät, lisäksi merkittäviä terveydenhuollon haittoja syntyy suonensisäisten pistovälineiden yhteiskäytöstä: C-hepatiitti sekä HIV-tartunnat ja yliannostuksista johtuvat kuolemantapaukset. (Hein, Partanen & Virtanen 1999, 26–30.) Haastattelemani entinen huumeiden käyttäjä oli sitä mieltä, että leipäjonon apuun turvautuminen oli suora seuraus huumeiden käytöstä.

”Se, et mul on ollu niinku sellanen, että mä oon käyttänyt huumeita ja rahat on mennyt siihen ja nyt mä oon ollu neljä vuotta kuivilla. Et siis rahat on mennu kamaan niin ja tota ollaan nyt rehellisiä tässä niin, käytin huumeita kahdeksan vuotta ja piti sitä joskus syödäkin.” (12, nainen)

Huumeiden käyttö ei kuitenkaan sinällään selitä tarvetta käydä edelleen leipäjonossa. Haastattelun kuluessa tuli ilmi, että alkoholi on edelleen vahvasti mukana naisen elämässä ja sotkee tasapainon löytämistä omalle selviytymiselle. Monesti ongelmana onkin juuri erilaisten huumausaineiden, alkoholin ja lääkkeiden sekakäyttö, joka tekee ongelmista vielä monimutkaisempia selvittää (Hein, Partanen & Virtanen 1999, 28).

Leipäjonon asiakkaisiin kuuluu paljon alkoholisteja, joiden määrän työntekijät arvelivat havainnoinnin perusteella lisääntyneen alkoholinveron alenemisen myötä. Pelastusarmeijan avustustoimistolla viettämäni päivät olivat lämpimiä kevätpäiviä ja alkoholisoituneita ihmisiä, suurimmaksi osaksi miehiä, kävi paljon. Mieleeni jäi erityisesti mies, joka tuli kauttaaltaan tärysten hakemaan ruokalippua Pelastusarmeijan ruokalaan. Kauhistuin miehen fyysistä olemusta niin, että jouduin perääntymään vastaanottopöydän luota. Tilanteen rauettua yksi vapaaehtoistyöntekijä sanoi miehellä olleen viinakrampin. Toinen kuvaileva tapaus alkoholin vaikutuksesta leipäjonon ihmisiin oli kahden miehen välillä avustustoimiston odotustilassa käyty keskustelu, joka meni näin:

”-Oon nyt puoli litraa vetänyt pontikkaa tänään. –Ai?. Ei susta huomaa yhtään. –Niin! Sit vasta, kun puhaltaa viisi promillea, voi sanoa olevansa humalassa.”

Keskustelu käytiin aamupäivällä kymmenen aikoihin ja molemmat miehet lopettivat keskustelun yhteisymmärtävään nauruun.

9 POHDINTAA JA JATKOTUTKIMUSEHDOTUKSIA

Tutkimukseni tarkoituksena oli antaa ääni leipäjonon asiakkaille. Halusin heidän kauttaan selvittää minkälaisia ihmisiä leipäjonoista löytyy ja miten he näkevät elämänsä vaikutusmahdollisuudet. Tutkimusaineisto jakautui kolmeen erilaiseen teemaan: työttömyyteen, velkaantumiseen ja sairauksiin sekä kolmeen erilaiseen tyyppiin: selviytyjiin, sopeutujiin ja pohjalla. Jakoperuste näiden ryhmien välille muodostui haastatteluaineiston teemoittelun ja tyypittelyn kautta. Lähdin analyysissäni liikkeelle jokaisen haastattelemani yksilön taloudellisesta tilanteesta. Jokainen haastattelemani ihminen tunsi realistisesti oman taloudellisen tilanteen huonouden. Näin ollen elämänasenne tuli ilmi muissa tekijöissä. Mielenkiintoista tutkimustuloksissa ei ole se, että vähävaraiset ihmiset jonottavat leipää vaan tämän leipää jonottavien ihmisten moninaisuus ja selkeästi erilaiset mahdollisuudet jäsentää omaa elämää. Näin ollen en ole pyrkinyt tutkimuksessani todistamaan leipäjonon asiakkaiden köyhyyttä. Totesin pienen tulokartoituksen myötä, että taloudellinen tilanne on suurimmalla osalla haastateltujani huono ja pyrin tätä kautta keskittymään myös muihin hyvinvoinnin osatekijöihin, kuten yhteisyssuhteisiin ja itsensä toteuttamiseen.

Leipäjonossa olevien ihmisten ja koko yhteiskunnan kannalta olisi merkittävää kartoittaa näiden ihmisten mahdollisuudet osallistua aktiivisena jäsenenä yhteiskuntaan ja näin ollen elää ihmisarvoista elämää joka päivä. Olen koonnut tutkimustulokseni tätä näkökulmaa myötäillen. Leipäjonon kuvaaminen yhtenä kokonaisuutena rikkomatta sitä osiin jättää paljon arvailun varaan. Parasta olisi, jos leivän jonottajia voisi käsitellä yksilöinä, mutta tietynlaisten pääryhmienkin selvittäminen auttaa muodostamaan käsityksen ihmisten tilanteesta. Mielestäni löytämäni kolme pääryhmää eroaa toisistaan erittäin paljon. Leipäjonon olemassa olo saa erilaisia oikeutuksia ryhmien erilaisista tilanteista riippuen. Valitettavasti nämä olemassaolon oikeutukset ovat ristiriidassa keskenään ja auttaessaan toista eteenpäin pitävät ne toista paikallaan tai jopa kokonaan estävät aloitteellisen toiminnan. Alun perin leipäjonon tarkoitus oli olla tilapäistä ensiapua, jonka jälkeen päästään omille jaloille. Nykypäivänä se onkin monelle näin, mutta monet eivät pelkän ruoka- ja taloudellisen avun turvin pääse

jaloilleen ja monelle elämän jatkaminen ulkopuolisen avun turvin pääsemättä omille jaloilleen on helpompaa, kuin ainainen pettyminen omaan riittämättömyyteen. Leipäjono on vastaus kaikkien näiden ihmisten hätään. Seuraukset vain ovat erilaiset.

Merkittävästi leipäjonoonkin vaikuttava tekijä on yritykset. Paljon puhutaan yritysten yhteiskuntavastuusta. Ihmisiä ei saisi sanoa irti, jotta kansantalous toimisi tehokkaasti ja hyvinvointia voitaisiin pitää yllä. Yritysten on kuitenkin tehostettava toimintaansa pysyäkseen mukana kansainvälisessä kilpailussa. Pörssiyhtiöissä merkittävintä on tuloksen tekeminen ja uskottavuuden säilyttäminen osakkeenomistajia kohtaan. Työntekijöiden irtisanominen tuntuu olevan väistämätöntä yritysten kannattavuuden ylläpidossa. Yhteiskunnallisessa keskustelussa otetaan kantaa sekä yritysten toimien puolesta että niitä vastaan. Yritysten puolustajat vetoavat kansainvälisen kilpailukyvyn ylläpitämiseen. Se on edellytyksenä taloudelliselle kasvulle ja sitä kautta yhteiskunnallisen hyvinvoinnin lisääntymiselle. Tämän käänköpuolena ovat nykyajan taloudellisen kasvun epätasaisesti jakautuvat hedelmät. Taloudellisen kasvun puolesta pauhaavat talouden tuntijat eivät puheissaan mainitse talouskasvun kaikkia seurauksia. Talouskasvulla ja tehokkuudella on varmasti eteenpäin vievä voima. Tähän ryhmään kuuluvat pääomatuloiset, korkeapalkkaiset, korkeakoulutetut kansalaiset. Mitä tapahtui yhteiskunnallisen hyvinvoinnin laajalle jakamiselle ja sitä kautta kokonaisyhyvinvoinnin lisääntymiselle yhteiskunnassa? Tämän hetkistä arvoilmapiiriä seuratessa ainakaan hyvinvointi ei talouskasvun myötä ole lisääntynyt. Leipäjonojen pysyvyyttä voisi näin ollen pitää myös globaalina ilmiönä. Taloudellisen toiminnan ohjaavana voimana on kansainvälinen pääoma, jonka liikkeiden mukana on mentävä. Ongelman syvyyttä pohtiessa päätyy varmasti jonnekin markkinatalouden ja kapitalismin synnyn alkulähteille. Leipäjonoon joutuneille ja monille keskiluokkaisille ihmisille pörssiyhtiöiden tuloshuuma ei merkitse mitään, silti elämän on jatkuttava.

Selviytyjien ryhmässä vallitsi positiivinen ja levollinen ilmapiiri. Nämä ihmiset olivat kiinni elämässä ja aktiivisesti etsivät vaihtoehtoja oman talouden ylläpidolle. Selviytyjät pystyivät tarkasti nimeämään ne henkilökohtaiset syyt, miksi leipäävustusta haetaan. Selviytyjien ryhmään kuului kovia kokeneita,

mutta vahvoja ja sinnikkäitä ihmisiä. Suurimmalla osalla oli lapsia, joiden hyvinvointi laitettiin oman edelle. Selviytyjien ryhmän edustajat kokivat olevansa arvokkaita ihmisiä ja tämä itsensä arvostus tuli ilmi myös suhteessa toisiin ihmisiin. Merkittävä itsearvostuksen lisääjä oli toimivat sosiaaliset verkostot: ystävien, perheen ja sukulaisten tuki. Selviytyjien ryhmän ihmisillä oli suuret määrät velkaa, osa lama-ajan perua ja osa muista syistä. Suurin osa ryhmän ihmisistä oli pystynyt lyhentämään velkaansa ja tiesi milloin vapaus velanmaksusta koittaisi. Tämän ryhmän ihmiset eivät haastatteluhetkellä surkutelleet omaa kohtaloaan, vaan tunsivat itse olevansa siitä vastuussa. Sairaudet vaivasivat monia, mutta niihin oli aktiivisesti haettu hoitoa.

Alun perin leipäjono syntyi auttamaan selviytyjien ryhmän kaltaisia ihmisiä. Leipäjonon apu pitää arjen kulutuksen tasapainossa ja rahaa jää perheen ylläpitoon. Todellisuutta on, että jokainen selviytyjien ryhmän jäsen sanoi olevansa jonkin ajan kuukaudesta täysin ilman rahaa. Tämä ei johtunut holtittomasta rahan käytöstä vaan suurista perheistä, velkojen maksusta, sairauskuluista ja siitä tosiasiasta, että ei oltu mukana työelämässä. Työpaikan saantia vaikeuttivat sairaudet ja alhainen koulutustaso. Selviytyjien tilanne on leipäjonon maailmassa erittäin hyvä. Se ei tarkoita sitä, ettei avun hakeminen olisi oikeutettua. Ruoka-apu on tämänkaltaisille ihmiselle erittäin hyvä avustuksen muoto, koska muut kuin taloudelliset tekijät ovat elämässä kunnossa.

Selviytyjien kaltaisille ihmisille tulisi tarjota mahdollisuus päästä takaisin työelämään tai koulutukseen. Ennaltaehkäisevänä keinona pitäisi kuluttajakasvatusta lisätä kouluihin. Taloudellisen tiedon lisääminen suuren kansan keskuudessa ehkäisisi suurten lainojen ottoa heikoin perustein. Monet selviytyjien ryhmän ihmiset kertoivat saaneensa lainan ennen lamaa hyvin kevein perustein. Tietynlainen itsesääntely on tietenkin pidettävä mielessä, mutta tietouden lisääminen talouden toimintamekanismeista ei olisi pahitteeksi. Koulun rooli kuluttajakasvatuksen antajana olisi tärkeä. Se olisi parempi kuin vanhempien oppeihin luottaminen. Leipäjonon ihmisten ongelmista näkee, ettei moni vanhempikaan tunne taloudellista toimintaa kovin hyvin. Taloudellisen toiminnan sääntely saattaa tuntua monesta itsestäänselvyydeltä, mutta kuinka

moni todellisuudessa ymmärtää omien tulojen suhteen velkaan ja sen korkoihin tai seuraukset, jos tulojen saanti yhtäkkiä loppuu. Aineistoni selviytyjät tietävät nyt. Tämä tietous ajoi heidät jonottamaan leipää ja muita avustuksia. Ihmisille olisi annettava välineitä realististen valintojen tekemiseen ennen epäonnistumista.

Sopeutajat ovat tietoisesti vetäytyneet yhteiskunnallisen toiminnan piiristä. He ovat huomanneet pitkän ajan kuluessa, että on helpompi olla vastaanottajana kuin pettyä yrityksissään yhä uudestaan. Sopeutujien ryhmä koostui suurimmaksi osaksi yksinäisistä miehistä. Monella heistä ei ollut minkäänlaista koulutusta peruskoulun jälkeen. Sopeutajat ovat rakennemuutoksen uhreja ja 1990-luvun lama vapautti tämän ryhmän yhteiskunnallisista velvoitteista. Monet ovat alkoholisoituneet ja epäsiistejä. Päivät kuluvat leipäjonon liepeillä, muiden samankaltaisten kavereiden kanssa. Kaupungin vuokra-asunto on pään päällä, koska sosiaalitoimi maksaa vuokran. Pieni kuukausittainen tukirahasumma menee kerralla, kun se tilille tulee. Sopeutujien ryhmältä on poistettu kaikkalainen vastuu omien asioiden hoidosta. Heidän ei tarvitse murehtia rahojen riittävydestä vuokraan, ruokaan, perheeseen ja niin edelleen. Elämä on huoletonta ja rentoa. Töitä he eivät aktiivisesti hae ja harva heitä palkkaisikaan. Suurin osa näistä ihmisistä on neljänkymmenen ikävuoden molemmin puolin. Kuvaus on aika lohduton. Onko heidän kohdalla peli menetetty? Työministerillämme Tarja Filatovilla (Helsingin Sanomat 2004) on selkeä näkemys sopeutujien kaltaisista ihmisistä. Hän sanoo, että aktiivisesta työnhauasta luopuneet ihmiset eivät ole ansiosidonnaista työttömyyskorvausta saavia, vaan vuosia työttömänä olleita toivonsa menettäneitä ihmisiä. Ja, että pienen joukon perusteella ei saisi leimata kaikkia työttömiä. Mielestäni tämä on porvarillinen näkemys, jolla Filatov rauhoittelee keskiluokkaista kansaa siitä, etteivät yhteiskunnan rahat mene toivottomien ihmisten hyysäykseen. Samalla hän osoittaa sopeutujien tulevaisuuden suunnan. Eikö työministerinkin olisi totuudenmukaisempaa pohtia, miksi nämä ihmiset ovat toivonsa menettäneet? Lisätuen myöntäminen heille ei ole mielestäni hyvä vaihtoehto, sillä rahankäyttö ei ole hallittua. Leipäjonon apu on heille pysyvä elintapa ja sen yhtäkkäinen loppuminen ajaisi monet sopeutajat jopa varastamaan saadakseen ruokaa. Sopeutujilla ei ole itsellään motivaatiota muuttaa toimintatapojaan. He ovat

huomanneet pysyvänsä hengissä myös tällä tavalla. On karua ajatella, ettei näille ihmisille löydy muuta tehtävää tässä maailmassa kuin olla säälin ja paheksunnan kohteena. Sopeutujien ryhmä on (vielä) elävä todiste siitä, että leipäjonot pysyvät katukuvassa vielä pitkään.

Pohjalla ryhmä koostuu sekalaisista taustoista tulevista ihmisistä. Heidän elämäänsä varjostaa heikko mielenterveys ja sitä kautta laskenut ongelmien sietokyky. Sosiaalisia suhteita ei ole tukena ja tällöin myös taloudellinen tasapaino on löydyttävä omista tuloista. Pohjalla ryhmän ihmisten paha olo näkyi hyvin selvästi haastattelujen yhteydessä. Tämä varmasti siitä syystä, että olin niitä harvoja ihmisiä, joille he saivat tarinansa kertoa. Toisten ihmisten läsnäolon puute ja tuki oli suurin syy heidän kurjaan olotilaansa. Taloudelliset ongelmat ja sairaudet tuntuivat nekin paljon isommille kantaa yksin. Selviytyjien ryhmässä ihmisillä oli paljon traagisempia kokemuksia kuin pohjalla ryhmässä, mutta silti selviytyjät suhtautuivat elämäänsä myönteisemmin. Monella pohjalla ryhmän ihmisellä tulot olisivat olleet riittävät normaalielämän ylläpitoon. Leipäjonoon he olivat tulleet keskustelemaan jonkun kanssa ja hakemaan avustusta, koska asioiden hoito oli kärsinyt ja taloudelliset ongelmat kasaantuneet.

Pohjalla ryhmän ihmiset ovat hyvä esimerkki yhteiskuntamme yksilökeskeisyydestä ja toisaalta ihmisten kaipuusta yhteisöllisyyteen. Sosiaalinen tuki on ihmisille vähintään yhtä tärkeää kuin taloudellinen tuki. Nykyajan ihmiset toimivat terveinä ja hyvin toimeentulevina omien etujen eteen ja vasta sairastuessaan tajuavat, mikä merkitys läheisillä ihmisillä on. Pohjalla ryhmän tilanteen valossa voisi suositella järjestettävän lisää erilaisia yhteisöllisiä tapahtumia ja keskustelumahdollisuuksia ihmisten kesken. Sekin tosin olisi seurauksien hoitoa, ei asioiden syihin puuttumista. Niille ihmisille, jotka eivät vielä ole leipäjonoon joutuneet olisi tarjottava enemmän mielenterveydellistä keskusteluapua. Tämä vaatisi yhteiskunnan varojen suuntaamista terveydenhuollon parantamiseen. Tällä tavoin monen ihmisen elämänlaatu paranisi. Työkyvyn palauttaminen ja ylläpito tarjoaisi yhteiskunnalle vastineeksi työelämässä kauemmin pysyviä kansalaisia.

Mediassa leipäjonoa käsitellään yhteiskunnasta syrjäytyneiden ryhmänä ja yhteiskunnan avohaavana (Vehkakoski 2000). Mielestäni tämä on väärin. Leipäjono on siellä käyville ihmisille elintärkeä sekä sosiaalisena kohtauspaikkana että ravinnon lähteenä. Sen sijaan, että keskityttäisiin leipäjonoon poistamiseen, pitäisi keskittyä niihin syihin, miksi sinne joudutaan. Julkisessa keskustelussa on turha suitsutella siitä, että leipäjonot eivät katoa. Eiväthän ne voi kadota tällaisessa yhteiskunnallisessa tilanteessa. Ihmisiä irtisanotaan sankoin joukoin perusteena tehokkuuden ja kilpailukyvyyn lisääminen. Työelämässä olevat ihmiset uupuvat lisätöiden alla ja sairastuvat, kuka mihinkin. Näiden ihmisten tulotason ylläpitäminen ja sen kautta asioiden hoito vaikeutuu. Lääkäriltä saa sairauslomaa, mutta pidempiaikainen mielenterveyttä kohentava ja ylläpitävä hoito on kiven alla. Lehdet (ks. esim. Fitness 2004, Runners 2003.) ovat pullollaan terveellisten elämäntapojen ohjeita, mutta ohjeiden jakelemisen sijasta olisi mietittävä, miksi niitä ei noudateta? Esimerkiksi lihavuuden aiheuttamat ongelmat ihmisen terveydelle ovat tarkasti tiedossa. Onko siis asioiden muuttamiseksi vaadittu ponnistus liikaa ihmisille? Onko yhteiskuntamme arvoilmapiiri tässäkin suhteessa ”väärä”? Hedonistinen ajattelutapa ja toisaalta äärimmilleen viedyt ratkaisut vaivaavat ihmisiä (Ängeslevä 2004). Tiedon ihannoinnin myötä on tullut ajankohtaiseksi myös sen hallittavuuden ongelmat. Leipäjonosta löytyy aineistoni perusteella näitä nyky-yhteiskunnan sekoittamia ihmisiä, yksi taloudellisen huumen jälkeen pudonneena ”epäonnistujana” ja toinen mielenterveydellisesti rauniona tajutessaan, ettei pysty noudattamaan hyvän elämän ohjeita.

Tutkimusta suunnitellessani toivoin löytäväni leipäjonoa salaisuuden. Tuloksia tarkastellessa huomaan, ettei sellaista ole olemassakaan. Mielestäni leipäjono on suoraan verrannollinen yhteiskunnallisten päätösten ja toimien laatuun ja tehoon. Yhteiskunnallisilla päätöksillä ja toimilla tarkoitan tekijöitä, kuten esimerkiksi lisätyöpaikkojen luonnin onnistuminen, toimeentulotuen saajien rakenne ja riittävien resurssien ohjaaminen terveydenhuoltoon. Ei leipäjono itsestään synny. Hyvinvointivaltion tarjoama pieni kuukausittainen rahasumma pitää kyllä kansalaiset elossa ja hiljaisina, mutta sen elämänlaatua parantava teho on kyseenalainen. Onko sitten niin, ettei tässä maassa kerta kaikkiaan ole muita vaihtoehtoja kuin antaa näiden ihmisten elää ja kuolla pois

omia aikojaan. Leipäjonossa tapaamani ihmiset eivät olleet tyhmiä, mitään osaamattomia laiskimuksia. Tämän asian esille tuominen on mielestäni erittäin tärkeää. He eivät kaipaa muiden sääliä. Monet heistä ovat varmasti onnellisempia kuin monet hyvätuloiset työnraataajat. Mielestäni se on yksilöiden vapaus päättää, kuka saa olla onnellinen ja mistä syistä? Sen takia minusta on vaikea uskoa, että tämän hetkinen yhteiskunnassa vallitseva arvoilmapiiri olisi yksilöiden toivomusten tulos. Toiminnan tulos se on. Kuinka paljon ahdistusta ja huonoa oloa täytyy ihmisten kokea, että muutoksia tapahtuu? Vai pätevätkö yhteiskunnallisiin päätöksiin darvinismin villit lait ja rahan valta? Korjatkoon joku, jos olen väärässä siinä, että tällä hetkellä suositaan tehokkuutta, yksilöllisyyttä, erikoistumista, älykkyyttä, innovaatioita, rahaa, nuoruutta ja terveyttä. Ilman näitä et ole mitään.

Tutkimustani tehdessä olen pohtinut leipäjonon asiakkaiden tulevaisuutta. Erityisesti selviytyjien ja pohjalla ryhmien tulevaisuus kiinnostaa. Sopeutujien tilanne on hieman ongelmallisempi, sen pysyvyyttä aiheuttavien tekijöiden takia. Jatkotutkimuskohteena olisi mielenkiintoista seurata, millä tavoin leipäjonon rakenne muuttuu vuosien myötä. Häviävätkö leipäjonot katukuvasta, kun laman uhrin kuolevat pois? Toisaalta jo nyt on viitteitä uuden sukupolven avuntarvitsijoista. Aineistossani ei ollut yhtään alle kolmekymmentävuotiasta, mutta avustustoimiston työntekijöiden mukaan heitäkin on paljon avunhakijoiden joukossa. Myös vuoden 2003 toimeentulotukitilastot vahvistavat tätä näkemystä (Toimeentulotuki 2003). Tehokkuusajattelu yhteiskunnan kaikilla aloilla on joillekin ihmisille liikaa ja siinä on yksi leipäjonon asiakkaita lisäävä tekijä. Selviytyjien ryhmä kiinnostaa siksi, että sen tulevaisuuden tapahtumien avulla saisi käsityksen siitä, onko leipäjonosta mahdollista päästä irti. Haastateltujen joukossa oli ihmisiä, joiden tulevaisuuden uskon olevan valoisampi ja leipäjonon avun tilapäisen, niin kuin on tarkoitettukin. Sopeutujien ryhmän kohtalon todistaminen olisi luultavasti karua seurattavaa. Pohjalla ryhmän ihmisten tulevaisuutta olisi myös mielenkiintoista tarkastella varsinkin tarjoamalla heille mahdollisuuden keskusteluun ja mielenterveydelliseen apuun. Yksin he eivät pysty muuttamaan tulevaisuuttaan paremmaksi. Mielestäni monet leipäjonon asiakkaat olisivat autettavissa pois ruoka-avustuksen piiristä itsenäisiksi toimijoiksi. Avustusjärjestöt vain eivät tähän pysty, koska nehan

jakavat tämän leivän. Näin ollen ongelmaisten ihmisten sysääminen avustusjärjestöjen kontolle ei ratkaise ongelman ydintä. Yhteiskunnan olisi tarjottava avunhakijoille mahdollisuuksia pärjätä omillaan.

Toisena jatkotutkimuskohteena olisi mielenkiintoista tarkastella niitä työttömiä ja sairaita ihmisiä, joiden ei tarvitse turvautua leipääavustukseen. Heidän osaltaan olisi mielenkiintoista selvittää, mitkä tekijät nousisivat merkittävimiksi leipäjonoon joutumisen välttämiseksi. Tällaisen tutkimuksen tuloksista olisi hyötyä yhteiskunnallisen ohjauksen tueksi ja se olisi leipäjonoon joutuneille ihmisille esimerkkinä vaihtoehtoisista toimintatavoista. Se, miten tällainen tieto saavuttaisi leipäjonossa olevat ihmiset, on jo toinen seikka.

Merkittävintä leipäjonon keskustelussa on se, minkälaisen kiinnostuksen se herättää yhteiskunnallisista asioista päättävissä elimissä. Mitään muutoksia ei tule tapahtumaan, jos olemassa olevaa tietoa ei hyödynnetä. Oman käsitykseni mukaan leipäjonoihin liittyviä aiheita, kuten köyhyyttä, työttömyyttä ja syrjäytymistä on tutkittu hyvin paljon. Tutkimustulokseni osoittavat näiden epäkohtien poistamiseksi tehtyjen toimien tehottomuuden. Asioiden julkittaminen on yksi vaikuttamisen keino, mutta lopullinen valta on äänestämillämme päättäjillä.

Tehokkaiden toimien esteenä täytyy olla eriävät mielipiteet sekä yhteiskunnan että kansantalouden toiminnasta ja erilaisten eturyhmien valtaerot. Mistä muusta voi johtua, että Suomessa, korkean teknologian ja korkeakoulutettujen kansalaisten maassa, on leipäjonon vielä vuonna 2005?

LÄHTEET

- Aatola, L. 2001. Kyllä kansa tietää? Kansalaisten käsityksiä vähimmäisturvan tasosta. Kuluttajatutkimuskeskus. Työselosteita ja esitelmiä 64. Helsinki.
- Bauman, Z. 1998. Work, consumerism and the new poor. Great Britain: Open University Press.
- Ehrenreich, B. 2003. Nälkäpalkalla. Helsinki: WSOY.
- Eskola, J. & Suoranta, J. 1999. Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Jyväskylä: Gummerus.
- Eskola, K. 1999. Kulttuuri naisten elämän voimana. Teoksessa Suomalainen nainen. Keuruu: Otava, 146–158.
- Forma, P., Heikkilä, M. & Keskitalo, E. 1999. Mikä on kohtuullinen minimi? Vähimmäisturvan taso konsensusmenetelmällä arvioituna. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Raportteja 240. Saarijärvi: Gummerus.
- Heikkilä, M. 1990. Köyhyys ja huono-osaisuus hyvinvointivaltiossa. Tutkimus köyhyydestä ja hyvinvoinnin puutteiden kasautumisesta Suomessa. Sosiaalhallitus. Julkaisuja 8. Helsinki.
- Hein, R. 2000. Alkoholijuomien käytöstä aiheutuneet haitat. Teoksessa R. Hein, A. Partanen & A. Virtanen (toim.) Alkoholi ja huumeet 1999. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Tilastoraportti 9. Helsinki.
- Heinonen, V., Mykkänen, J., Pantzar, M. & Roponen, S. Suomalaisen talouspolitiikan ajattelumallit. Valtiovarainministeriön budjettiesitelmissä 1974–1994. Kuluttajatutkimuskeskus. Helsinki.

- Helkama, K., Myllyniemi, R. & Liebkind, K. 2001. Johdatus sosiaalipsykologiaan. Helsinki: Edita.
- Helne, T. 2002. Syrjäytymisen yhteiskunta. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Tutkimuksia 123. Saarijärvi: Gummerus.
- Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P. 2000. Tutki ja kirjoita. Helsinki: Tammi.
- Honkala, J. (toim.) 2001. Suuri tietosanakirja. Helsinki: WSOY.
- Ilander, O. 2004. Hiilihydraatit eivät ole vain höttöä. *Fitness* (9), 38–43.
- Ilander, O. 2003. Pudota painoa syömällä enemmän. *Runner's world* (3), 66–69.
- Ilmarinen, J. 2001. Työikäiset ja elämäntilanne. Teoksessa E. Heikkinen & J. Tuomi (toim.) *Suomalainen elämäntilanne*. Helsinki: Tammi, 173–193.
- Julkunen, R. 2001. Suunnanmuutos. 1990-luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa. Tampere: Vastapaino.
- Julkunen, R., Nätti, J. & Anttila, T. 2004. Aikanyrjähdys – Keskiluokka työn puristuksessa. Tampere: Vastapaino.
- Kajanoja, J. 2002. Sosiaalinen pääoma ja yhteiskunnalliset jaot. Teoksessa T. Piirainen & J. Saari (toim.) *Yhteiskunnalliset jaot. 1990-luvun perintö? Sosiaalipoliittinen yhdistys*. Julkaisuja 58. Helsinki, 160–178.
- Kangas, O. & Ritakallio, V-M. 1996. Kuka on köyhä? Tutkimushankkeen lähtökohdat ja tavoitteet. Teoksessa O. Kangas & V-M. Ritakallio (toim.) *Kuka on köyhä? Köyhyys 1990-luvun puolivälin Suomessa*. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Tutkimuksia 65. Helsinki, 1-10.
- Kantola, A. & Kautto, M. 2002. Hyvinvoinnin valinnat – Suomen malli 2000-luvulla. Suomen itsenäisyyden juhlarahasto. Julkaisuja 251. Helsinki: Edita.

- Kasvio, A. 1994. Uusi työn yhteiskunta. Suomalaisen työelämän muutokset ja kehittämismahdollisuudet. Jyväskylä: Gaudeamus.
- Kiander, J. 2001. Laman opetukset. Suomen 1990-luvun kriisin syyt ja seuraukset. Valtion taloudellinen tutkimuskeskus. VATT-julkaisuja 27:5. Helsinki.
- Kiander, J. & Vartia, P. 1998. Suuri lama. Suomen 1990-luvun kriisi ja talouspoliittinen keskustelu. Helsinki: Elinkeinoelämän tutkimuslaitos.
- Kortteinen, M. & Tuomikoski, H. 1998. Työtön. Tutkimus pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä. Helsinki: Tammi.
- Kosonen, P. 1993. Etenijät, pärjääjät ja putoajat Eurooppaan yhdentymässä. Teoksessa P. Kosonen (toim.) Näkökulmia Eurooppaan ja integraatioon. Helsingin yliopiston oikeus-sosiologian julkaisuja 7. Helsinki, 107–117.
- Kosonen, R. 2003. Apua ja toivoa arjen pimeään. Sotahuuto. Saatavilla www-muodossa:<URL:<http://www.pelastusarmeija.fi/sh120308.html>>. 7.2.2004.
- Kuikka, M. 2000. Työttömien ja asunnottomien arki. Teoksessa M. Heikkilä, J. Karjalainen & M. Malkavaara (toim.) Kirkonkirjat köyhyydestä. Kirkkopalvelujen julkaisuja 5. Pieksämäki, 174–185.
- Lind, M. 2002. Omnipotentista selviytyjästä epävarmuuden ajan tasapainoilijaksi. Yksilö aikakauslehti Imagen 1990-luvun työttömyyttä ja lamaa koskevassa journalismissa. Teoksessa H. Blomberg, M. Hannikainen & P. Kettunen (toim.) Lamakirja. Näkökulmia 1990-luvun talouskriisiin ja sen historiallisiin konteksteihin. Turku: Kirja-Aurora, 341–363.
- Maavirta, T. & Palojoki, P. 1995. Köyhyys ja nälkä hyvinvointiyhteiskunnassa. Kotitalous 59, 12, 45–47.

- Metsähuone, P. 2002. Köyhyyden häpeä. Pelastusarmeijan ruoka-avun hakijoiden kokemuksia köyhyydestä 1990-luvun Suomessa. Helsingin kaupungin sosiaalivirasto. Selvityksiä 16. Helsinki.
- Muttilainen, V. 2002. Luottoyhteiskunta. Kotitalouksien velkaongelmat ja niiden hallinnan muodonmuutos luottojen säännöstelystä velkojen järjestelyyn 1980- ja 1990-luvun Suomessa. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos. Julkaisuja 189. Helsinki.
- Nelson, J. 1994. Feminism, objectivity & economics. London: Routledge.
- Nurmi, T. 1998. Uusi Suomen kielen sanakirja. Jyväskylä: Gummerus.
- Pekkarinen, J. & Sutela, P. 2000. Kansantaloustiede. Juva: WSOY.
- Pelastusarmeijan vuositilasto. 2002. Helsinki.
- Peltonen, M., Kurkela, V. & Heinonen V. 2003. Arkinen kumous. Suomalaisen 60-luvun toinen kuva. Suomen kirjallisuuden seura. Toimituksia 849. Helsinki.
- Pietilä, H. 2000. Ihmisen talouden koko kuva: kotitalous – viljelytalous – teollinen talous. Teoksessa T. Vainio (toim.) Naisten talouskirja. Helsinki: Yliopistopaino, 126–157.
- Pirilä-Mänttari, A. 2004. Työnantaja huolestuttaa vapaaehtoinen työttömyys. Helsingin Sanomat 1.12.2004, B3.
- Puoskari, P. & Taimio, H. 2002. Suomen julkisen sektorin tila ja tulevaisuuden näkymät. Palkansaajien tutkimuslaitos. Tutkimuksia 86. Helsinki.
- Riihinen, O. 2002. Kyvyt, hyvinvointiteoria ja yhteiskunnalliset jaot. Teoksessa T. Piirainen & J. Saari (toim.) Yhteiskunnalliset jaot. 1990-luvun perintö? Sosiaalipoliittinen yhdistys. Julkaisuja 58. Helsinki, 179–203.

- Römer-Paakkanen, T. & Pentikäinen, A. 2003. Paperisodasta ulosottoon – Tutkimus rauenneista velkajärjestelyistä velallisen kokemana. Kuluttajatutkimuskeskus. Julkaisuja 1. Helsinki.
- Salavuo, K. 1996. Palaako köyhyys suomalaisen sosiaalipolitiikan haastajaksi? Teoksessa O. Kangas & V-M. Ritakallio (toim.) Kuka on köyhä? Köyhyys 1990-luvun puolivälin Suomessa. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Tutkimuksia 65. Helsinki, 201–209.
- Sauramo, P. (toim.) 2002. Kriisistä nousuun. Miten kävi kansalaisille?. Helsinki: Palkansaajien tutkimuslaitos.
- Sulkunen, P. 1998. Johdatus sosiologiaan – käsitteitä ja näkökulmia. Juva: WSOY.
- Tilastokeskus. Pienituloisuusindikaattoreita 1990-2001. Saatavilla www-muodossa <URL: <http://www.tilastokeskus.fi/tk/el/tulo/tulonj.html>> Luettu 19.11.2003.
- Tilastokeskus. Työvoimatutkimus 2004. Saatavilla www-muodossa <URL: <http://www.tilastokeskus.fi/til/tyti/2004/10/index.html>> Luettu 26.11.2004.
- Tilastokeskus. Tulonjakotilasto 2001. Saatavilla www-muodossa <URL: <http://www.stat.fi/tk/el/tulo/tulonjakotilasto%202001.pdf>> Luettu 26.11.2004.
- Toimeentulotuki 2003. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Tilastotiedote 31. Saatavilla www-muodossa <URL: http://www.stakes.info/files/pdf/Tilastotiedotteet/Tt31_04.pdf> Luettu 30.11.2004
- Vehkakoski, V. 2000. Köyhyyttutkijat: Ruokapankit ja leipäjonot eivät katoa. Helsingin Sanomat 4.5.2000, A8.

Virtanen, A. 2000. Huumausaineiden käytöstä aiheutuvat haitat. Teoksessa R. Hein, A. Partanen & A. Virtanen (toim.) Alkoholi ja huumeet 1999. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Tilastoraportti 9. Helsinki.

Vähätalo, K. 1998. Työttömyys ja suomalainen yhteiskunta. Helsinki: Gaudeamus.

Ängeslevä, P. 2004. Liian terveellistä elämää. Helsingin Sanomat 29.11.2004, D1.

LIITE 1

HAASTATTELURUNKO

Taustatiedot: mies/nainen (tutkijan havainto)
ikä:
ammatti:
siviilisääty ja lapset:

Oletko tällä hetkellä työelämässä? Missä tehtävissä? Kuinka kauan olet työskennellyt?

Jos olet työtön, mistä tehtävistä jäit työttömäksi? Kuinka kauan olet ollut työttömänä?

Jos olet muista syistä pois työelämästä, syyt?

Vastaanotatko valtion tukia? Mitä niistä?

Minkä verran ovat käytettävissä olevat tulosi kuukaudessa?

Milloin hait ensimmäisen kerran leipää jakelusta? Miksi tulit?

Miten usein haet leipää jakelusta?

Mistä johtuu, että tällä hetkellä haet leipää jakelusta?

Mistä kuulit leivänjakelusta?

Miltä tuntui tulla ensimmäisen kerran hakemaan leipää jakelusta? Entä sen jälkeen ja nykyään? Miksi näin?

Mitä tekisit, jos leipää ei jaettaisi? Voisitko saada apua jostain muualta?

Miten koet selviäväsi arjesta?

– Taloudellisesti

- Onko rahankäyttösi hallittua? Perustelu.
- Jääkö rahaa säästöön?
- Otatko lainoja? Mistä syystä ja mihin tarkoitukseen?
- Onko sinulla velkaa maksettavana? Minkä verran ja minkä takia?

– Tietotaidollisesti

- Laitatko itse ruokaa? Minkälaista?

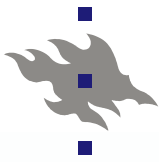
- Lasketko rahojen riittävyttä? Miten?

Mistä syistä muut ihmiset tulevat hakemaan leipää jakelusta?

Miten tarpeelliseksi koet vapaaehtoisen leivänjakelun? Perustelu.

Onko sinulla harrastuksia? (Entä lapsillasi?)

Asteikolla 4-10, kuinka onnellinen ja hyvinvoiva olet? Perustelu.

Taloustieteen laitoksen selvityksiä:

Nro.

24. Mari Koistinen (2005): Arjen helpotusta vai turhaa yllisyyttä – työssäkäyvien äitien ajatuksia kotitaloustyön teettämisestä. Kuluttajaekonomia.
25. Juha Stark (2005): Nuoret ja euro: hyvästi markka – tervetuloa euro. Kuluttajaekonomia.
26. Anna-Maija Liikanen (2005): Kanta-asiakkuutta Helsingin kattojen yllä – Tutkimus ravintolan kanta-asiakkaiden muodostamasta yhteisöstä ja sen toiminnasta. Kuluttajaekonomia.
27. Minna Koskela (2005): Hahmomarkkinoinnin vaikutus lapsen ostopäätökseen. Kuluttajaekonomia.
28. Marko Lindroos ja Anu Raijas (toim.) (2005): Artikkeleita Taloustieteen laitoksen opinnäytetöistä vuodelta 2004
29. Soile Kulmala (2005): Yksikkökohtaiset kalastuskiintiöt Selkämeren silakan kalastuksessa: bioekonominen analyysi. Ympäristöekonomia.
30. Lauri Pietikäinen (2005): Cod fishery of the European Union and Russia at the Baltic Sea – a game-theoretic analysis. Ympäristöekonomia.
31. Kaisa Huttunen (2005): ”Kapitalistin aseinen kapitalismia vastaan - suomalaisen radikaalin kuluttajaliikkeen vaiheita. Kuluttajaekonomia.
32. Marko Lindroos ja Anu Raijas (toim.) (2005): Kuluttajaliikettä, markkinointia ja kulutusta - Artikkeleita Taloustieteen laitoksen opinnäytetöistä vuosilta 2004–2005.
33. Marko Lindroos ja Anu Raijas (toim.) (2005): Luonnonvarat ja ympäristö - Artikkeleita Taloustieteen laitoksen opinnäytetöistä vuosilta 2004–2005.
34. Marko Lindroos, Markku Ollikainen, Kimmo Ollikka ja Anu Raijas (toim.) (2005): Päästökauppaa - Artikkeleita Taloustieteen laitoksen opinnäytetöistä vuosilta 2004–2005.
35. Susanna Rinta (2005): EU:n vesipuitteidirektiivin soveltaminen Suomen oloissa: Tapaustarkasteluna Säkylän Pyhäjärvi. Ympäristöekonomia.
36. Saara Hyvönen, Matti Tuominen & Tuija Venäläinen (2005): Yritysten markkinaosaaminen, innovatiivisuus ja menestyminen - kansainvälinen elintarvikealan yritysvertailu. Markkinointi.
37. Valtteri Markkula (2005): Metsäalan yrittämisen liiketoimintaympäristö – alan toimijat ja markkinalähtöisen toiminnan kehittämisen ongelmat.
38. Heikki Mäkinen (2005): Lypsykarjan tehostetun terveydenhuoltotyön taloudellisuuden mittaaminen. Maatalousekonomia.